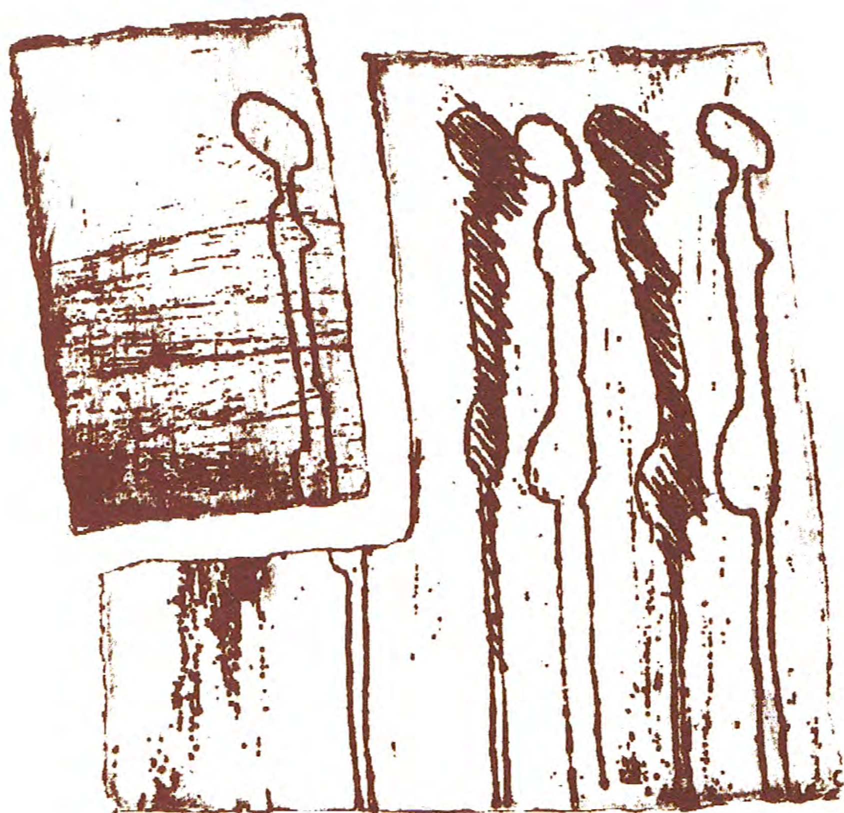
ATALANTA

achter in de rij staan, en zelfs daar
nog achteraan omdat je vuile handen
hebt of zwarte · of misschien wel heel geen

DE AS 145

de AS

anarchistisch tijdschrift

Twee en dertigste jaargang, nr. 145, voorjaar 2004.
De AS verschijnt in vier afleveringen per jaar en is een uitgave van Stichting De AS, Moerkapelle.
ISSN-nummer 0920-3257.
Bestelling: door storting op postgiro 4460315 van de AS te Moerkapelle.
Jaarabonnement: 18,90 euro; buiten Nederland 22 euro.
Druk: BGS, Schiedam.
Zetwerk: Stichting Rode Emma, Amsterdam.
Adreswijzigingen: bij voorkeur per briefkaart, of per giro (verbeter het adres op de kaart) graag met vermelding van de postcode.
Nieuwe abonnementen: gaan in met het eerste nummer van de jaargang, tenzij anders aangegeven bij bestelling. Zonder opzegging worden abonnementen verlengd.
Adres: postbus 43, 2750 AA Moerkapelle; wimdelobel@planet.nl
Redactie: Marius de Geus, Jaap van der Laan, Wim de Lobel, Hans Ramaer.
Redactieraad: André Bons, Arie Hazekamp, Thom Holterman, Rudolf de Jong, P'tje Lanser, Judith Metz, Bas Moreel, André de Raaij, Martin Smit, Siebe Thissen, Rymke Wiersma, Hanneke Willemse.
Verder werkten mee: Jan Bervoets, Tieneke de Groot, Weia Reinboud, Menno Sijtsma, Metha de Vries, Dick de Winter.
Publicatie van een bijdrage impliceert niet dat daarin of daardoor redactionele standpunten worden weergegeven.
E-mail: deasnl@yahoo.com
Internet: http://www.geocities.com/deasnl

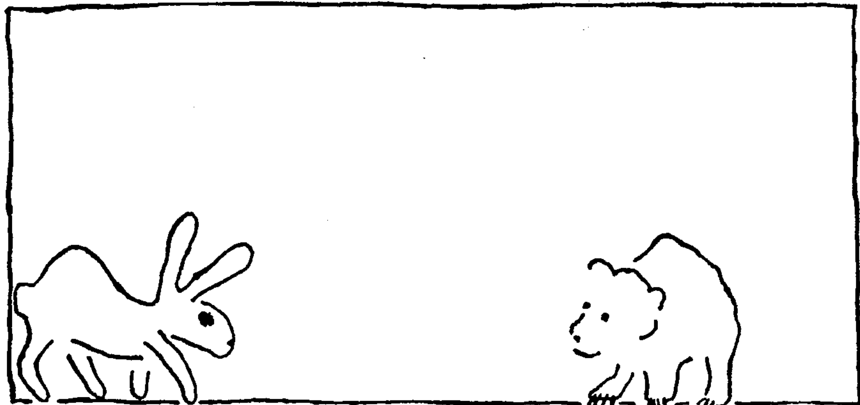
ATALANTA, TISDAT?

Weia Reinboud

De aanleiding om dit nummer van De AS *te maken was allereenvoudigst. Er moest snel een nummer in elkaar gezet worden en eindredacteur Hans Ramaer dacht dat wij wel interessante dingen op de plank zouden hebben liggen, oude stukken uit ons eigen kleine tijdschrift* Aardig *bij voorbeeld. Anderen vonden het ook een leuk idee om ons een nummer te laten maken, maar zelf zouden we nooit op dat idee gekomen zijn. Al is het natuurlijk wel zo dat we een van de weinige anarchistiese uitgeverijen (-tjes) in het taalgebied zijn en ook dat we ons best doen om een nieuwe, althans nieuwere, invulling van anarchisme te ontwikkelen.*

Er ligt veel op de plank, dat klopt. Aardig beslaat al 896 bladzijden, allemaal A4-tjes vol kleine lettertjes. Maar een deel daarvan is tijdgebonden gedoe, een deel bestaat uit simpele berichtjes, er is wat oude koek en we gebruiken Aardig ook om eerste aanzetten te geven voor onze schrijfsels. We zouden er iets uit hebben kunnen plukken, maar dan zouden we het sterk hebben willen bewerken. Schrijf je meermalen over hetzelfde onderwerp dan zal het telkens een ander stuk worden, ook als je je gedachten intussen in het geheel niet

bijgesteld hebt. Een oud stuk is dus nooit goed genoeg, zelfs als het goed genoeg is! Dus geen 'Best of Aardig'.
Er was nog meer reden om nieuwe stukken te gaan schrijven. Doordat we zomaar ineens een thema bleken te zijn, gingen we een beetje van buitenaf naar onszelf kijken. Wat je dan bedenkt, levert stukken op die anders pas geschreven worden nadat je ter ziele bent. Terwijl we nog driedubbel springlevend zijn, laat daarover geen misverstand bestaan. We hebben bij voorbeeld een klein boekje met een opsomming van onze plannen: vele tientallen boeken en boekjes. Om dol van te worden. Maar we gaan rustig door, ook al zijn we af en toe inderdaad even dol.
De bulk van dit nummer bestaat uit stukken van onszelf, daarover zometeen meer, maar het leek ons ook leuk om een paar anderen te vragen iets bij te dragen. Die stukken vind je achteraan, op volgorde van het alfabet. Er is een stuk van Bas Moreel, sinds vele jaren medewerker van dit blad, die we lang geleden tegenkwamen op een bijeenkomstje van veganisten. We waren toen zelf vers veganist (toen ik besloot niets dierlijks meer te eten, wist ik niet eens dat veganisme bestond!) en gingen naar de 'veganistenkring'. We konden aan Bas niet zien dat hij tevens anarchist was (en hij aan ons niet), we kwamen daar een paar jaar later pas achter. In zijn stuk vind je het soort gedachten dat een tussen veganisten verdwaalde anarchist kan bekruipen, en het soort gedachten dat een tussen anarchisten verdwaalde veganist soms heeft.
Dan een stuk van Menno Sijtsma. Hij heeft over ons geschreven in zijn eindscriptie voor filosofie, waarbij hij als 'burgerlijke tegenhanger' van ons John Rawls heeft genomen. Rawls heeft bij leven natuurlijk nooit geweten dat hij een tegenhanger van ons was. Hier in De AS een mini-samenvatting van Menno's scriptie.
Ook bood Metha de Vries aan een stukje te schrijven. Het blijkt vooral neer te komen op het steken van de loftrompet over ons (ze speelt overigens ook echt trompet) . We werden er wat verlegen van, gelukkig dat het dus maar één bladzij is. En ook van Tieneke de Groot is er een bijdrage. Zij schreef een 'Brief aan de mensen'.
We staan er om bekend dat we ook in het dagelijks leven de drastiese keuzes niet schuwen, want die ene keer dat je leeft kun je dat leven maar het beste heel erg naar je hand zetten. Niet achter de meute aanlopen én niet per se dwars liggen, maar over alles flink lang nadenken en dan een keus maken en je daar in je persoonlijke leven aan houden. Het is wel eens gebeurd dat we daarom als life-style anarchisten werden gezien, maar dat lijkt me ver bezijden de waarheid. (Over waarheid gesproken, ik vind dat een volstrekt onbruikbaar begrip.) De door ons gemaakte keuzes hebben soms al een lange geschiedenis binnen allerlei alternatieve bewegingen, maar wij doen zelf eigenlijk niet veel moeite om die geschiedenis te bestuderen. Daarom hebben we Saskia Poldervaart gevraagd om een stukje van de geschiedenis van de 'vrije liefde' te beschrijven en André de Raaij om hetzelfde te doen over vegetarisme, anti-alcohol en dergelijke. We hoopten uit die stukken wat te leren over de kaders waar we onwetend gedeeltelijk binnenvallen, zodat we zelf ook nog wat aan dit nummer konden hebben, maar we hadden slecht ingeschat hoeveel we zelf gingen schrijven en daarom worden hun stukken verschoven

naar later dit jaar, naar het *Elfde Jaarboek Anarchisme.*

We beginnen, zoals gezegd, dit nummer met stukken van eigen hand. Eerst is er een stuk van Rymke Wiersma waarin de geschiedenis van Atalanta uit de doeken wordt gedaan, vanaf 1979. Deze AS komt overigens uit als het exact twintig jaar geleden is dat we onze eerste muziekuitgave, een langspeelplaat, presenteerden. Het tweede stuk is van mij, over onze plek, onze nis. We houden ons er nooit mee bezig welke ideeën wel en welke niet goed liggen in de buitenwereld, of hoe ze liggen in 'de' beweging. Een paar van onze stellingnames komen in dat stuk van mij aan de orde. Vervolgens is er een stuk van Peter Lanser die ene P'tje vraagt hoe hij in anarchistiese kringen verzeild is geraakt. Daarna een stuk van Rymke dat wel een bewerking is van wat ze eerder in Aardig heeft geschreven. Het gaat over een aantal volgens ons belangrijke ideeën/concepten en het is dus min of meer eenzelfde stuk als dat van mij. We vonden het leuk om allebei over onze kernpunten te schrijven, maar vanuit een andere optiek. De overlap tussen de twee stukken hebben we weggewerkt, hoewel een klein beetje overlap niet te vermijden viel.

Ook in de overige stukken is er soms een tikkeltje overlap. Er is een stuk van mij waarin niet alleen de herkomst van het begrip 'anarka' uit de doeken wordt gedaan, maar waarin ik ook wat vertel over wat de belangrijkste periode van mijn leven geweest is, eind jaren zeventig. Dat was overigens ook de belangrijkste periode van de hele wereldgeschiedenis, maar de wereld heeft dat nog niet zo door! Het volgende stuk is een klein deel uit een interview dat Léo Thiers-Vidal met ons in 1996 had, de bewerking is van Rymke. Wat we hier afdrukken is het deel waarin Rymke en ik het hebben over vrije liefde. Op dat moment zaten we er tot over onze oren in, wat tegenwoordig niet meer het geval is. Voor de ideeën over vrije liefde maakt dat gewoon niet uit, je kùnt je hele leven nooit een relatie (of beter: 're-latie') hebben en toch een heel precieze filosofie over vrije liefde hebben. Op dit moment zijn we 'slechts' met ons tweeën en de rust van die situatie maakt dat je heel wat tijd en energie 'wint'. Desniettemin: de moeite waard is het altijd geweest.

Dan is er nog een stukje van mij over techniek, dat wil zeggen over hoe we onze producten maken. Er gebeurt heel wat tussen het hebben van een eerste flits en het uit kunnen stallen van een rits uitgaven. Voor een deel doen we heel gewone dingen, zoals het laten draaien van een fotokopiëerapparaat, maar ook hebben we onze eigen letters, kiezen we altijd voor kringlooppapier en past de vormgeving alleen maar bij onszelf. Het zou trouwens geen slecht idee zijn om ooit eens ons verzameld werk uit te geven op zuurvrij, wit papier zodat het nageslacht het ter hand kan nemen zonder dat het direct verkruimelt.
Tenslotte een bladzijde met een gekalligrafeerde tekst, een uitgave van ons uit 1985, gemaakt door Tieneke de Groot. Van dergelijke teksten hoop je dat ze na een aantal jaren achterhaald zijn, omdat de wereld zo veranderd is, maar bij dit onderwerp is er na negentien jaar nog steeds veel te wensen.
Achterin vind je overigens ook nog een bibliografie. We hebben daarin geen artikelen opgenomen, want dat moeten er vele honderden zijn, misschien wel meer dan duizend. Ik vrees dat de oudste artikelen me nu niet helemaal meer zouden bevallen. Soms lijkt het me volstrekte onzin om al die oude dingen te bewaren, het is vast niet allemaal even goed geschreven, er zitten ongetwijfeld dingen bij die achteraf gezien onaf zijn, ook al hadden we dat op het moment van schrijven niet door. Maar het zou intussen heel interessant kunnen zijn om te zien hoe ideeën evolueren.
Het omslag van dit nummer is een bewerking van een ets van mij, uit de tijd dat ik naarstig aan het zoeken was hoe je politieke grafiek zou kunnen maken. Het omslag is ook gezet uit onze eigen letter, de atalanta. De afbeeldingen in dit nummer zijn verder van zowel Rymke als mij en soms zelfs van samen. Qua strategie zal ons vroegere werk ook niet allemaal even slim zijn geweest, maar strategie is iets waar we niet echt mee bezig zijn. Dat wil zeggen, we doen natuurlijk erg ons best om iets zo goed mogelijk op te schrijven zodat de ideeën zo veel mogelijk opgepikt worden, maar we doen niet graag een knieval voor de algemene smaak of iets van dien aard. Bij ieder schrijfsel beslis je waar je het over wilt hebben, hoe je dat naar voren wilt brengen, welke stijl je kiest, of het meer schrijftalig wordt of veel grapjes zal bevatten.
En wij kiezen bij elke uitgave ook in welke spelling we het nu weer eens zullen doen! Anders dan gebruikelijk in De AS zijn in dit nummer alle artikelen in de spelling van de schrijvers en schrijfsters. Overigens vind je in oude jaargangen van De AS ook -ies enzovoort. Ik schrijf tegenwoordig meestal nogal braaf (behalve -isch, dat wordt me te gek), maar wel spel ik griekse woorden naar het grieks (ekonomie, Demokritos) en geef ik het franse bureau een franse -x in het meervoud!
Laat ik eindigen met het uitspreken van een wens. Ieder jaar weer zijn er mensen, veelal jonge mensen, die ineens door krijgen dat anarchisme ze ligt. Bij een deel van die mensen gebeurt dat doordat ze iets van ons onder ogen krijgen en dat bevalt ons natuurlijk zeer. Als het onze enige functie was om zo af en toe iemand tot anarchisme te verleiden, dan zou dat misschien al genoeg zijn. Maar eigenlijk wil ik meer. Want ze leren anarchisme kennen, maar ze studeren intussen dit of dat en zus en zo..., want anarchisme studeren kan je nergens in ons taalgebied. Er bestaan

ATALANTA: EEN STUKJE GESCHIEDENIS

Rymke Wiersma

Atalanta is de naam van een eigenwijze meid uit een oud grieks verhaal. Ze werd opgevoed door de dieren in het bos en ze kon heel hard rennen. Ook is het de naam van een prachtige vlinder – maar alle vlinders zijn natuurlijk prachtig, evenals alle pissebedden! Atalanta is ook de naam van een piepkleine anarchistiese uitgeverij, van met name 'eigen werk'. Je zou ons dus ook een schrijverij kunnen noemen. Het schrijven is natuurlijk het belangrijkste deel van onze bezigheden. Toch gaat een groot deel van de tijd zitten in het drukwerk en uitgeefwerk, dus in vormgeven, kopiëren of laten drukken, binden en het verspreiden van de boeken. De rest van de tijd wordt besteed aan het verzinnen en maken van nieuwe uitgaven. Daarnaast maken we muziek en verspreiden we die via cd's enzo.

Behalve over de vlinder en het meisje zijn we ook over de vier A's in Atalanta zeer tevreden: de wereld kan veel mooier, het denken kan veel dieper – en het mooiste en het op lange termijn enige haalbare ideaal is anarchisme. Ons anarchisme omvat: een andere ekonomie, feminisme, antiracisme, veganisme, geweldloosheid, ekologie, logies denken en vrolijkheid.

Aan het eind van 1979 ontstond het idee: een vrouwendrukkerij in Utrecht. In mei 1980 haalden we Weia* erbij (een gouden greep!) waarna we met vijf vrouwen waren. In het vrouwenhuis en op manifestaties verkochten we zelfgebakken taart en één van ons had een spaarpotje. Subsidie aanvragen was iets dat bij anarka-feministes niet op kwam; geen sprake van, we bleven graag uit de greep van de overheid, en gebruikten onze uitkeringen als basisinkomen. Van het bijeengesprokkelde geld kochten we een tweede of derdehands drukpers en andere machines en ondertussen begonnen we een ruimte in een kraakpand op te knappen. Toen we na meer dan een jaar eindelijk klaar waren met klussen werd het pand ineens verkocht en moesten we eruit; de drukpers, die we donkerrood hadden geverfd, werd verhuisd zonder dat we ook maar één keer gedrukt hadden! We konden gelukkig een ruimte huren boven het Vrouwenklussenkollektief in Utrecht. Twee van de vijf vrouwen waren inmiddels afgehaakt. Dapper begonnen we met ons drieën aan het verbouwen van de nieuwe ruimte. Tegen de tijd dat we daarmee klaar waren haakte de derde vrouw af en bleven we met ons tweeën over. Weia en ik. Dat lieten we voorlopig zo; we hadden zin om eindelijk te beginnen met waar het ons om te doen was: mooie, leuke en strijdbare uitgaven maken.

De geschiedenis van Atalanta is niet los te koppelen van allerlei gebeurtenissen en verwikkelingen in ons persoonlijke leven. Daarom beschreef ik hierboven de komst van Weia bij ons drukkerijgroepje als 'een gouden greep'. Ten eerste was dat omdat Weia daarvoor al bij twee andere drukkerijen had gewerkt, waaronder vrouwendrukkerij Virginia in Amsterdam. Zij had dus ervaring. Bovendien was zij erg enthousiast en werkte haar enthousiasme aanstekelijk. Ik was de enige die haar voordien nog niet kende, maar ik had wel haar mooie

geen anarchismestudies, helaas, helaas. Wij doen ons best om ook af en toe iets te schrijven over andere zaken dan het direct politieke of culturele. In mijn dikke boek *Hoe komen kringen in het water* staat ook een essay over anarchistiese evolutietheorie, er staat een beetje over argumentatie, iets over logika, heel wat over kennistheorie en zo voort. Maar al die dingen zouden heel erg uitgewerkt moeten worden. Geschiedenis kan je wel vinden in ondermeer de jaargangen van De AS, maar er bestaat geen vierdelige wereldgeschiedenis vanuit anarchistiese optiek. Even heb ik met de gedachte gespeeld om in dit nummer voorpublicaties te plaatsen over de dingen waarover Rymke (*stoicisme*) en ik (*skepticisme*) aan het schrijven zijn. Maar dat was toch wat voorbarig.
Mijn wens nu is, dat er ooit zoiets komt als een anarchistiese universiteit. Het hoeft geen gebouw te zijn, het kan louter een netwerk zijn van mensen die elkaar verder helpen met hun artikelen en boeken. Ik zou graag zien dat daar niet allemaal boze boeken uitkomen over wat 'ze' allemaal voor verkeerds doen, maar dat er anarchistiese alternatieven worden bedacht voor alles.

De vormgeving van het Atalanta-blad Aardig

etsen zien hangen in het Utrechtse vrouwencafé De Heksenketel, en ik had haar een keer een spannende en eigenzinnige improvisatie horen spelen op een baritonsaxofoon. Na een paar weken verlegen en onhandig gedoe over en weer werd duidelijk dat we beide tot over onze oren verliefd waren, en sindsdien zijn we onafscheidelijk geweest, ook al was vanaf het begin duidelijk dat we overtuigde voorstandsters waren van de vrije liefde. De 'drukkerij' was nooit een doel, maar slechts een middel om een bepaald soort dingen waarmee we bezig waren te kunnen vormgeven en verspreiden.

Al snel werd duidelijk dat we allebei veel wilden met muziek. Weia speelde zoals gezegd saxofoon, en trad wel eens solo op. Daarnaast zat ze in een groepje met een paar anderen: Saxpho, en ze organiseerde een paar keer vrouwenworkshops voor saxofoon. Ik was meer gericht op de piano en speelde af en toe in het Cantoraat in Utrecht. Er was een ruimte met een vleugel en een piano, en toen Weia een keer mee ging improviseerden we voor de grap even samen. Dat was zo spannend dat we ermee doorgingen. Hoe dat klonk is te horen op de plaat 'Potten op Vleugels' die we in 1984 maakten. Ook ik kon me niet tot één instrument beperken, en na het horen van Eric Dolphy en Walter Zuber Armstrong besloot ik een basklarinet te kopen. In de jaren tachtig hebben we samen, en soms met anderen, honderden keren opgetreden. Meestal in vrouwencafé's, vrouwenhuizen, COC's, op alternatieve muziekfestivals of bij akties en manifestaties. Onze muziek zou je kunnen beschrijven als een kombinatie van free jazz, hedendaagse gekomponeerde muziek en traditionele afrikaanse muziek.

Behalve de muziek wil ik hier even een paar fantastiese wandeltochten noemen die Weia en ik gemaakt hebben, zonder natuur zouden we niet kunnen. In 1981 liepen we zo'n 725 kilometer door zuid Frankrijk, en een jaar later liepen we in de zomer in acht weken van Utrecht via mooie, zelf uitgestippelde routes naar de Jungfrau in de Zwitserse Alpen (een tocht van 1315 kilometer). De eerste weken liep ik met twee vingers in het verband; onze eerste pogingen de drukpers aan de praat te krijgen waren niet helemaal probleemloos verlopen... Goede raad: nooit samen aan de pers staan, ook al kan je nog zo goed samenwerken!

Eind 1982 rolden de eerste werken en werkjes van de pers: een affiesje met een door Weia vertaalde en gekalligrafeerde dichtregel van Sappho, het door mij getekende en handgeschreven boekje *De egeltjes*, affiesjes en stickers voor vrouwenrestaurant Eucalypta, affiesjes, een poster, flyers en stickers voor het lesbies festival 'Pottenpracht' in Utrecht en *De kaludoniese jacht*, een door Weia herschreven verhaal over de dappere Atalanta. Zo gingen we door met onder meer 'Iktóma', een feministies getint indianenverhaal door ene Carla Maier, vertaald door een vrouw met de initialen A.I.E.W... (oplage 1.350, en de 'winst' was voor een indiaanse vrouwengroep), een nummer van Umodja, een tijdschrift van zwarte feministes die zelf kwamen helpen, een affiesje voor een vrouwenmuziekavond, en mijn eerste wat dikkere boekje *Hondje*, waarin ik twee feministes laat diskussiëren over allerlei niet in het gangbare feminisme opgenomen onderwerpen.

Voor boekwinkels bleek het in die tijd vaak moeilijk ons te plaatsen. Een van onze eerste uitgaven 'Potten – verhalen en gedichten' paste niet in het toenmali-

ge assortiment van een linkse boekwinkel, terwijl het opstandige 'Hondje' na verloop van tijd door een vrouwenboekwinkel geweigerd werd. De verkoop via vrouwen- en linkse boekwinkels viel ons sowieso nogal tegen. Iets dat maakt dat onze ideeën in geen enkel circuit met massaal gejuich ontvangen worden is dat we het over heel veel onderwerpen hebben en dat we overal radikale meningen over verkondigen, zodat er altijd wel een of meer onderwerpen zijn die een bepaald individu of een bepaalde stroming tegen de haren in strijkt. Maar het had ook te maken met het feit dat veel alternatieve boekwinkels in die tijd over gingen op loonvorming. Een wat commerciëlere kijk maakte dat onze kringlooppapieren uitgaven minder snel werden ingekocht. 'Als het een middag in de zon heeft gelegen, of iemand heeft er met vette vingers aangezeten dan heb je een onverkoopbaar exemplaar.' Soms is dat inderdaad zo!

VEGANISME

Naast anarchisme, feminisme, antiracisme, geweldloosheid en milieu, was ook veganisme belangrijk voor ons geworden – een keuze die maakte dat veel voormalige aktiemaatjes ons ineens niet meer begrepen. We waren al vegetaries, maar werden veganisties nadat we lazen dat je door melk te drinken rechtstreeks meewerkt aan het doden van kalfjes: een koe moet regelmatig een kalf krijgen om de melkproduktie op gang te houden; die kalfjes mogen niet allemaal blijven leven. Voor ons was dit een schokkende ontdekking, en die ontdekking zette iets in gang; onze houding naar dieren ('andere dieren'!) werd steeds solidairder. Dat bleek echter bij anderen niet zo te werken. Tussen onze oude feministiese maatjes zat er slechts eentje helemaal op dezelfde lijn, en dat was Tieneke*. Met ons drieën schreven we (omstreeks 1983) een aantal artikelen voor vrouwenbladen waarin we de link feminisme/veganisme legden.

Hierop kwamen vooral boze en schampere reakties. Feministes aanspreken op dieronderdrukkend gedrag riep reakties die verdacht veel leken die van mannen wanneer ze werden aangesproken op sexisme... Het maakte ons duidelijk dat er meer en dieper nagedacht moest gaan worden over het ontstaan en het tegengaan van onderdrukking.

Zodoende kregen we behoefte onze ideeën eens grondig op papier te zetten, en naast het schrijven van vele artikelen en brieven, begonnen we aantekeningen te maken en stukken te schrijven voor een gedegen boek. Hoewel veganisme voor ons heel belangrijk was, waren onze drijfveren abstrakter: dat we tegen alle soorten onderdrukking waren, dat we die houding logies uit anarchisme vonden voortvloeien, en dat we ons verbaasden over mensen die de verbanden tussen verschillende vormen van onderdrukking niet leken te willen leggen.

We maakten alle drie aantekeningen in schriftjes, die we aan elkaar doorgaven. Het eerste plan was het maken van een kookboek. Niet zomaar een kookboek, maar eentje met allerlei achtergrondinformatie: waar komt ons voedsel vandaan, hoe wordt het verbouwd, wat is de geschiedenis van de verschillende huisdieren, enzovoort. Resepten leveren voor lekkere veganistiese en biologiese maaltijden leek ons erg nuttig aangezien we het idee kregen dat veel mensen afgeschrikt werden door het idee/vooroordeel dat veganisties eten

was de motor achter het boekje *Alle dieren vrij!*, waarin we een aantal vooral jonge en aktieve veganisten interviewden, Tieneke verzorgde *De tweede golf voorbij*, een interviewboek over de vrouwenbeweging van begin jaren tachtig, Weia schreef enkele dunne boekjes over afgebakende onderwerpen (onder andere *Tijd voor de anarchie, Dwarse ekonomie* en *Eén en één is zelden twee*). Die dunne boekjes bleken beter te lopen dan het dikke *Hoe komen kringen in het water*, dat een beetje tussen wal en schip leek te vallen: voor veel aktieven binnen de radikaal-linkse beweging te dik en te moeilijk, terwijl het binnen universitaire kringen niet echt serieus werd genomen, vermoedelijk door het eenvoudige taalgebruik, de vele grapjes en doordat we zo eigenwijs geweest waren om geen literatuurlijst op te nemen en om de filosofen en anderen die we bedankten alleen met voornaam te noemen.

EKOLOGIE

Wij wilden dus alle gebieden van het leven aankaarten en verbanden tussen deze gebieden laten zien, we wilden alle deelstrijden koppelen, en daarnaast wilden we dieper graven, door het direkt politieke heen, naar het filosofiese. Maar doordat we eigenlijk op iedereen kritiek hadden bleven we jaren lang een soort eilandje, en de drempel voor anderen was hoog. Veel veganisten vonden ons te anarchisties en te feministies, terwijl anarchisten ons vaak in de eerste plaats zagen als veganisten, als radikale feministen of als biologiese voedingfanaten en 'dus' vaag. Omdat we met een klein groepje regelmatig bepaalde punten naar voren brachten die we bij veel anarchisten misten (ook anti-verslaving, voor vrije liefde, voor ekologies verantwoord leven) werden we vaak als een soort kommune of zelfs als een sekte gezien, wat versterkt werd doordat we gek genoeg op kleurgebied grotendeels dezelfde smaak hadden en vaak naast het geijkte zwart in het donkerrood, paars en rose gekleed liepen.
Maar het tij voor veganisme bleek gunstig. In de jaren negentig kwamen er steeds meer veganistiese anarchisten, de aktiekeuken van Rampenplan kookte inmiddels veganisties en geheel biologies en in de kraakbeweging ontstonden alternatieve restaurantjes waar je 'vega-bio' kon eten, kortom veganisties en biologies eten in anarchistiese en aktivistiese kringen werd al bijna 'gewoon'. Ook kwamen er groepen met verwante ideeën, zoals Omslag, op het gebied van het kombineren van allerlei onderwerpen en het aan de gang gaan in je dagelijks leven, zoals krities konsumeren, en de dierenaktie- en diskussiegroep Alle Dieren Vrij! op het gebied van veganisme en anarchisme.
In de alternatieve boekwinkels kwamen gaandeweg mensen te werken met een wat bredere blik, die uitgaven van Atalanta op zichtbare plaatsen legden. De uitgaven van Atalanta deden het vooral goed in zeer alternatieve, aan de aktiebeweging verbonden boekwinkels en infowinkels zoals Assata in Nijmegen en Eurodusnie in Leiden. Bij de Utrechtse vrouwenboekwinkel Savannah Bay liep het 'meidenboek' *De kinderen van de heksen* jarenlang als een trein, maar de laatste tijd loopt vooral het 'Billen Bloot Spel' daar goed. Het is een spel waarbij mensen elkaar politieke, filosofiese en persoonlijke vragen stellen, waarbij gesprekken over het aangekaarte onderwerp meestal belangrijker blijken te zijn dan het aantal punten dat behaald wordt. Sinds enige tijd loopt dit spel ook zeer

niet lekker is of dat het vreselijk veel werk is om klaar te maken, en dat je als je alleen biologies eet, zo veel dingen niet kan eten dat de lol er af is. Wij zijn zelf overtuigde lekkerbekken en merkten juist dat we, nadat we veganisties waren geworden en overgeschakeld waren op honderd procent biologies voedsel, nog meer van eten konden genieten. Taarten, snelle eenpansmaaltijden, indonesiese rijsttafels, alles bleek mogelijk.

Maar eten is natuurlijk maar een klein deel van het leven, en al schrijvende stuitten we op vele filosofiese problemen: waarom veranderen mensen zo langzaam? Is de mens van nature goed of slecht of geen van beide? Wat houdt het begrip 'vrijheid' in? Wat is (filosofies gezien) het verschil tussen anarchisme en liberalisme? Bestaat wilskracht? Wat heb je aan het begrip 'waarheid'? Hoe zijn voelen en denken met elkaar verweven? Een van onze doelstellingen was om de kloof tussen universitaire filosofie en het denken in en rond het dagelijks leven te verkleinen. De universitaire filosofie zou meer moeten kijken naar effekten van filosofiese keuzes voor het dagelijks leven, en in het dagelijks leven kan de diepgang en de grondigheid van de universitaire filosofie goed van pas komen. Vooral in aktiegroepen en in andere delen van de linkse beweging misten we een houding van grondig nadenken. Veel beslissingen worden ad hoc genomen, ergens lang bij stilstaan lijkt soms wel een taboe.

Eerst schreven we vooral naar aanleiding van onze eigen ideeën en ervaringen, maar al snel haalden we stapels boeken in huis. De bekende anarchistiese werken, maar ook boeken uit natuurwetenschappelijke hoek en boeken van allerlei filosofen van allerlei tijden. We lazen en schreven, herschreven en herlazen en na zes jaar, het was ondertussen 1989, waren we tevreden. Het resultaat: twee dikke boeken, een voor 'volwassenen' (*Hoe komen kringen in het water'*) waarvan de uiteindelijke versie werd geschreven door Weia en een voor 'kinderen' (*Het beste voor de aarde*) door mij. Mede door de val van de Muur (vlak na het uitkomen van onze boeken), leek links ons wel aan een herbezinning toe, en we waren dus zeer benieuwd hoe de boeken zouden vallen.

'Dit zijn wel hele vage boekjes hoor', werd bij een bekende linkse boekwinkel gezegd. Een klein aantal mensen was heel enthousiast, verder gebeurde er niet veel. Geen grote diskussies waarna alles binnen de radikaal linkse beweging en liefst ook ver daarbuiten zou veranderen. Het was even slikken.

Op het gebied van honderd procent biologies èn veganisties eten waren we pioniers. We wisten aan een paar emmers biologiese pindapasta te komen. De allereerste! We hingen een briefje op bij een natuurvoedingswinkel, en zo leerden we in 1986 P'tje* kennen. Toen hij in de deuropening stond, vertelde dat hij veganist was en vroeg of hij een emmertje van die pasta kon kopen, zag Weia dat hij een anarchistentekentje droeg. Ze vroeg meteen of hij even binnen wilde komen. Een anarchistiese veganist was toen nog een zeldzaamheid. (Dat Bas Moreel, die we al eens in veganistiese kringen hadden ontmoet, ook anarchist was, hoorden we pas van P'tje!) Een tijd later leerden we Michèl* kennen, die een belangrijke voortrekker werd van ons nooit verwezenlijkte dorpje Akigoloké, en die een literatuurstudie over 'veganisme en vitamine B12' schreef. Met ons vijven schreven we alsnog een kookboekje. Ik schreef enkele verhalen en kinderboeken. P'tje

goed bij linkse boekhandel De Rooie Rat in Utrecht. De kinderversie van dat spel wordt ook vaak rechtstreeks bij ons besteld en wordt op sommige lagere scholen gebruikt bij het filosoferen met kinderen.
Weia, Tieneke en Rymke wonen met nog een paar anderen in een ekologies huis, in een ekologies woonprojekt in een nieuwbouwwijk in Utrecht. P'tje en Michèl hebben daar ook gewoond, maar zijn inmiddels verhuisd. P'tje werkt nog steeds mee met Atalanta, en ook Tieneke is nauw betrokken. We zijn niet alleen bezig met boeken schrijven, we maken ook nog steeds muziek. Over muziek zonder teksten kan je je afvragen of die anarchisties kan zijn. In elk geval willen we met onze muziek op een woordloze manier iets laten proeven van de wereld die wij voorstaan. Soms 'rapt' P'tje teksten van Atalanta door de vrije muziek heen. 'Free rap'!
Dan is er nog het tijdschrift *Aardig* dat vanaf 1991 een aantal keer per jaar verschijnt. Eerst werd het vooral gebruikt om van alles uit te diepen rond ons plan voor het dorpje 'Akigoloké', later vulden diskussies naar aanleiding van filosofeermiddagen de meeste pagina's, nu zijn het met name de mensen van Atalanta en omstreken die het blad volschrijven over 'anarchie en filosofie in het dagelijks leven.' De oplage is klein: zo rond de zeventig. Het streven is niet een groot blad te maken, maar het op de hoogte houden van en soms ideeën uitwisselen met een groep zeer geïnteresseerden, en daarnaast is het voor onszelf een manier om ons kommentaar op de wereld te geven en om de ontwikkeling van onze ideeën vast te leggen.
En verder... hebben we altijd veel meer plannen dan beschikbare tijd. Elk boekje dat we uitgeven betekent meer prakties werk (kopieëren, verspreiden enzovoort) en dus weer minder tijd om een volgend boek te schrijven. En hoe meer sukses we hebben, hoe meer werk er te doen is. De oplages zijn soms ver over de duizend, en een aantal boekjes zijn vertaald (onder andere Tijd voor de anarchie, in het engels en in het duits). Weia doet naast schrijven veel aan vormgeven, Rymke kopieert, vergaart, bindt en verstuurt een hoop. P'tje helpt graag bij het bemensen van boekenstands. Ondanks dat het wel veel is kiezen we er tot nu toe voor om, op sommig drukwerk na, alles zelf te doen: niet alleen het denkwerk maar ook het praktiese werk.
Ook al bleven grote diskussies binnen de anarchistiese beweging uit, we hebben door al die jaren heen ook altijd leuke reakties gekregen. Van een briefje vol plaatjes en tekeningen van een meisje van negen tot een met bibberende hand geschreven brief van een hoogbejaarde voormalig dienstweigeraar. Van een 'hartstikke goed wat jullie doen' met daaronder een dikke bestelling, tot uitvoerig krities kommentaar op onze boeken en artikelen. Ook op de website komen regelmatig leuke reakties. We schrijven altijd terug; ook daarin gaat veel tijd zitten.
Ondertussen zitten er nog heel wat boeken in de pen. Wie weet leren we ooit zo te schrijven dat we ook diegenen bereiken wiens snaren we nog niet hebben kunnen raken. Om te beginnen de anarchisten, de libertairen en andere eigenwijze lieden.

**De namen van degenen in dit stuk waarvan alleen de voornaam werd vermeld zijn: Weia Reinboud, Tieneke de Groot, P'tje Lanser en Michèl Post.*

ONZE PLEK

Weia Reinboud

Alle anarchisten zijn verschillend, maar sommige zijn verschillender dan anderen. Het is zinloos om te meten hoe verschillend iemand (iemeid/iemens) is, maar het is wel duidelijk dat Atalanta geen mainstream anarchistiese uitgeverij is. Ik denk dan meteen aan twee dingen: ten eerste stoppen we helemaal niet uitsluitend anarchisme in onze boeken, maar bij voorbeeld ook veel filosofie, ten tweede zorgen we altijd voor maximale verstaanbaarheid. Op het eerste kom ik straks terug.
Bij wat je onze 'hoofdwerken' zou kunnen noemen, de twee nogal dikke boeken die we in 1989 hebben uitgebracht, hebben we heel erg ons best gedaan op de leesbaarheid. Daardoor is Rymke's Het beste voor de aarde *al verteerbaar voor kinderen uit de hoogste klassen van de lagere school, terwijl mijn* Hoe komen kringen in het water *voor veel middelbare scholieren goed te doen is. Het leuke is dat die twee boeken inderdaad door heel wat jeugdigen zijn gelezen. Rymke heeft vaak reacties van kinderen gehad, waarvan de jongste negen jaar was – als je zo'n briefje krijgt dan weet je weer waar je het allemaal voor doet! Ik vermoed dat er niet veel anarchistiese uitgeverijen zijn die zo'n jong publiek aan proberen te spreken.*

Tegenover dit alles staat natuurlijk dat deze boeken sommige volwassenen juist niet pakken. Wijlen Wim van Dooren, ooit redacteur van *De AS*, vond mijn boek een filosofieboek voor middelbare scholieren. Dat vond ik ook, maar hij bedoelde het niet als compliment – ik heb het echter wel als zodanig opgevat. Ik ben het eens met de filosoof Karl Popper die zei dat als je iets niet heel gewoon kunt uitleggen, dat je het dan zèlf nog niet goed begrepen hebt.
Voor de echte volwassenen (wie zouden dat nou zijn?) schrijven we dingen zoals *Eén en één is zelden twee.* Maar dat is zo abstract dat het voor geen meter loopt. Hierbij wreekt zich dat we in geen enkel hokje echt passen, er is geen eigen parochie die met grote graagte alles wat wij schrijven tot zich neemt. Zo'n parochie hoef ik eigenlijk niet, maar we willen wel altijd graag de wereld zetjes geven in bepaalde richtingen. Bij elk volgend boek denken we vooraf: nu gaat alles anders worden. Dat valt vervolgens tegen, maar we gaan gewoon door.
Echte volwassenen zien graag veel voetnoten, maar voetnoten leiden zelden tot extra inhoud. Het overkomt me vaak dat ik door een voetnoot iets op ga zoeken en dat dan de context totaal anders is dan ik verwachtte, en ook komt het me voor dat voetnoten en literatuurlijsten vooral voor de belezenheidswedstrijd bedoeld zijn. Ik lees eerlijk gezegd het liefst boeken waarin men zich beperkt tot nieuwe dingen en ik vind het prettig als dat niet overgoten wordt met een saus van citaten. Citaten kom je bij ons dus niet veel tegen, maar dat wil niet zeggen dat we nauwelijks iets van anderen lezen.

HOKJES

Ik schreef net dat we in geen enkel hokje echt passen. We staan af en toe met een boekenstandje op een beurs, zoals

bij voorbeeld de 'Boekkunstbeurs'. Van al degenen die daar staan zijn wij de enigen die het schaamteloos om de inhoud gaat. Wel passen we er omdat ook wij graag veel zorg aan de vormgeving besteden, maar de anderen werken meestal met ambachtelijke drukpersen terwijl wij simpelweg fotokopiëren. Daar staat dan weer tegenover dat wij de enigen zijn met een eigen letter, ambachtelijker kan haast niet.

Soms staan we met een boekenstandje temidden van allerlei andere standjes met politiek werk, maar daar vallen we uit de toon doordat onze vormgeving totaal niet lijkt op al het andere. We doen aan geen enkele mode mee, de vormgeving van ons tijdschrift *Aardig* is misschien wel het meest afwijkend van de hele wereld, maar de opmaak van onze boekjes past goed bij de vijftiende eeuw. En dan de omslagen. Een passant die niet geplaagd werd door kennis van letters vroeg ons op het kampeerterrein in Appelscha of we uit antroposofiese hoek kwamen, 'want die gebruiken ook van die letters'. Het gebruiken van handgeschreven letters direct associëren met die vreselijke antroposofie is net zoiets als bietjes associëren met Stalin. Die lustte namelijk ook wel een bord bietensoep.

Qua inhoud passen we ook niet makkelijk in hokjes. We zijn anarchisten die zich weinig gelegen laten liggen aan wat andere anarchisten gezegd hebben, ons feminisme lijkt niet erg op wat de meeste feministes eronder verstaan, tussen veganisten kan ik heel erg de neiging krijgen gillend weg te lopen, enzovoort. Oftewel, de zeer bekende neiging om te proberen ergens bij te horen is ons vreemd.

Een paar inhoudelijke hokjes verdienen het om aangestipt te worden.

UTOPISME

Door Lenin, Stalin, Mao en nog heel wat anderen heeft utopisme een slechte naam gekregen. De filosoof Hans Achterhuis brengt dat met graagte naar voren, maar ik vind het niet helemaal eerlijk hoe hij dat doet. Hij maakt namelijk eerst een definitie van utopisme die lelijke zaken bevat en vervolgens wrijft hij ieder die het woord 'utopie' in de mond neemt die lelijkheden aan. Komkom, hoho.

Je kunt mensen op een spectrum plaatsen dat gaat van heel erg utopisties tot heel erg niet utopisties, waarbij 'utopisties' dan alleen maar slaat op ver in de toekomst kijken. Diezelfde mensen kan je ook plaatsen op een spectrum dat loopt van autoritair tot niet-autoritair. Wat er in de negentiende en vooral in de twintigste is gebeurd, is dat sommige mensen die hoog scoren op utopisme én hoog scoren op autoritairheid, dat die wat touwen in handen hebben genomen om hun utopie te bewerkstelligen.

Het 'reëel bestaande socialisme' (leninisme, stalinisme, maoisme en nog zo het een en ander) heeft veel doden gekost en een hoop levens verknald. Wat Achterhuis nu doet is die dingen toeschrijven aan hun utopisme terwijl het volgens mij aan hun autoritairheid lag. In ieder geval zitten utopisme en autoritairianisme niet logies aan elkaar vast, ze volgen niet uit elkaar, ze zijn niet tot elkaar te reduceren en het zijn dus twee aparte dingen waar je aparte aan/uit-knopjes voor hebt. De combinatie van autoritairheid met utopisme is desastreus, maar in feite pakt de combinatie van autoritairheid met álles slecht uit. Of nee, stel je voor dat iemand heel erg autoritair is maar ook heel verlegen...

Utopisme is, zoals ik het net verwoordde, alleen maar dat je heel erg ver voor-

uit kijkt. Je ziet de huidige wereld en je denkt: 'wat zou het toch leuk zijn als het allemaal anders was'. Niets mis mee. Dan ga je denken hoe je van hier naar daar zou kunnen komen en sómmigen denken vervolgens aan hoe ze dat af kunnen dwingen – pas met dat laatste heb je de poppen aan het dansen. Anderen gaan juist met de handen in het haar zitten omdat ze niet zien hoe het ooit in orde moet komen met de wereld (daar hoor ik vaak bij), maar dan kan je nog steeds twee kanten uit (en alles ertussenin). Je kunt redeneren: 'het ziet er hopeloos uit, laten we ophouden met dromen'. Dat kan tot een praktijk leiden die versloomd, verslapt, verrechtst, gematigd en wat niet al is. Er is echter een andere weg: gewoon steeds heel utopiese ideeën rondstrooien, vanuit de gedachte dat die ideeën sterke prikkels bevatten om mensen tot kleinere of grotere veranderingen te doen besluiten.
Ik bedoel natuurlijk: verandering van jezelf, van je eigen leven. Anderen stimuleren tot verandering is prima, maar het gaat fout als je zou proberen anderen te veranderen voordat ze daar uit zichzelf toe overgaan. Als je vanwege verslaptheid, fatalisme of schijterigheid geen utopistiese gedachtes meer naar buiten brengt, dan weet je zeker dat de eventuele vooruitgang van de wereld niet door jou zal komen. Ik breng liever wél utopiese gedachtes naar buiten, want wie weet breng ik iemand op ideeën. Het kan me niet schelen of dat dan precies de dingen zijn die ik voor ogen had, het kan me ook niet schelen als mensen allerlei halve oplossingen, halve utopietjes gaan nastreven, want alles is meegenomen.
Het is een beetje zoals met feminisme: wat we in de radikale vleugels nastreefden is in de verste verte niet bereikt, maar tevens is er heel veel veranderd. Zou dat ook gebeurd zijn als er geen radikale geluiden geweest waren? Het lijkt mij dat de weinige radikalen toch invloed hebben gehad op de iets minder radikalen die weer invloed hebben gehad op de tamelijk gematigden die weer... Op die manier kunnen utopiese gedachtes de hele zaak op sleeptouw nemen. Enigszins.
Als ik linkse dingen lees dan valt me nogal eens op dat subtiele vormen van autoritairisme nog niet uitgestorven zijn. Hoe vaak lees je niet iets in de trant van dat de ekonomiese elites dit of dat bepalen (heel slecht van ze, autoritair ook) en dat dit slecht uitpakt voor de mensen. 'De mensen'. Alsof die elites geen mensen zijn. Ik denk dan meteen: heehoo, wat wil je dan, je wilt blijkbaar iets dat beter uitpakt voor de meerderheid en dat de elite maar inpakt? Ik zie hier een levensgroot probleem, namelijk dat je dat die elite dan op moet leggen (autoritair dus) of dat die elite zelf op het idee gaat komen dat het anders kan. En dat is nog niet zo eenvoudig, in ieder geval zijn er veel mensen naar wie de vonk tot verandering nog niet is overgesprongen. Ik zie daarin reden om juist extra utopisties te worden.

OPTATER

Er is altijd een scherpe scheidslijn geweest tussen anarchisten die geweld als middel (soms) toelaatbaar achten en degenen die dat niet vinden. Wij horen bij die laatsten en de reden is eigenlijk vrij simpel. Anarchisme als woord is afgeleid van Griekse woorden die 'niet heersen' betekenen. Geweld gebruiken is een vorm van heersen, punt uit. Is dus iets wat niet binnen anarchisme kan vallen, logieserwijs. Een anarchist die af en toe naar een gewelddadig

middel grijpt is dan op dat moment gewoon niet anarchisties bezig. Ik ken alle argumenten die daar tegenin gebracht worden maar het zijn allemaal vanuit anarchisme bezien drogredenen – hoe invoelbaar boosheid ook kan zijn. Stoere lieden die zichzelf anarchist noemen, noemen zich ten onrechte zo, vind ik.
Er is, terzijde, een tweede vertaling van 'anarchie' en dat is wat de kranten ermee bedoelen: een toestand zonder leiding. 'In Liberia heerst anarchie' heet het dan, maar dezelfde interne tegenspraak van zoëven zit daar ook in. Het gaat dan om situaties waarin formele leiding ontbreekt maar waar wel informele gewapende machthebbers zijn. Met dat soort 'leiding' is het slecht kersen eten. Nóg slechter.
Degenen die geweld soms gebruiken, zullen iets denken in de trant van: 'als we nu niet ingrijpen dan komen we nooit toe aan...' Vul maar in. Ik denk daarentegen: ik wil heel graag naar vul-maar-in, maar we moeten wel zorgen dat we daar klaar voor zijn. Daarbij gaat het om omgaan met grotere en kleinere verschillen van mening, om samen kunnen leven met andersdenkenden en dergelijke dingen zijn nu binnen links zelf nog lang niet altijd in orde. Zorg daar eerst maar voor.
Ik wantrouw alle revolutionaire retoriek. 'De rojen' hebben daar volop aanleiding toe gegeven, maar ik heb niet het gevoel dat anarchistiese revolutionaire retoriek wezenlijk anders is. Wat ik er in proef is dat ze hopen op een grote omwenteling waarin alles wat beroerd is ondersteboven wordt gezet en dat daarbij nogal wat middelen geoorloofd zijn die je onderling niet geoorloofd acht. Daarmee help je zelf om je geloofwaardigheid naar nul te brengen.
Er zijn een paar periodes in de twintigste eeuw die genoemd worden als min of meer anarchistiese tijdperken. De ene is de beweging van Nestor Machno in de Ukraïne na de Russiese revolutie. Nou, in de dagboeken van Konstantin Paustovskij komt Machno even voor, naar ik aanneem correct, en mijn conclusie is: een typerend geval van een gewapende klier, etterbuil, wellusteling. De tweede periode is de Spaanse burgeroorlog. Er zijn in die tijd mooie dingen gebeurd zoals het gezamenlijk ontginnen van land, het verbranden van het geld enzo. Maar alles wat ook maar een beetje naar oorlog riekt vind ik behoren bij de heldendromen waar machisten zich graag aan overgeven.
Ik ben volstrekt niet onder de indruk van alles wat naar machismo riekt. Helaas zijn er niet veel anarchistiese artikelen waarin machismo echt helemaal terzijde geschoven wordt, getuige de positieve toon waarmee geschreven kan worden over de Zapatistas, over roerige periode zus of over enzovoort. Dat er in al die situaties ook leuke dingen zitten, staat buiten kijf, maar eenzijdige berichtgeving staat me nooit aan.
Wanneer je iemand met een bontjas ziet lopen dan is verontwaardiging op zijn/haar plaats. Vanuit die verontwaardiging kan je actie gaan ondernemen: met een spuitbus de bontjas bekladden, de bontwinkel aanpakken en dergelijke. Toch blijf je dan eigenlijk steken in je eerste reactie, je kent dan aan die eerste reactie blijkbaar veel waarde toe. De vraag is, en dat geldt voor alles wat ook maar enigszins met geweld te maken heeft, of er geen verstandiger reacties zijn dan optaters en wat dies meer zij. Daarover nadenken kan niet genoeg gedaan worden.

IN TWEEDE INSTANTIE

We hebben het vaak over filosofie. On-

der filosofie valt allerlei vage praat, maar ook allerlei nuchtere stromingen behoren ertoe. Wij zijn van die tweede kant. We zijn op heel simpele manier de filosofie ingerold. Als je ideeën wilt rondstrooien kan het geen kwaad na te denken over hoe je dat doet, over wat kennis is, of zou kunnen zijn. Net had ik het al over 'waarde toekennen aan een eerste reactie', een soort opmerking die niet standaard anarchisties is (nóg niet...). De redenering erachter is deze. In een bepaalde situatie komt als vanzelf een bepaald gevoel in je op. Het is mogelijk, maar niet noodzakelijk om het daarbij te laten. Een mogelijkheid is ook om over die reactie en die situatie na te denken – het inzetten van de rede zou je dat kunnen noemen. Het kan dat je al nadenkend een andere reactie dan je eerste reactie weet te bedenken, een verstandiger reactie. Die zal zowel veroorzaken dat jij in het vervolg minder adrenalineus reageert op dezelfde situatie, en bovendien zou het kunnen dat je manieren weet te verzinnen om je kritiek anders te uiten, zodat die man of vrouw de bontjas definitief uittrekt. Lukt dat, dan zal je je tevreden voelen. Ha, weer een gevoel, maar in dezelfde situatie een ander gevoel dan de eerste reactie.
Ik heb het hier over een soort *stoicisme*, een onderwerp waarover Rymke al jaren aan het schrijven is. Ik ben zelf bezig met de laatste loodjes van een boek over *skepticisme*, ook zo'n niet voor de hand liggend onderwerp. Anarchisme is zelf trouwens ook iets dat niet zo voor de hand ligt, althans, het ligt wel voor de hand om keihard te roepen: 'En Nu Wil Ik Vrij Zijn', maar dan begint het pas. Want wélke vrijheid, wélke samenwerking, hóe samen te leven, hoe alle problemen op te lossen waar niemand een echte oplossing voor heeft? Primaire reacties zijn altijd logies, maar de kans is groot dat secundaire reacties verstandiger zijn, dat die tot duurzamer samenleven leiden. Oftewel: secundaire reacties kunnen heel wat logieser zijn.
Om dit soort redenen vinden we filosofie erg bij anarchisme horen. Ik heb laatst met stijgende verbazing een brochure gelezen van Janet Biehl over municipalisme. De verbazing betreft dat het uitsluitend over vorm gaat, niet over inhoud. Verbijsterend eenzijdig. Natuurlijk is het veel beter als 'de mensen' over hun eigen leven beslissen. Maar dan begint het pas! Want zouden mensen vanzelf verstandige beslissingen gaan nemen als het beslissen ze niet langer ontzegd wordt? 'De mensen' beslissen nu ook zelf om naar de supermarkt te hollen. Of nee, ze besluiten om met de auto te gaan.

NAIEF

Anarchisten krijgen vaak te horen dat ze naief zijn, want je ziet toch zo dat het niet haalbaar is. Je kunt daar op twee manieren op reageren. De ene is aantonen dat het in eerste instantie mag lijken dat het nooit wat zal worden, maar dat het niettemin mogelijk is want ten eerste, ten tweede, ten derde, ten vierde. Bij 'ten driehonderdste' zal men moeten toegeven dat er over nagedacht is.
De tweede reactie is: ja, het is naief, dat vind ik prima en ik wil het graag zo houden. Ik heb er niets tegen om naief over te komen, want bij anarchie gaat het volgens mij over een wereld waarin iedereen zich thuis voelt. Dus ook de kinderen, om eens iets te noemen, en die zijn per definitie naief. Mensen die een wereld met sloppenwijken níet direct willen veranderen, doen slecht hun best om kinderen zich thuis te doen voelen.

Genoemde twee reacties sluiten elkaar niet uit!
Nu hoop ik dat je iets opgevallen is. Ik schreef 'een wereld waarin iedereen zich thuis voelt', maar daar moet dan direct achteraan komen: 'behalve degenen die anderen zich niet thuis willen laten voelen'... Ook hier weer twee reacties. De eerste is dat geen enkele theorie over het inrichten van de samenleving hier een oplossing voor weet, het instellen van bij voorbeeld gevangenissen verdient volgens niemand de schoonheidsprijs. Dus als anarchisten het even niet weten, dan zijn we als ieder ander.
De tweede reactie is dat het logieserwijs tóch mogelijk is dat uiteindelijk niemand meer wil klieren. Er staan hoge straffen op moord, maar de meeste mensen laten het moorden niet achterwege vanwege die straf maar omdat ze moorden gewoon uit zichzelf niet leuk vinden. Zo zou het met alle vormen van klieren kunnen gaan: op een gegeven moment wíl niemand het meer.
Naief is dit wel, maar tevens het nastreven waard. Ik geef direct toe dat je niet veel om je heen moet kijken: de regeerders willen sloppenwijken in stand houden (ze zeggen 'we moeten onze concurrentiepositie verbeteren', maar dat houdt natuurlijk in: 'we hopen voor elkaar te krijgen dat het ze ginds slecht blijft gaan'), en de consumptiemaniakken houden via de consumptie de plek van anderen elders bezet (grote ekologiese voetafdruk).
Ik schreef hierboven dat ook kinderen zich thuis moeten voelen in de wereld, maar dat wil ik nog aandikken: ik vind dat het een wereld voor onder de twaalf moet zijn. En kan zijn. Dat vereist echter heel wat meer dan boze stukken schrijven over misstand zus of misstand zo. Als ik dan de stoere taal van een bekende historiese figuur als Bakoenin lees, dan kan ik niet anders concluderen dan dat die het een en ander nog lang niet begrepen had.

CORRECT

'Politiek correct' is net als 'utopie' een term die snel in discrediet is geraakt bij velen. Deels was het altijd een vage term, dus dan is er niks overboord, maar deels was het een synoniem voor 'logies correct'. In de kranten gaat het vaak over de problemen met Marokkaanse jongeren – maar de helft van de jongeren zijn meisjes waar zelden iets mee mis is, van de andere helft weet ook een flink deel zich sociaal te gedragen en wat dan overblijft, daarvoor lijkt 'macho's' de kloppende overkoepelende term. Dus hoezo 'jongeren'?
Dat is logies incorrect van de gewone burgerjournalist, maar de alternatieve schrijvers kunnen er soms ook wat van. Mij zul je het nooit horen hebben over 'onze ekonomie' of over 'onze samenleving' want het ontgaat me wat daarin van 'ons' terug te vinden is. Toch zie je dit soort formuleringen geregeld!
Daarnaast wordt er erg vaak een loopje met de logika genomen in kritiese geschriften. Een paar dingen die iedereen op de lagere school al op zou moeten kunnen steken is dat er verschil is tussen 'sommige' en 'alle', en ook tussen 'het is mogelijk dat x' en 'het is noodzakelijk dat x'. Ik ga geen voorbeelden geven, want daar is geen beginnen aan, maar als je iets wilt lezen dat ik grotendeels slecht in elkaar vind zitten, neem dan iets van Noam Chomsky. Dat is een bekend wetenschapper en die neemt voortdurend de logika niet in acht! Die zou toch moeten weten hoe je discussie op macho-vrije wijze voert?

SKEPSIS

Met Chomsky de vloer aanvegen, met Bakoenin, met Janet Biehl (en daarmee ook met Bookchin), dat hoort toch niet... Ik veeg niet de vloer aan met die mensen als geheel, maar alleen met wat ze miszeggen. Als je kritiek op een of andere misstand hebt, en er is ongelooflijk veel kritiek mogelijk, dan moet je er voor zorgen dat je verhaal klopt. Het moet een verhaal met precisie zijn. Het lijkt soms alsof je moet vinden dat alles wat links en krities is wel okay is, want we zijn toch al met zo weinigen. Ik denk juist dat we met zo weinigen zijn omdat veel kritiese verhalen niet okay zijn. Ik denk dat links veel meer invloed zou hebben als de kritiek steeds heel fijnzinnig en toch scherp naar voren gebracht zou worden. Zonder overdrijving.

Een van de filosofiese onderwerpen waar wij mee bezig zijn, is skepticisme. Binnen kennistheorie is skepticisme het anarchistiese twijgje. Ik vind het jammer, en ook een beetje gek, dat kennistheorie onder anarchisten niet of nauwelijks lijkt te leven. Hoe kan je aldoor met kritiek, kennis dus, aankomen terwijl je maar weinig over kennis op zich nadenkt? Ik zei net dat ik denk dat links veel meer invloed zou kunnen hebben door fijnzinnigheid; kiezen voor skepticisme is daar volgens mij een belangrijk punt in.

Of, 'kiezen voor' is niet het juiste woord, want het lijkt me dat skepticisme de enige houdbare kennistheoretiese optie is. De meeste mensen zijn overigens al skepties over de gedachtes van alle anderen en wat ontbreekt is dat ze ook nog skepties worden over hun eigen gedachten... Bij anderen wijzen ze graag op de zwakke plekken in hun ideeën, maar bij zichzelf wijzen ze met graagte op de sterke plekken. Dit gedrag is een van de redenen waarom de gedachtenontwikkeling binnen de mensheid vaak zo langzaam gaat.

Onlangs werd ons gevraagd naar wat precies onze plek is in de ethiek (of moraalfilosofie). Ik kon daar geen eenvoudig antwoord op geven en ook na doorploegen van standaardboeken over ethiek, bleek dat ik in geen enkele stroming pas. Het probleem waar ethici mee worstelen lijkt sterk op waar anarchisten tegenaan lopen: hoe bereik je dat je iedereen overtuigt om het 'goede' te doen of te stoppen met heersen? Zelf weet je in ingewikkelde kwesties wel een oplossing te verzinnen, maar hoe krijg je mensen over de streep die ergens niet aan willen? Een visser zal altijd blijven wijzen naar dat ene onderzoek dat concludeerde dat vissen geen pijn ervaren, ook als er 99 andere conclusies tegenover staan. De ethici hebben hier op veel manieren iets aan proberen te doen, maar ik vond alle strategieën vanuit skepticisme en/of anarchisme onvoldoende. Ik beweer niet dat er toch een oplossing is, maar wel dat studie van ondermeer filosofie je verhaal veel beter kan maken. Een anarchistiese universiteit waar dit soort dingen uitgezocht en doorgegeven worden, bestaat echter (nog) niet.

Met Atalanta zijn we al dik twintig jaar bezig, en daarvan zijn we heel wat jaren zoet geweest met skepticisme en andere stukken filosofie. Het zijn volgens ons onmisbare dingen als je werkelijk de wereld wilt veranderen, maar het zijn ook erg leuke dingen. Beter gezegd: is dat niet het echte leven? Daarom zullen we er nog wel heel wat jaren mee voortgaan!

EEN AANGENAME DRIJFVEER

Peter Lanser

Met enige regelmaat worden in het kwartaalblad van De Vrije Bond, Buiten de Orde, *anarchisten van diverse pluimage naar hun beweegredenen gevraagd. Inmiddels zijn in deze serie twaalf mensen aan het woord gekomen. In het kader van dit themanummer van De AS verhaalt P'tje (40) over wat hem als anarchist bezielt.*

"Anarchisme zei me als veertienjarige hooguit iets, toen ik op de middelbare school voor het vak Engels een spreekbeurt over punk hield. Ik zal zeer waarschijnlijk de omcirkelde A hebben genoemd, maar ik herinner me eigenlijk alleen maar hoe ongemakkelijk ik me voelde. Door mijn vader aangemoedigd was ik op mijn zeventiende maatschappelijk zeer betrokken, al ging ik veel verder dan hij, denk ik, voor ogen had. Ik zat bij een lokale Stop de Neutronenbom!-groep, en ik begon me te oriënteren op dienstweigeren.

Ik ben serieus met het anarchisme in aanraking gekomen toen ik als dienstweigeraar mijn vervangende dienst vervulde op een instelling voor verstandelijk gehandicapten, en via het tijdschrift van de Vereniging van Dienstweigeraars op het spoor kwam van alternatieve bladen, zoals *Bluf!*. En toen platen van de Engelse punkband Crass op mijn draaitafel belandden. Een paar jaar eerder had ik al hun singletje 'Nagasaki nightmare' gekocht, maar daar kon ik alleen de teksten van waarderen, niet de muziek en de lay-out, die waren me toen nog veel te heftig. Crass heeft me definitief bij het anarchisme doen uitkomen. Zij legde een link tussen geweldloosheid en anarchisme, een verbinding die ik erg belangrijk, sterker nog, essentieel vond en nog steeds vind, en in hun uitgave *A series of shock slogans and mindless token tantrums* vond ik een overdaad aan leestips. Niet alleen trouwens wat betreft anarchistische lectuur, want ik heb daardoor ook de *Verzamelde Werken* van Leo Tolstoj verslonden, prachtige literatuur!

Wat me in het anarchisme aansprak was een bepaald gevoel van vrijheid en creativiteit, en een wens om de wereld grondig te willen veranderen. Het gaf me ook een verklaring voor zaken waar ik me sinds mijn puberteit suf over had gepiekerd, zoals de oneerlijke welvaartsverdeling of de wapenwedloop. Mijn invulling van het anarchisme was aanvankelijk redelijk star, alsof het een antwoord was op ál mijn vragen, daar had ik als verlate puber enorme behoefte aan. Om die reden vind ik het blijvend nadenken en discussiëren over anarchisme enorm belangrijk, omdat het simplistische aanvangsstandpunten kan uitbouwen tot een kritische theorie.

Ik heb vrij veel anarchistische klassiekers gelezen, maar eigenlijk spraken me daarvan alleen boeken van Peter Kropotkin en Emma Goldman aan. Bakoenins boeken vond ik bijvoorbeeld gortdroog, en ook een tamelijk duister anarchisme beschrijven. Kropotkins autobiografie *Memoirs of a revolutionist* (1899) vond ik daarentegen geweldig, daarin vertelt hij kleurrijk over zijn leven als anarchist én geograaf. Ook zijn

poging om het anarchisme wetenschappelijk te onderbouwen waardeer ik zeer. Zo poogt hij in *Mutual Aid* (1902), dat ik nog eens helemaal zou moeten lezen, het sociaal-darwinistische idee te ontkrachten dat de mens van nature egoïstisch is. Zijn studie was baanbrekend, omdat hij als een van de eersten aandacht besteedde aan andere kanten van het menselijke gedrag, namelijk de behoefte tot samenwerken. Daarom noemt de primatoloog Frans de Waal hem denk ik ook in een van zijn boeken, in een overigens mooie, en veelzeggende zin: 'Al droeg Kropotkin een baard en was hij een anarchist, hij mag niet worden gezien als een fanaticus'.
De meer hedendaagse anarchisten die mij inspireerden waren Colin Ward, met zijn ideeën over architectuur en wonen, en de Amerikaanse anarchist Paul Goodman, die veel over opvoeding en onderwijs schreef. Maar het meest stimulerend was ontegenzeggelijk het Atalanta-collectief. Zij bleken, net als ik, een anarchisme te vertegenwoordigen waarin een belangrijke plek was ingeruimd voor veganisme en kritisch consumeren. Daarnaast prikkelden ze me om te gaan schrijven en mijn theoretische en culturele horizon te verbreden. De stap van de chaotisch geïmproviseerde punkherrie van Crass naar de free-jazz van Ayler, Coltrane en kornuiten was op het eerste gehoor misschien niet groot, qua emotionele uitwerking was dat wel degelijk het geval. Van free-jazz raakte ik namelijk opgewekt! En Bach en klassieke Indiase muziek waren helemaal onvergelijkbaar anders.
Ik heb me jarenlang hoofdzakelijk in de anarchisten/activistenwereld begeven, en ervoer de rest van de wereld als tamelijk ver weg. De eerste paar jaar heb ik met enige regelmaat aan acties meegedaan, later kwam het accent meer te liggen op het actief zijn binnen Atalanta, en bijvoorbeeld het wekelijks koken in een veganistisch eetcafé. Daarnaast studeerde ik ook.
Maar door mijn vriendin, van 'buiten de beweging', met wie ik nu heel gelukkig samenwoon en in het voorjaar een piepjonge nieuwe huisgenoot verwacht, belandde ik vierenhalf jaar geleden veel meer in andere, niet uitgesproken politieke kringen. En opeens moest ik me naar mensen, die anarchisme toch vooral met chaoten en geweldzoekers associëren, uitspreken over wat het voor mij betekende. Dat vond ik aanvankelijk niet altijd even makkelijk, omdat ik me plotseling een enorme utopist voelde. Maar het wende om me ook in die situaties volmondig anarchist te noemen.
Anarchisten zijn helemaal niet per definitie hopeloos naïef, die vraag heeft de interviewer volgens mij erin gestopt omdat hij dat gevoel zelf wel eens kon hebben. In zekere zin ben ik zelfs optimistischer geworden, ik ervaar in ieder geval geen scherpe scheidslijn meer tussen de 'alternatieve' en de 'gewone wereld'. Overigens voel ik me in eerstgenoemde wereld zeker lang niet altijd thuis bij het somtijds rauwe en grauwe karakter, gehuld in walmen van alcohol en rook, afgrijselijk veel rook.
Vier jaar geleden haalde ik mijn eerstegraads lesbevoegdheid wiskunde, en wilde ik na een dertienjarige carrière als bewust baanloze uitproberen hoe het zou zijn om les te geven op een leúke school. Ik heb me tijdens mijn studie veel met andere vormen van onderwijs bezig gehouden, en heb ook nog kortstondig op de leefwerkschool Eigenwijs gewerkt, wat overigens niet echt iets voor mij was. Dat in tegenstelling tot de

Werkplaats Kindergemeenschap in Bilthoven, waar ik nu meer dan drie jaar, vooral in de bovenbouw havo/vwo, met ontzettend veel plezier werk. De school is in de twintiger jaren van de vorige eeuw door de christen-anarchist Kees Boeke opgericht, *De AS* heeft ooit een nummer (76) geheel gewijd aan de sociocratie die hij voorstond. Het onderwijs op de Werkplaats is in mijn ogen door de jaren heen tamelijk traditioneel geworden, al zijn er op dit moment goede ontwikkelingen te bespeuren. In ieder geval is het een school met een bijzondere sfeer, zeer cultureel en met een grote populatie progressieve werkers (zo worden de leerlingen genoemd) en medewerkers (de docenten).
Toch heb ik hier mijn politieke voorkeur aanvankelijk meer op de achtergrond gelaten dan nodig was, ik wilde er niet mee te koop lopen. Al had ik in mijn cv onder het kopje hobby's wel anarchisme vermeld. Ik vond lesgeven in het begin bij tijd en wijle ook best moeilijk, zo heb ik nachtenlang gepiekerd of een anarchist het kan maken om kinderen de klas uit te sturen. Maar de uitkomst daarvan was dat anarchisme voor mij staat voor zelfontplooiing én rekening houden met anderen, dus logischerwijs ook met mij.

'EIS HET ONMOGELIJKE'

Mijn activiteiten binnen de anarchistische beweging beperken zich tegenwoordig tot het mede-organiseren van een, in mijn ogen goedlopende jaarlijkse anarchistische boekenmarkt, en vooral tot het schrijven. Je zou me als variant op een salonanarchist een schrijfkameranarchist kunnen noemen. Ik heb in *Buiten de Orde* een serie getiteld 'Wat bezielt anarchisten?', en zo nu en dan schrijf ik voor datzelfde blad of voor *Aardig*, *Ravage* of *De AS* boekrecensies, die onbedoeld wel eens wat stof doen opwaaien. Verder schrijf ik voor dat laatste blad de rubriek *Bladspiegel*, en bij het samenstellen daarvan valt het me op hoe vaak anarchisme in de reguliere media in politiek opzicht wordt verguisd, maar in de kunsten juist helemaal niet. Voor Atalanta werk ik momenteel aan een boek met interviews met veganisten, als vervolg op *Alle Dieren Vrij!* Voorzichtigjes poog ik ook schreden te zetten op het pad van het schrijven van een jeugdboek, maar dat verkeert allemaal nog in een zeer pril stadium. Een publicatie van een andere orde, in de hoek van mijn werk én hobby, was het wiskundige boekje *De laatste stelling van Fermat*.
Of er dingen zijn die me in de anarchistische/activistische beweging niet aanspreken? Ja, hoor. Anarchisme kan bij sommigen iets blijvends puberaals zijn, een houding van ik-moet-kunnen-doen-wat-ik-wil, en de rest mag het uitzoeken. Ik vind het bijvoorbeeld werkelijk van de zotte dat het meestentijds uitgerekend op anarchistische ontmoetingsplekken voor niet-rokers zeer onaangenaam vertoeven is. En dan dat lurken aan die flesjes bier!
De anarchistische beweging heeft een haast continue aanwas van jonge mensen, maar het is jammer dat velen het na een aantal jaren voor gezien houden. Dat kan diverse oorzaken hebben. Misschien staan veel anarchisten voor hen simpelweg té ver van de 'gewone' wereld af, en is anarchisme bijna iets esoterisch? Wellicht is het de niet werkelijk aantrekkelijke cultuur, de niet aflatende voorliefde voor testosteron-teringherrie, of nader ik nu de vermeende gevarenzone van de niet bediscussieerbare smaak? Want er zijn waarschijnlijk le-

gio anarchisten die free-jazz/geïmproviseerde muziek niet te pruimen vinden, evenals mijn muzikale verrichtingen op dat gebied.
Daarnaast vind ik dat er binnen de anarchistische beweging te weinig theoretische diepgang of vernieuwing is. Ik vind het voortdurend blijven ontwikkelen en welhaast dagelijks aanscherpen van je gedachten omtrent anarchisme erg belangrijk. Menselijke samenlevingsvormen, gewoonten en overtuigingen, maar ook aangeboren eigenschappen zijn zo complex, dat bijvoorbeeld een analyse van maatschappelijke verhoudingen alleen in mijn ogen niet volstaat. Ook andere bronnen kunnen interessant zijn om uit te putten, voor mij waren dat bijvoorbeeld de falsificatietheorie van Popper, de ethologie van bijvoorbeeld de Waal en Wrangham, of filosofie en psychologie.
Wat me in de anarchistische beweging aanspreekt is een bepaalde verbondenheid, een netwerk van veelal sympathieke mensen die op een ondernemende en stimulerende manier actief zijn. De kracht van het anarchisme ligt voor mij overduidelijk in het streven naar zelfontplooiing voor iédereen, en het op een gelijkwaardige manier met elkaar samenwerken. Al valt er binnen dat laatste nog veel te verbeteren! Er is geen andere politieke theorie die deze zaken zo duidelijk voorstaat. Simpel gezegd richt het liberalisme zich primair op het eigenbelang, en socialisme op het belang van allen, maar voor sommigen in het bijzonder.
Of ik een anarchistische samenleving haalbaar vind, ook op wereldschaal? Ja, maar dat is een theoretisch antwoord. In praktisch opzicht: ik heb het idee dat er door de eeuwen heen politieke ontwikkelingen in een positieve richting zijn geweest. Zo is er absoluut gezien bijvoorbeeld meer democratie gekomen, al valt daar nog heel veel op aan te merken. Zou die ontwikkeling louter een gevolg zijn van economische voorspoed in bepaalde delen van de wereld, of is er sprake van morele vooruitgang? En als dat laatste de overhand heeft, loopt die weg dan door, en leidt die dan niet logischerwijs naar de meest vrije vorm van samenleven? Ik ben geneigd om dat met 'ja' te beantwoorden, maar misschien wil ik het allemaal ook wel zo zien, en ben ik in zekere zin een onverbeterlijke optimist.
Desalniettemin, *'demand the impossible'* ('eis het onmogelijke') is één van de weinige leuzen die ik zeer prikkelend vind, want ook al is het anarchistische ideaal wellicht onhaalbaar, waarom zou je de lat niet zo hoog leggen dat je er toch enigszins in de buurt van geraakt? Dat ideaal is voor mij een aangename drijfveer. Niets lijkt me namelijk erger dan berusten in de huidige stand van zaken, en geen dromen, hoe illusoir misschien, meer te hebben."

PINKSTERLANDDAGEN

Voor de 71ste keer vinden van vrijdag 28 tot en met maandag 31 mei 2004 in Appelscha de Pinksterlanddagen plaats. Zoals gebruikelijk is er een politiek en een cultureel (video en muziek) programma. Verder zijn er boekenstands en verzorgt Rampenplan de warme maaltijden. De kosten (inclusief kamperen, eigen kampeerspullen meenemen) bedragen 10 euro. Plaats: Aekingaweg 1a in Appelscha (Fr.). Info via www.pinksterlanddagen.nl

ATALANTAANSE IDEEËN

Rymke Wiersma

Anarchisme is een term die door Atalanta vaak genoemd wordt als een term die de hele lading dekt, maar omdat anarchisme door verschillende mensen verschillend ingevuld wordt lijkt het me goed om eens een aantal speciale punten te noemen waarin Atalanta zich onderscheidt van veel andere anarchistiese of anderszins linkse groepen. In de hoop dat daardoor een helderder beeld ontstaat van waar Atalanta nu eigenlijk voor staat.

1

Anarchie betekent geen heerschappij, dus geen hiërarchie, geen dwang, geen geweld en geen agressie. (Het woord macht wil ik vermijden omdat sommigen daaronder ook neutrale dingen als 'kracht' en 'vermogen' verstaan, waardoor de uitspraak: 'anarchisme betekent tegen alle vormen van macht zijn' voor veel spraakverwarring kan zorgen.) Dit betekent dat het doel nooit de middelen heiligt. Maar hoe kunnen we dan de wereld veranderen, zonder zelf 'vuile handen' te maken? Kan dat wel? Met een optimistiese blik kan je zeggen dat anarchie altijd en overal te vinden is. Overal op de wereld, hoe ellendig de omstandigheden ook zijn, wordt er door mensen samengewerkt op basis van vriendschap en gelijkwaardigheid. Het 'enige' dat zou moeten gebeuren is dat mensen die manier van samenleven uitbreiden, om uiteindelijk heel de mensheid en de hele planeet daarin te betrekken.

Voor sommige (of nogal wat?) radikaal linkse groepen is het veranderen van de wereld in de eerste plaats een strijd, een gevecht. Er wordt, ook onderling, oorlogszuchtige taal gebruikt. 'Softies' die die vechthouding niet zien zitten komen er niet toe zich aan te sluiten, anderen zijn na jarenlang aktievoeren aktiemoe en teleurgesteld en haken af, terwijl ze evenals de 'softies' de idealen nog steeds wel onderschrijven. Het lijkt me de kunst om meningsverschillen voor zover ze van belang zijn uit te diepen, zodat je van elkaar kunt leren, zonder in de strijd-valkuil te trappen.

2

Lijnen doortrekken: ben je tegen alle vormen van overheersing en onderdrukking? Dat betekent dan streven naar een wereld zonder hiërarchieën; niet alleen de ongelijkheid tussen 'arbeiders en bazen' moet verdwijnen, ook die tussen vrouwen en mannen en die tussen mensen van verschillende huidskleuren of achtergrond. Anarchisme zou vanzelfsprekend samen moeten gaan met feminisme, antiracisme, antinationalisme, met kosmopolitisme, antiuiterlijkheidskultus, en nog zo wat dingen. Het anti-hiërarchies denken kan bovendien doorgetrokken worden naar dieren (andere dieren, want mensen zijn ook dieren). Als je dieren niet wilt onderdrukken zou je ze niet moeten doden en ook niet gevangen moeten houden, of er aan meewerken dat anderen dat doen. Niets dierlijks gebruiken dus: veganisme. Ook is het niet meer dan logies dat anarchisten alert zijn op hun eigen gedrag, bijvoorbeeld zich niet dominant opstellen in groepen, geen

baasje (of bazinnetje) spelen, zeer zeer krities konsumeren. Dus goed nadenken of je iets wel echt nodig hebt, letten op waar produkten die je koopt vandaan komen en hoe ze gemaakt zijn, of dat wel mens-, dier- en milieuvriendelijk is; biologies eten is een van de dingen die, als veel mensen daarvoor zouden kiezen, grote veranderingen teweeg zouden brengen.

3

De oude skepten hadden een duidelijk punt met hun uitspraken in de trant van 'niets is zeker en zelfs dat niet'. Je kunt inderdaad niets zeker weten, want waar zou die zekerheid vandaan moeten komen? De oude skepten vonden echter dat je je dus maar het beste aan de bestaande maatschappij kon aanpassen; aangezien niets zeker was was dat immers het gemakkelijkst. Die konklusie zou ik er echter niet aan willen verbinden. Ook al zal ik nooit zekerheid hebben, al is er geen waarheid te vinden met een grote W, naar een betere maatschappij streven lijkt me nog altijd een goede zaak.

Maar *skepticisme* vind ik heel belangrijk, niet alleen filosofies, maar vooral sociaal gezien: als iedereen die met elkaar in de clinch ligt nu erkent dat niemand het zeker weet, en dat dus ook de eigen theorie niet met zekerheid is aan te tonen, dan maakt dat mensen misschien vredelievender, geduldiger en wie weet humoristieser. We zitten allemaal in het zelfde schuitje; dat zou toch een band kunnen scheppen?!

4

Met in het achterhoofd de gedachte dat niets van wat ik schrijf zeker is filosofeer ik lekker verder. Skepticisme is geen reden om te stoppen met denken, maar juist om steeds alles krities te bekijken, en te blijven zoeken naar betere theorieën.

De filosofie van Atalanta zou je kunnen omschrijven als zeer nuchter, 'aards' wordt ook wel eens gezegd; het is niet mijn woord, maar het geeft wel aan denk ik dat we in elk geval niet van new age theorieën houden. De oude griek Demokritos hield het erop dat de kosmos bestaat uit 'atomen', uit kleine deeltjes waaruit alles is opgebouwd. Dat de deeltjes die atomen werden genoemd later toch deelbaar bleken doet niets aan zijn nuchtere theorie af. Er lijken soms wel twee groepen mensen te zijn. Een die graag wil dat er toch 'iets' is, dat er 'meer' is dan 'materie', en een andere groep, die er juist op gericht is de wereld, de kosmos, de materie of 'spul' zonder goden of geheimzinnige krachten in staat te achten op eigen kracht 'uit te groeien' tot alles dat er is.

Is het voor anarchisten nodig om hier stelling in te nemen, heeft het gevolgen voor hoe je je anarchisme uitdraagt en beleeft? Dat is nog niet zo eenvoudig te zeggen. Het praat wat makkelijker met gelijkgestemden, maar als je ver genoeg terug redeneert blijkt dat zowel hard core *fysicalisme* als animisme als welke religieuze inspiratie dan ook op een geloof is gebaseerd, een aanname. Uiteindelijk dat zelfde schuitje dus. Toch is er wel een verschil. Bij geloof in goden, geesten of geheimzinnige krachten verzin je onzichtbare heersers, die jou beoordelen, die het goed of slecht met je voor hebben. De oude Griek Epikouros zag al in dat het geloof in goden veel angst veroorzaakte, en hij wilde die angst graag bij mensen wegnemen, zonder ze de mooie verhalen te ontnemen. Dus zei hij: 'de goden bestaan wel, maar ze bemoeien zich niet met ons; je hoeft dus niet bang voor ze te zijn.'

5

Een zelfde verschil in voorkeur zie je bij de kwestie determinisme of indeterminisme. *Determinisme* betekent niet dat 'alles vast ligt', maar dat alles een oorzaak heeft. Dat heeft ook weer te maken met die kleine deeltjes, of het gedrag van 'spul': alles is te herleiden tot het aan elkaar plakken en weer uit elkaar vallen van materie. Althans dat is een veronderstelling. Alles is dan in theorie te verklaren, ware het niet dat mensen daarvoor veel te kleine hersentjes hebben, en dat je hersenen groter zouden moeten zijn dan het heelal om de toekomst te voorspellen. Dus dat kan lekker niet. Niemand kent de toekomst en niemand kan die kennen, de toekomst moet nog gemaakt worden, onder andere door de verzameling kleinste deeltjes, de bundeling van spul, die jij bent. Misschien sta je volgend jaar wel op de barrikaden, misschien is de wereld over tien jaar ineens veel gezelliger geworden, misschien... Niemand weet het; niemand kan het weten.

In tegenstelling tot wat vaak gedacht wordt kan een deterministiese kijk op de wereld juist hoopvol stemmen. Je kunt bijvoorbeeld de natuur, of alles wat er is, zien als iets dat voortdurend in verandering is zonder dat daar een plan voor klaarligt. Mensen zijn net als de andere nu bestaande levensvormen uit die stroom van botsingen (en een speciale vorm daarvan: de evolutie) voortgerold, en er bestaat buiten de wereld van mensen geen moraal. Een plichtethiek is dan ook niet te rijmen met die natuur (evenmin als met anarchisme) maar een 'wensethiek' is dat wel. Dat wil zeggen dat je eerlijk onder ogen kunt zien dat mensen bepaalde neigingen kunnen hebben, bijvoorbeeld meer willen hebben dan een ander, naast de eveneens uit de evolutie voortgerolde neiging tot samenwerking en delen. Beide gedragingen kunnen het individu en zijn/haar nageslacht voordeel bieden. Door wensethiek kan het denken in de richting van samenwerken enzovoort aangemoedigd worden. Aangeboren zijn dus alleen de mogelijkheden. Rechts, hebberig, autoritair worden is een mogelijkheid. Links, meevoelend, samenwerkingsgericht, anarchisties worden is eveneens mogelijk. Hoe mensen zich ontwikkelen is een kwestie van omstandigheden en natuurlijk de reakties daarop. Zelf kan je proberen aktief mee te werken aan zo gunstig mogelijke omstandigheden voor jezelf en andere mensen. Goede materiele omstandigheden, evenals goede omstandigheden voor het krities nadenken!

6

Determinisme was ook het uitgangspunt van de *stoïcijnen*. Determinisme leidt eerder tot nuchter denken dan indeterminisme. Weten dat iets een oorzaak heeft betekent dat je handvatten hebt om iets te doen. Bijvoorbeeld het feit dat we leven in een kapitalistiese maatschappij, waarin mensen, dieren en milieu grote schade ondervinden van de schraapzucht van een deel van de mensen en de voortwoekerende groei van allerlei bedrijven, kan voor veel mensen aanleiding zijn om zich enorm op te winden, boos of depressief te worden en uiteindelijk misschien onverschillig, om die ellende maar niet steeds te hoeven voelen. Echter als je onder ogen ziet dat wat er nu is, hoe mensen nu denken en handelen, een 'logies' gevolg is van wat er daarvoor was, dan blijf je veel rustiger, en dan is er ruimte om na te denken over hoe de-

ze situatie te verbeteren valt.
Ook je eigen gedachten kan je op die manier nuchter bekijken. Als iemand een 'rotopmerking' tegen je maakt hoef je daar niet verdrietig of razend over te worden, je kunt ook nuchter bedenken dat diegene geheel ongelijk heeft, dan hoef je er niets mee, of misschien toch wel een beetje gelijk, dan was het een nuttige rotopmerking, dan kan je er wellicht iets mee. Als diegene de opmerking op een boze of vervelende manier maakte, dan kwam dat ook weer ergens door, en daar kan je al dan niet naar gaan zoeken. Dat alles 'logies' in elkaar zit geeft rust, maar ook energie: je kunt er wat aan doen. Grappig dat juist het uitgaan van determinisme leidt tot een aktieve 'vrije wil'! Het verleden is niet te veranderen, de toekomst moet nog gemaakt worden, door ons!

7

Veel mensen maken een scheiding tussen voelen en denken, maar voelen maakt deel uit van het denken; het is *een snelle vorm van denken.* 'Ik heb het gevoel dat...' betekent niets anders dan 'ik denk dat...' en door die gedachte kom je in een bepaalde gemoedstoestand. Als je je rottig voelt dan komt dat altijd door bepaalde negatieve gedachten, ook al is het soms moeilijk die te achterhalen. Ook hierin blijkt Atalanta op de lijn van de oude stoïcijnen te zitten: heftige onprettige gevoelens zijn altijd te herleiden tot een oordeel, vaak een oordeel met een dwingend karakter, zoals: 'iedereen moet mij aardig vinden!' Zodra je je bewust wordt van zulk soort dwingende oordelen kan je ze gemakkelijker ontzenuwen.

8

Bij de Atalantaanse versie van stoïcisme hoort *humorisme*: zelfspot, vrolijkheid. Juist het idee dat de toekomst nog vastgelegd gaat worden, en dat je daar invloed op kunt hebben, kan blijheid geven, terwijl tegelijkertijd het inzicht dat jouw invloed op de gang van zaken in het heelal vrij gering zal zijn, de nodige relativering kan aanbrengen. Dat de kans groot is dat je invloed ook op een deel van het geheel niet groot zal zijn is op zich geen reden om te kniezen of bij de pakken neer te gaan zitten. Je goeie stemming hoef je niet af te laten hangen van het effekt van wat je doet, maar die kan je halen uit het feit dàt je van alles doet. Ook als alles tegen zit, en als het je niet lukt om 'stoies' te zijn kan humor helpen. Ook een blik 'vanaf de maan' kan wonderen doen.

9

Anarchisme betekent niet alleen niet heersen, maar ook: wel samenwerken, samen dingen opbouwen, samen delen, kennis uitwisselen, genieten enzovoort. Dat wat betreft de mensenwereld. Mensen kunnen onderling kommuniseren en kunnen elkaar redelijk goed begrijpen. Wat betreft andere dieren: elke verhouding tussen mens en dier waarin het dier door de mens gebruikt wordt is een scheve verhouding. *Afblijven dus, alle dieren vrij!* Wat betreft planten enzo is het radikaal 'afblijven' niet mogelijk, want we zullen toch iets moeten eten, ergens moeten wonen, en die dingen zijn niet mogelijk zonder 'ingrijpen' in de plantaardige natuur. (Hierbij is het trouwens bijna onmogelijk om nooit dieren te storen, denk aan de regenwormen en andere aardbeestjes die bij het zaaien, oogsten en wieden gestoord zullen worden.) Het is echter wel mogelijk veel minder in te grijpen. Het lijkt of mensen zichzelf alleen kunnen zien als

heer en meester van de niet-menselijke natuur, dat ze niet de rest van de natuur kunnen zien als unieke levende wezens of andere verschijningsvormen (bergen, landschappen) waar je zorgvuldig mee om kunt springen.
Hierbij is het anarchistiese idee van het afwijzen van bezit goed te gebruiken: een ander levend wezen kan je niet bezitten, en ook een stuk land niet, water niet, lucht niet. Je kunt die wezens of dingen wel bezetten, waarmee ik bedoel: uitbuiten, meer nemen dan je voor direkt eigen gebruik nodig hebt, en niet bereid zijn te delen met anderen. Bezetten is daarmee een aktieve daad van dwang.

10

Met techniek kan een hoop fout gaan. In een wereld met kwaadwillenden (of onwetenden?) is vergevorderde techniek gevaarlijker dan 'primitieve' vormen van techniek. In een kapitalistiese wereld, waar het graaien en de konkurrentie hoogtij vieren en dik beloond worden, is vergevorderde techniek zeker gevaarlijk te noemen. Mensen kunnen elkaar ook zonder techniese voorwerpen de kop inslaan als ze willen, maar met een atoombom zullen zulke mensen heel wat meer schade aan kunnen richten. De techniese ontwikkeling is helaas sneller gegaan dan de ontwikkeling van wijsheid en (dus) zachtaardigheid. *Techniek is geen gevaar op zichzelf*, maar moet niet in verkeerde handen komen, wat helaas al vaak gebeurd is. 'Take the toys from the boys', werd gezegd in de tijd van de grote anti kruisraket demonstraties. Dit geldt niet alleen voor wapens, en ook niet alleen voor 'boys'...

11

Vroeger hield links zich voornamelijk met de strijd van arbeiders bezig, tegen uitbuiting in fabrieken. Nu is *het blikveld van links verruimd* terwijl de grofste uitbuiting is verplaatst naar andere delen van de wereld. Andere arbeiders, waaronder vele kinderen, worden nu uitgezogen, en de resterende rotklusjes hier worden vaak door papierlozen en (andere) allochtonen opgeknapt. De verrijking van de rijksten is belachelijk en schandalig. Genoeg redenen dus voor voortzetting en opleving van het protest tegen de kapitalistiese ekonomie. Zelf niet mee doen aan de koopgekte is daarbij konsekwent en geeft duidelijk aan dat het inderdaad anders kan. Bij arbeidersstrijd gaat het anarchisten natuurlijk niet alleen om inkomen, maar vooral ook om zelfbeheer, tegen hiërarchiese verhoudingen, en om gezamenlijke beslissingen over wat-hoe-waar geproduseerd gaat worden. Tegenwoordig behelst het linkse, en vooral het anarchistiese gedachtengoed tevens anti-racisme en (in elk geval in theorie) anti-sexisme. Ook zijn er de laatste jaren heel wat anarchisten veganist, dit is echter nog lang geen vanzelfsprekendheid. Zo kunnen er nog wel wat diskussies gevoerd worden en stappen gezet worden in kwesties als anti-nationalisme, anti-uiterlijkheidskultus, anti-kliekgedrag, anti-verslavingen. Van een aantal van deze dingen wordt lang niet door iedereen ingezien wat daarvan het onderdrukkende is. Daarom wordt er vaak gereageerd in de trant van: 'je moet elkaar vrij laten, laat de beweging maar lekker divers zijn, dat is toch juist leuk?' Maar daarbij wordt niet gezien dat sommige verschillen echt niet leuk zijn. De een sexisties en de ander niet. Leuk verschil? De een rookt en de ander verlaat de ruimte omdat ze allergies voor rook is. Leuk verschil? Voorts kan

je over bepaalde verslavingen zeggen dat iemand er enkel zichzelf mee heeft (ook al is het nooit leuk voor degenen die veel met zo iemand te maken hebben). Het is 'eigen keus'. Maar het is natuurlijk nooit een keus, het is een soort uitglijder, waarna diegene moeilijk weer terug kan. Een verslaafde is niet meer in staat zichzelf te sturen zoals hij/zij zou willen, ze is slaaf geworden van chemiese stofjes. Het kan nooit kwaad jezelf weerbaar te maken tegen dat soort 'verleidingen'.
Toen links zich vooral met de arbeidersstrijd bezighield was het voor veel mensen makkelijker. Er waren duidelijke 'vijanden': de bezitters van de produktiemiddelen, en (voor anarchisten) de staat, die op de hand van de rijken en machtigen was. (En nog steeds is!) Door het anti-racisme en vooral ook het feminisme was ineens niet meer zo duidelijk een grens te trekken tussen de onderdrukkers en onderdrukten. Onderdrukten waren soms op hun beurt ook weer onderdrukkers. Links moest de hand in eigen boezem steken, en het duurde even voordat het zover was. En het kan nog wel even duren voordat de lijnen helemaal doorgetrokken zijn.

12

Hoewel veel anarchisten ook oog hebben voor het individu zijn linkse mensen meestal *groepsdenkers*. Tot op zekere hoogte is het inderdaad handig om met anderen die in een vergelijkbare situatie zitten samen te werken en elkaar te steunen, om je samen te verzetten tegen onderdrukking. Groepsdenken is echter iets om te vermijden, omdat er altijd mensen buiten de groep vallen, zodat groepsdenken altijd samengaat met uitsluiting van anderen, behalve wanneer die groep heel ruim genomen wordt en de hele mensheid omvat. Voor het denken vanuit de hele mensheid (en dus niet vanuit groepsbelangen, of het nu landen, huidskleuren, geslachten of religies betreft) is een mooi woord: kosmopolitisme. (Het gevaar van groepsdenken is hier overigens nog niet geheel verdwenen, want ook niet-menselijke levende wezens moeten niet worden vergeten!)
Dit alles komt ook terug in het door Atalanta vaak gebruikte woord: 'belangentegenstellingloosheid'. Je kunt op de korte termijn allerlei belangentegenstellingen tussen mensen signaleren, maar uiteindelijk is er maar een soort samenleving waar iedereen 'belang' bij heeft en dat is een anarchistiese!

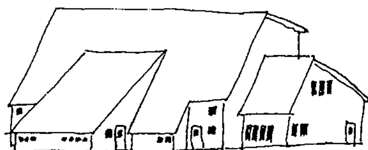
13

Waar gaat het om: om *het veranderen van strukturen of van individuen*? Ergens is het een schijnprobleem, want die twee dingen zijn gemakkelijk in elkaar te vertalen. Als een groep er bijvoorbeeld met elkaar ervoor kiest om op basisdemokratiese manier te gaan vergaderen, terwijl ze daarvóór via stemmingen besluiten namen, dan is er een struktuur veranderd. Maar dat had niet gekund als die individuen daar niet 'rijp' voor waren, als ze er geen zin in hadden. Ook degenen die zeggen niet individuen maar strukturen te willen veranderen schrijven artikelen – toch niet met de illusie dat strukturen kunnen lezen. En ze roepen leuzen – terwijl strukturen geen oren hebben!
In feite is geloven in 'eerst strukturen veranderen' naïef: als er nou maar eenmaal een revolutie is geweest en alle strukturen zijn veranderd, dan worden de mensen wel sociaal; eigenlijk een soort geloof in de goedheid van de

mens. Of in slaafsheid: ze veranderen gewoon zodra de struktuur waarin ze zitten verandert.
Natuurlijk moeten de strukturen van de samenleving veranderen, maar hoe zou dat kunnen zonder dat individuen veranderen? Dat is toch juist de les van een aantal bloedige revoluties geweest: de strukturen werden veranderd buiten de instemming van talloze individuen om. De wereld veranderen in anarchistiese zin kan alleen maar 'van onderop', en dus vanuit alle individuen. Heel het raderwerk staat stil, als vele armen dat willen, want het 'Systeem' is niks zonder haar dienaren, en ze heeft veel dienaren nodig om te kunnen bestaan. Het systeem verandert als genoeg mensen er niet aan meedoen en in plaats daarvan iets anders gaan doen!

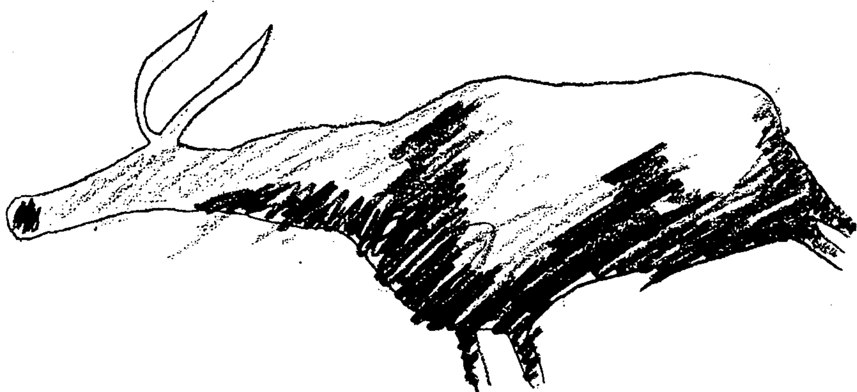
14

Veel van de door Atalanta naar voren gebrachte dingen zijn ronduit utopies te noemen, maar ze vormen geen Utopie in de zin van een blauwdruk. Het centraal stellen van het zelfstandig denken van individuen is iets anders dan 'mensen voorschrijven hoe ze moeten leven'. Wel ga ik blijkbaar uit van 'redelijk denkende mensen', die oog kunnen hebben voor de lange termijn, en van 'met elkaar meevoelende mensen' die oog zullen hebben voor het wel en wee van hun medemensen en andere medewezens.
Jarenlang zijn we met een wisselend aantal anderen bezig geweest met plannen maken en filosoferen rond een op te bouwen dorpje, of liever gehucht: Akigoloké. Daar wilden we, zonder ons af te sluiten van de rest van de wereld, laten zien dat alles anders kan. Maar een dorpje bouwen is niet iets dat je er eventjes bij doet, daar moet je echt voor kiezen, en dat betekent tijdelijk, maar misschien wel langdurig, een heleboel andere dingen op een laag pitje zetten: schrijven, studeren, aktievoeren enzovoort. Zo'n dorpje zou fantasties zijn, maar Atalanta moet toch toegeven dat haar hart meer ligt in het filosoferen en schrijven dan in het bouwen van lemen muren, hoe mooi en milieuvriendelijk die ook zijn... *Akigoloké* bestaat nog steeds als idee, en wie weet komt er ooit nog eens iets dergelijks van de grond: een dorp met zeer milieuvriendelijke huizen, geheel of gedeeltelijk zelfvoorzienend, met zonnepanelen, een windmolen, veganisties-biologiese landbouw, waar mensen wonen die eigenwijs zijn en toch goed kunnen samenwerken, met een kritiese, onderzoekende houding, geweldloos aktief voor een betere wereld, wars van uiterlijk vertoon, met een sobere doch genietende levensstijl, en nog zo wat dingen...
Een ander utopies idee van Atalanta is de *kadootjesekonomie*. Dit lijkt op het bekende anarchistiese ideaal: geven naar

Akigoloké

vermogen en nemen naar behoefte. Het geven bestaat daarbij uit tijd en moeite, want de aarde, dus ook de appels aan de boom, zijn sowieso niemands bezit. Er zijn eenvoudigweg wat mensen en beestjes die ervan willen eten. Er zijn misschien mensen die moeite hebben gedaan om de appelboom te planten, te verzorgen en de appels te plukken. Zijn de appels nu van deze mensen? Is het graan van de boer? Is het meel van de molenaar? Bezit is niet zozeer een probleem, maar het gevolg van een probleem genaamd Hebzucht. Zolang mensen hebzuchtig zijn is het niet mogelijk op een geweldloze, dwangvrije (en dus anarchistiese) manier graaigedrag en dus onnodig bezit te voorkomen. Als je erop vertrouwen kon dat niemand een graaimentaliteit had, dat niemand wilde handelen of ergens winst uitslaan, dan zou de vraag van wie iets is niet eens gesteld hoeven worden. Het verdelen en uitwisselen van voedsel en goederen zou slechts een kwestie van goed organiseren zijn. Geld zou overbodig zijn, en zelfs 'eerlijk ruilen' zou niet hoeven. Voorlopig is dit allemaal nogal hooggegrepen, maar het is leuk, vind ik, om hier en daar de term 'kadootjesekonomie' te laten vallen. Op boekenmarkten nemen we vaak een klein boekje mee waarin een verhaaltje staat over de kadootjesekonomie. We vragen er vanzelfsprekend geen geld voor, maar een vrijwillige bijdrage mag. Uitgerekend op dit boekje maken we 'winst'!
Weer een ander utopies maar op kleine schaal haalbaar idee is dat ieder er naar kan streven de leuke kanten van de kinderlijkheid te bewaren of weer naar boven te halen: speelsheid, openheid, verbazing, nieuwsgierigheid en eigenwijsheid. Volwassen worden zou alleen hoeven betekenen onafhankelijker en wijzer worden. Niet slaafser of saaier.

Zonder het idee te hebben volledig te zijn heb ik hier wat atalantaanse ideeën op een rijtje gezet, waarover binnen de anarchistiese beweging, om over daarbuiten nog maar te zwijgen, nog heel wat diskussie gevoerd zou kunnen worden.

ANARCHO ANARCHA ANARKA

Weia Reinboud

De geschiedenis van het anarkafeminisme in Nederland is nog niet goed beschreven. Ik ben er wel eens een artikel over tegengekomen, maar van bijna alles waar ik bij aanwezig geweest ben, zat de beschrijving er een beetje of een beetje erg naast. Zou het bij alle geschiedenis zo zijn dat degenen die er bij waren zich niet goed kunnen herkennen in de latere beschrijvingen? Dat zou betekenen dat ooggetuigenverslagen, hoe subjectief ook, eigenlijk meer zeggen dan de altijd incomplete kranten, tijdschriften en dergelijke bronnen.

Ik ben voor historica niet in de wieg gelegd. Er zal wel wat (ideeën)geschiedenis in dit stukje komen, maar ik wil vooral schetsen hoe ik zelf in anarchistiese kringen terecht ben gekomen. Er zijn in de geschiedenis ongetwijfeld veel periodes geweest waarin bepaalde bewegingen in een stroomversnelling raakten, maar wat in een deel van het feminisme rond 1980 gebeurde lijkt niet vaak vertoond. Helaas duurde het maar kort; al gauw spatte de boel uit elkaar of zakte in.

Bij de tweede feministiese golf in Nederland wordt vaak als startpunt een artikel van Joke Kool-Smit genoemd dat in 1967 in *De Gids* stond: 'Het onbehagen bij de vrouw'. Daar is heel veel over te doen geweest, maar toen ik het artikel een paar jaar geleden eens opzocht (het staat nu ook op internet) viel ik achterover van de gematigdheid en braafheid ervan. Dat het toch veel ophef veroorzaakte geeft aan dat de samenleving toen een erg sexisties geval was (trouwens ook nogal een klassenmaatschappij). Het is heden in de mode om op de (late) zestiger jaren te schelden, maar ik vermoed dat het gros van die zeurpieten op slag ongelukkig zou zijn als de verworvenheden van die tijd ineens terug gedraaid zouden worden. Ik zag overigens het aantal auto's graag teruglopen naar een nog eerder niveau. Het onbehagen. Pas in 1922 konden vrouwen in Nederland gaan stemmen, in België pas vanaf 1948. Een ander stuitend gegeven: pas sinds 1959 mogen vrouwen in Nederland bij de notaris een handtekening zetten voor zoiets als het kopen van een huis, daarvóór moest een man voor hun tekenen. Als anarchiste heb ik weinig affiniteit met verkiezingen en notarissen, maar dit soort data geven wel aan hoe fout, fout, fout de zaken nog maar zo kort geleden geregeld waren. En wat moesten katholieke vrouwen bij zich hebben als ze zonder hoed naar de kerk gingen? Juist, een hoofddoekje.

Na het artikel van Joke Smit werden aktiegroepen opgericht, Man-Vrouw-Maatschappij in 1968 en Dolle Mina in 1969. Dit waren gemengde aktiegroepen, 'gemengd' in de zin van dat er zowel vrouwen als mannen in zaten. Vervolgens kreeg je het uit Amerika overgewaaide verschijnsel van de praatgroepen, 'consciousness raising groups'. Daarbij staat 'bewustzijn verhogen' voor het ervan bewust worden dat allerlei als persoonlijk gevoelde onvrede (verveling achter de stofzuiger; de kinderen soms achter het behang willen plakken) minstens voor een deel ligt aan de inrichting van de samenle-

ving. Kortom: het persoonlijke is politiek. Wil je het persoonlijke ingrijpend veranderen dan zullen ook politiek een hoop bakens verzet dienen te worden. En er waaide nog iets uit Amerika over. In 1970 had je daar Lesbian Nation. ('Nation' is de term waarmee Indianenstammen zichzelf betitelen, het staat dus niet voor een natiestaat; ook de Black Muslims hebben de term gebruikt: Nation of Islam.) De Nederlandse variant ging Paarse September heten, analoog aan de (onprettige, gewelddadige) Palestijnse Zwarte September. Paarse September bestond uit slechts drie vrouwen, maar hun impact was enorm.

Zo'n tien jaar na het artikel van Joke Smit waren er naast de gemengde aktiegroepen ongemengde praatgroepen ontstaan. Heel veel vrouwen waren aan het nadenken geslagen en even later gingen ze ook over tot daden. Er ontstaan dan in razendsnel tempo heel wat vrouwencafé's, vrouwenhuizen, vrouwenuitgeverijen, vrouwendrukkerijen, zelfhulpgroepen op allerlei gebied (Fort: feministiese oefengroepen radikale therapie) en zo meer. Het bijzondere van die tijd is niet dat een bepaald punt op de agenda werd gezet, dat is vaker vertoond, het bijzondere is ook niet dat een onderdrukte groep zich gaat roeren, het bijzondere is dat deze groep steeds vaker gaat zeggen 'krijgen jullie de pip maar, we gaan onze eigen gang'. Dit alles ging niet altijd van een leien dakje, want ook de gemiddelde linkse man bleek het vaak moeilijk te vinden om ergens buiten gehouden te worden (wat ze toch bij vrouwentheekransjes nooit hadden laten merken). Velen vonden verschillende geslachtsrollen blijkbaar als iets dat van alle tijden is.

Intussen waren er minstens drie soorten radikaal feminisme ontstaan. Je had de meer socialistiese soort, waarvan uitgeverij De Bonte Was een spreekbuis was – in 1977 gaven zij het deels nog steeds lezenswaardige tijdschrift *De Feminist* uit (leg het eens naast het artikel van 1967...). Dan had je de meer lesbiese soort, waaruit onder andere het *Lesbies Prachtboek* voortkwam (ongemengde vrouwengroepen bleken toch gemengd te zijn: heterovrouwen én potten). En je had de meer anarchistiese soort, waarover zometeen meer.

Er was wel eens animositeit tussen deze drie 'vleugels' en ook tussen de radikale en de meer gematigde feministes, maar vaker liep het meer of minder door elkaar. Het Lesbies prachtboek bij voorbeeld was 'overal' te vinden. Lesbiese vrouwen waren inderdaad 'overal', ook zelfs bij demonstraties rond de legalisatie van abortus, een betrekkelijk gematigd punt en tevens voornamelijk een hetero-onderwerp.

Het schijnt normaal te zijn dat een beweging de stadia doorloopt van 'met, naast, tegen': eerst vooral met elkaar, dan dijt het uit en ontstaan er allerlei stromen naast elkaar en tenslotte strijden ze tegen elkaar. Dat laatste is in het feminisme in Nederland reuze meegevallen. Vind ik.

DE ANARKA'S

In de praatgroepen is het anarchisme heruitgevonden, heel bewust werd er horizontaal georganiseerd. Ook radikalere aktiegroepen hadden bewust geen vaste woordvoersters en alle taken rouleerden. Soms werd dit expliciet anarchisties genoemd maar meestal niet. De mening was dat iets wat je zelf bedenkt niet naar iets anders genoemd hoeft te worden, ook al komt het daar goeddeels mee overeen.

Ik ben zelf in 1978 het feminisme binnen gerold bij de oprichting van de 'steungroep vrouwen in techniese beroepen'. Dit was zowel een zelfhulpgroep, als een praatgroep (met een specifieke ingang), als een aktiegroep. Alles was horizontaal georganiseerd, de sfeer was geweldig en ik had nog nooit zoiets meegemaakt.
In 1979 werd er in Utrecht een dag gehouden over anarcho-feminisme. Ik vond dat ik daar wel heen moest, veel vriendinnen gingen er immers heen én ik was hogelijk enthousiast over hoe groepen waar ik in zat anarchistiesachtig bezig waren. Toch had ik ook wat twijfels. Want dat 'anarcho-' suggereerde een link met een beweging waar we weinig vanaf wisten en waarin waarschijnlijk een hoop sexisme te vinden zou zijn, dat was immers tot nu toe overal zo geweest. Terzijde: ondermeer in Amerika werd 'anarcho-' van een vrouwelijke uitgang -a voorzien en van dat woord werd de klank in de spelling tot uitdrukking gebracht, zo ontstond 'anarka'. Een enkele brave borst in Nederland heeft dat wel eens gespeld als 'anarca', maar dat slaat dus als een tang op een varken.
Over tangen gesproken, een van de vele dingen die we in eigen hand wilden nemen waren de techniese opleidingen. De vrouwen die gewone techniese opleidingen deden, 'gewoon' betekende dat het mannenbolwerken waren, waren daar niet onverdeeld gelukkig – ik ben er zelf door in de WAO gekomen. We hebben een alternatief opgezet en dat heette 'Tangenland'. We hadden een miljoenenbegroting en zijn nog eens naar een leegstaand klooster gaan kijken, waarvoor we de anderhalf miljoen gulden echter niet tevoorschijn konden toveren. Jammer, jammer, dat dat niet doorgegaan is.
Het allerbijzonderste van die jaren is dat werkelijk alles ter discussie werd gesteld. Eeuwen en eeuwen was de scheiding der geslachten als allernormaalst voorgesteld, met af en toe een verlichte geest die er wat over zei. Nu werden, onder andere in de praatgroepen, steeds meer dingen doorgeprikt en zo ontstond de stemming dat als sómmige conventies feitelijk nergens op slaan, dat dan álle conventies maar eens onder de loep genomen moeten worden. Dat ging verder dan ver. In 1979 gonsde het van de geruchten dat de krant van het Amsterdamse vrouwenhuis een nummer over verliefdheid aan het maken was. Verliefdheid is niet zomaar een biologies proces, ook daarbij stikt het van de conventies. In de vrouwenbeweging werd het onderwerp extra spannend door de liever-lesbies-beweging. Bot gezegd ging het om de vraag: 'waarom zou je met je onderdrukker naar bed gaan?'
Veel vrouwen, waaronder zeker de meer anarchistiese radikale aktievelingen, deden ongeveer alles samen met andere vrouwen, dus waarom dan niet ook het bed met elkaar delen? Over deze zaken waren velen aan het nadenken en dus wilde je ook weten wat ze er in Amsterdam over dachten. Ik vermoed dat bij herlezing de stukken van toen niet zo indrukwekkend zullen blijken, maar dat doet niets af aan wat er gaande was, dat alles opnieuw overdacht kan/moet worden als je radikaal wilt leven. Iets doen zoals je ouders het deden, of de meningen overnemen die in jouw omgeving gebruikelijk zijn, is altijd kortzichtig.
Er zijn nog steeds vrouwen die klagen dat destijds lesbies de norm was. Die zijn dan vergeten te kijken waar hetero

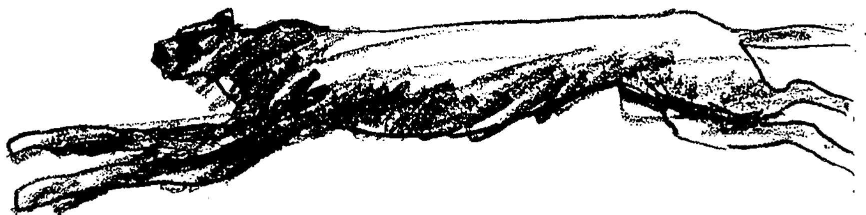
de norm was, dat is namelijk vrijwel altijd en vrijwel overal het geval. Ook heel wat mannen vonden dat 'liever lesbies' maar niks. Maar jongens toch, voor jullie geldt natuurlijk hetzelfde: als jullie zo graag in mannenklupjes bezig zijn, waarom dan niet alles met elkaar delen? Zie het voor je: hooligans die het 'hand in hand, kameraden' letterlijk toepassen bij het boodschappen doen in de supermarkt. Of de heren van de raad van commissarissen die elkaar beleefd uitnodigen voor een nachtje in bed praten over intimiteiten. Want vergeet niet: liever lesbies ging niet om sex maar om het volle leven.
Ik ga niet uitgebreid beschrijven waaruit de levens van de anarka's bestond. Kraken, loodgieten, aktie's, vrije liefde. Als je wilt weten hoe het was: je kunt het zelf ervaren, stel alles ter diskussie en bouw al je meningen opnieuw op.

DE OUDE ANARCHISTEN

Het duurde allemaal niet zo lang. Deels is het logies dat iedereen eigen interesses ging uitwerken of uitleven, maar helaas betekende dat vaak dat de politieke kant van het feminisme verwaterde. Zo had je de vrouwenlandvrouwen, die het 'krijg de pip' tot haar uiterste consequentie voerden door een stukje land te kraken om daar autonoom te kunnen gaan leven. Heel interessant. Maar waarom het vooral moest leiden tot voor je tipi de maan aanbidden, dat ontgaat me. Verder was uit de praatgroepen het cocounselen ontstaan, met nog allerlei andere therapie-achtige dingen. Niets mis mee. Alleen ging het steeds meer om de eigen navel en werd er gedacht dat als het persoonlijk was, dat het dan vanzelf ook politiek was. Dan zijn er ook nog de vrouwenstudies. Heel belangrijk, ik wou dat er ook anarchiestudies waren. Alleen begrijp ik niet waarom schrijfsels uit vrouwenstudieshoek vaak nog gortdroger zijn dan wat we bij de afstandelijke 'mannen'wetenschap zo bekritiseerd hadden.
Het slotakkoord van 'het' feminisme was ongeveer de vrouwenstaking van 1981, toen dik honderdduizend vrouwen op dezelfde dag acties voerden. Allerlei dingen gingen daarna nog wel door, er was het vrouwenweekblad en er waren zeker tien vrouwenboekwinkels toen wij met uitgeven begonnen (er waren ook meer 'gewone' linkse boekhandels dan nu). Maar toen het anarchistisch maandblad *De Vrije* in 1987 een artikel over anarkafeminisme maakte werden wij, Atalanta, naar voren gebracht met de woorden 'in Utrecht bestaat nog...' De laatsten der Mohikaninnen als het ware.
Doordat de vrouwenbeweging in steeds meer stukjes uiteenviel, werd ook duidelijker dat Atalanta een echte anarchistiese poot vormde. We gingen daarom de oude anarchisten eens bekijken. Nou, ik kan wel vertellen, dat viel niet mee. Je weet vantevoren dat de bekende historiese figuren voornamelijk mannen zijn, dat is een. Twee is dat je ook kunt weten dat ze vrijwel allemaal hier of daar sexisties zullen blijken, net zoals je bij negentiende-eeuwers vaak antisemitiese dingetjes vindt. Maar als je dat allemaal als hun blinde vlekken beschouwt en terzijde schuift, dan krijg je als punt nummer drie dat die oude anarchisten het zelden hebben over wat ik belangrijk vind. Want het gaat vooral over de wildere dingen, revolutie ontketenen, de maatschappij ondersteboven keren, waarbij er kans is dat er kinderen onder het puin terecht komen.
Bij zo'n figuur als Bakoenin zie ik toch

vooral een morsige, naar sigaren stinkende man voor me die zichzelf graag hoort praten maar bar slecht kan luisteren en die ook nog eens de verkeerde vrienden heeft (Njetsjajev). Gelukkig zijn er sympatiekere figuren zoals Pjotr Kropotkin of Gustav Landauer, maar ook zij komen niet zo vaak met dingen die ik echt inspirerend vind. En de vrouwen? Je moet misschien überhaupt blij zijn dat er een paar zijn. Een vrouw als Emma Goldman zegt allerlei rake dingen, maar ik ben van haar hand geen mij aansprekend coherent verhaal tegengekomen, het is me altijd te kreterig. Tijdgenote Voltairine de Cleyre vind ik trouwens prettiger.

Alles bij elkaar moet ik de aanhangers van het klassieke anarchisme teleurstellen. Volgens mij stelt het niet zo veel voor, is het erg tijdgebonden, zit er nogal wat machismo in en denk ik alleen af en toe: 'nou dat valt best mee voor een man van een halve, hele of anderhalve eeuw geleden'. Of anders gezegd: na de tijd van het anarkafeminisme van rond 1980 doe je het niet gauw goed. De basisideeën van anarchisme (vrijheid, niet heersen, samenwerking enzo) zijn natuurlijk prima, maar daarmee begint het pas.
Omdat wij vonden dat de zaken erg onuitgewerkt uit de geschiedenis tot ons gekomen zijn, zijn we met Atalanta gaan proberen om daar wat aan te doen. Dan komt kennistheorie er bij voorbeeld bij. En logika. En precisie. Er moet nog veel gebeuren op dit vlak.
Zo rond 1970 had je de leus 'een mooie meid is een parel in de klassenstrijd'. Precies verkeerd! Dat soort dingen kwam je dus in feministiese kringen al gauw niet meer tegen. Maar wat zag ik onlangs in *Buiten de Orde*? Daarin staan vrij vaak artikelen over wat ik net de 'wildere dingen' noemde, van dat heel of half revolutionair gedroom over zaken waar alleen macho's (en macha's) in kunnen zwelgen. Laatst (winter 2003) stond er aan het eind van een zwartgallig artikel als positief slot: 'Maar er bestaan nog vele vrouwengezichten die ons in beroering kunnen brengen'. Ik denk dan: vanuit wie is dit gedacht? Is het dan echt zo moeilijk om bij het verbeteren van de wereld vanuit iedereen te denken?

VRIJE LIEFDE

(Enkele fragmenten uit een interview door Léo Thiers-Vidal in 1996 met Weia Reinboud en Rymke Wiersma)

Er bestaat alleen vrije liefde. Liefde leg je niet aan banden, die laat zich niet ketenen, die is dus zo anarchisties als wat!

LIEVER LESBIES?

L: *Volgens jullie is sexuele oriëntering kiesbaar, beïnvloedbaar. Is dat bij jullie zelf heel spontaan gegaan, of is het een gevolg van politiek denkwerk?*

W: Je kan natuurlijk denken vanuit het standaardstramien: dan was je blijkbaar altijd al lesbies, maar daar geloof ik helemaal niet in. Zo rond het eind van de zeventiger jaren waren er groepen zoals Paarse September, je had de leus 'liever lesbies', paarse overalls, drie vrouwentekentjes... Twee was gewoon lesbies, maar drie betekende ook solidariteit, en 'alles moet anders'. Ik vond dat lesbies seperatisme wel duidelijk. Lekker stokend. Het gaat dwars door alle standaardschema's heen. Maar ik voelde natuurlijk ook: anarchisties gezien klopt hier iets niet. Strategies was het wel mooi: 'met paars gaan we er tegenaan, zand in de machine!', maar anarchisties klopt het niet om maar één geslacht voor je liefde te bestemmen.

R: Het heeft bij mij niet lang geduurd voordat ik verliefd werd op een vrouw, wel voordat ik daar wat mee deed. Een vrouw waarmee ik samenwerkte vertelde mij een keer een beetje voorzichtig dat ze ook wel eens op een vrouw verliefd zou kunnen worden; ze had er geen idee van dat ik ondertussen al hartstikke verliefd op haar was. Ik wist dus wel heel goed dat het kon, en terugkijkend leek het me dat ik op mijn 13de ook al eens verliefd op een meisje was geweest – maar je kunt je eigen geschiedenis altijd weer door verschillende brillen bekijken.

Ik vind het moeilijk om te zeggen wat er nu anders is aan lesbies of hetero, want per persoon vind ik de verschillen groter dan per geslacht. Ik kan verliefd worden op mensen met wie ik heel veel deel, en in die tijd, begin jaren tachtig, deed ik alles met vrouwen.

L: *Waarom deden jullie na het lesbies seperatisme toch weer de stap terug naar de gemengde wereld?*

R: Wij ervaarden het niet als een stap terug. De keuze om met vrouwen te leven was radikaal, maar we gingen ervan uit dat iedereen kan veranderen, en dan klopt het niet om te zeggen dat mannen per definitie altijd minder leuk zijn. Dus uiteindelijk vonden we het radikaler om te zeggen: geslachten bestaan in wezen niet. Iedereen is een kompleet mens en als je het niet bent kun je het worden.

W: Eigenlijk is het dus een stap van hetero naar politiek lesbies naar het verliefd worden op mensen. Het maakt in de praktijk wel uit, en statisties ook, maar de categorieën zijn opgelost.

VRIJE RELATIES

L: *Hoe is het gegroeid bij jullie, hoe gaan jullie om met jaloezie, verlatingsangst? Praten jullie over alles, of ligt er ergens een grens?*

R: We hebben een paar keer een echte driehoeksrelatie en zelfs een korte tijd een vierhoek en een poging tot vijfhoek gehad, en dat was een tijd heel leuk. We probeerden een mooi ideaal vol te houden: 'iedereen heeft evenveel met elkaar'. Maar het bleek op den duur toch meer wens dan realiteit, want niemand is ideaal, en sommige dingen van mensen knallen echt tegen elkaar op. We vonden echter dat iedereen kan veranderen en waren heel idealisties, we wilden heel veel en zaten elkaar erg op de huid, waardoor we het onszelf en elkaar af en toe nogal moeilijk hebben gemaakt. Maar dat kwam dus meer door de hoge eisen aan elkaar dan door jaloezie en dat soort dingen.
Toen Weia later buiten dat groepje heel veel met een ander kreeg vond ik dat in het begin best moeilijk. Het was net of wat ik met haar had daardoor ineens gewoner was, terwijl het eigenlijk bizonderder is, als het goed blijft gaan met meerdere relaties. Wat ik het moeilijkste vond was dat Weia er heel weinig over vertelde, zodat er ineens een soort gordijn voor een heel belangrijk deel van haar leven zat, terwijl ik eerst alles met haar deelde. Maar misschien is het wel terecht: waarom zou je alles aan elkaar moeten vertellen?
L: *Speelt sexualiteit een grote rol in jullie leven?*
W: Ik herinner me een diskussiegroep in Appelscha over vrije liefde. Iemand vroeg: 'hoe gaat het dan met sex hebben?' Ik zei: 'ik heb nooit sex'. Toen viel er een ontzettende stilte... 'Ik heb een hekel aan sex; ik vind vrijen heel leuk!' Toen haalden ze allemaal opgelucht adem. Dat woord daar kan ik niets mee. Als je iets leuks met iemand hebt dan uit dat zich ook lichamelijk. Maar belangrijk? Ik kan het belang er echt helemaal niet van inzien.
R: Het zit vaak meer vast aan erkenning, aan belangrijk gevonden willen worden. 'Vaak vrijen, dan ben je dus heel verliefd, en dan ben je dus heel belangrijk voor die ander.' Dat is een valkuil, een misverstand.
W: Jaloezie en verlatingsangst enzo, eigenlijk weet ik niet wat het is. Ik denk altijd: als mensen mij niet willen dan zijn ze gek. Ik hoef helemaal niet bang te zijn dat ik mijn plek verlies, of als ik dan mijn plek verlies dan heb ik me vergist in die mensen.
Als Rymke iets heeft met iemand die ik niet graag mag zie ik het als een stukje van haar dat ik niet goed begrijp. De rest begrijp ik wel, maar dat stukje dan maar niet. Net als dat ze niet van wiskunde houdt. Anders zit er toch iets doorheen van jaloezie, bezitterigheid enzo. Dat wil ik niet. Daar hoef ik niet eens iemand anders mee lastig te vallen. Als ik ontdek dat ik jaloerse of bezitterige trekjes heb dan wil ik ze kwijt. Die zijn niet mooi, niet anarchisties, dus... die moet je kwijt kunnen!
Bij vrije liefde lijkt het vaak alsof alles maar moet kunnen, maar voor mij heeft het veel meer te maken met zorgvuldigheid, zorgzaamheid en dat soort dingen. Dat vind ik veel belangrijker dan 'dat je de vrijheid hebt om...' Dus daar heb ik het begin best nog wel moeite mee gehad, om het in elkaar te kunnen schuiven, toen ik twee dikke relaties had.
Verlatingsangst ken ik eigenlijk ook niet. Je weet dat een ander dood kan gaan. Daar moet je toch mee kunnen omgaan. Ik ken heel grote worstelingen, maar ik geloof in maakbaarheid, en die blijkt ook steeds te werken. Het is zonde van de tijd om je druk te maken over een probleem dat nog niet gerezen is.

TECHNICA

Weia Reinboud

Ik vergeet soms dat we in zekere zin een gewoon bedrijfje zijn. Anarchisties, dat wel, dus ekonomies lijkt het nergens op. We willen dingen verkopen, maar alleen vanwege hun inhoud, niet omdat ze geld in het laadje brengen; ze moeten slechts opbrengen wat ze gekost hebben, zodat we nieuwe kunnen bijmaken. Als je van iets waar weinig vraag naar is wilt leven, zou je enorme prijzen moeten vragen, zodat er nog minder vraag zal zijn. Je kunt natuurlijk veel met je uitgaven gaan leuren, maar daar zijn we te bescheiden voor.

Rymke en ik zijn als vrouwendrukkerij begonnen, in 1982 hebben we onze eerste dingen gedrukt. We hadden een grote ruimte gehuurd (nadat we uit een kraakpand gezet waren) boven het vrouwenklussenkollektief in Utrecht. We hadden nogal oude, onbetrouwbare machines: een offsetpersje, een met de hand bedienbare stapelsnijder en een contactkast om drukplaten te belichten. Verder hadden we een doka, die bestond uit een groot gordijn van zwart landbouwplastic dat onderin verzwaard was met kiezelsteentjes. Het gordijn ging om onze horizontale reprocamera heen, een enorm ding waarmee we negatieffilms van te drukken dingen maakten.
Het werk was goeddeels handwerk: camera bedienen, film ontwikkelen, retoucheren, monteren. Zelfs de drukpers bedienden we soms met de hand. Het kreng wilde sommige papiersoorten niet pakken en dan draaiden we met een zwengel (van koperen waterleidingbuis) aan de pers zodat het tempo zo laag werd dat je de papierinvoer handmatig kon sturen.
Dit geeft al aan wat voor kwaliteit we hadden. We wilden feministiese dingen voor anderen drukken en daarnaast zelf dingen bedenken en maken, maar als we voor anderen moesten drukken zaten we steeds met de zenuwen of het nog acceptabele kwaliteit had, of dat de machine maar weer eens uit elkaar moest. Bij ons eigen drukwerk lag het makkelijker, je kunt de vormgeving immers helemaal op de nukken van de pers afstellen. We zeiden dan ook steeds vaker 'nee' tegen anderen, en we gingen sowieso steeds meer dingen zelf bedenken. Uiteindelijk waren we zoveel tijd met schrijven en vormgeven bezig dat de pers nog maar eens per maand even werken moest, en om daar nu een grote ruimte voor te huren... We wilden ook van de onveganistiese films af en we hebben toen de machines weggegeven. Via het toenmalige linkse drukkerijenoverleg zijn onze dingen naar Nicaragua en Costa Rica verscheept.
We hebben een fotokopiëermachine bij Rymke thuis gezet en sindsdien is een groot deel van onze uitgaven gekopiëerd. Intussen begon ook het computertijdperk. Voor het geld dat het laten zetten van één boekje kost kan je ook een hele computer kopen. Het eerste ding was een losse printplaat met een margrietwieltypmachien als terminal en met een cassetterecorder als opslagmedium. Geen scherm (daar zit vaak iets dierlijks in, hoe verzin je het), weinig energieverbruik, maar in de typmachien zat een forse fout zodat het op

een miskoop neerkwam. Toen kwam er een Atari. Daarop kon je voor het eerst niet alleen tekstverwerken, maar ook eigen letters ontwerpen. Een lang gekoesterde wens van mij, waarvoor de kiemen al uit mijn lagere schooltijd dateerden, ging zo in vervulling. Het kost maanden werk om een font te maken, maar uiteindelijk kon onze matrixprinter letters op papier zetten die niemand anders had. Echt mooi doet zo'n printer het niet, maar de korreligheid heeft ook wel wat.
Het laatste boekje dat we zelf hebben gedrukt, was ook het eerste met de eigen letter ('Sappho – mooi geschreven'). Mijn letterontwerp grijpt grotendeels terug op een letter van 1470. In die tijd sneed iedere drukker (druksters waren er voorzover ik weet niet) zijn eigen letters. Daarvan liet de kwaliteit dikwijls te wensen over (en soms niet, die letter uit 1470 van Nicolas Jenson is formidabel), zodat onze spullen eigenlijk maakten dat we terug naar de begintijd van het drukwerk gingen. Ik heb overigens ook nog wat quasi-handgeschreven fonts met de Atari gemaakt, ondermeer naar letters van Rymke.
Het maken van illustraties voor onze boeken en boekjes kan ook een heel gedoe zijn. Een 'probleem' bij ons is dat Rymke graag overal veel plaatjes bij wil en dat ik dan wat ga sputteren. Want ik moet de plaatjes maken als het haar niet lukt! We hebben er wel een leuke vorm voor gevonden: Rymke verzint de plaatjes, dat kan zij heel goed en ik helemaal niet, en ze maakt een schetsje. Ik heb een betere 'hand', dus dat schetsje trek ik over en ik maak net zolang versies totdat het naar beider wens is. Tegenwoordig doe ik ook een deel in de computer, want de technologiese ontwikkeling heeft niet stilgestaan.
Zo werden de laserprinters betaalbaar, kwam er ook een scanner, werd de Atari aangevuld met een Mac – maar daar moesten nieuwe versies van mijn letter voor gemaakt worden. Dan ben je al gauw weer een paar maanden verder! Letterontwerpen is een mooi vak, maar je moet wel geduld hebben. Uiteindelijk heb je dan een letter die helemaal naar wens is en waar je alles bij kunt maken wat je wilt. Zo heb ik nu een letter waarvan de kapitalen (hoofdletters) erg romeins zijn, waarvan de onderkast (kleine letters) erg aan 1470 doet denken, maar waar in het font ook een twintigste-eeuws anarchistenteken zit.
Het past goed bij anarchisme om alles op je eigen manier te doen. Er is ruim een eeuw geleden een 'terug naar het ambacht' beweging geweest waarin William Morris een rol speelde. Niet helemaal toevallig was hij ook enigszins anarchisties en het is ook geen toeval dat zijn letters soms door Jenson geïnspireerd zijn. Bij ambachtelijkheid kan je aan zelfvoorzienendheid denken (we maken onze boekjes inderdaad vrijwel helemaal zelf), maar verder is het een rijkelijk vaag woord. Neem het oude loodzetten, waarbij ieder afzonderlijk lettertje met de hand gezet moest worden (loodstof is ongezond), of neem de latere loodzetmachines met hun giftige dampen en enorme herrie – wie wil daar naar terug? Tekst met lood gedrukt is echter wel erg mooi...
Een boek laten zetten, vond ik altijd raar. 'Wilt u deze half miljoen tekens even overtypen?' Slavenwerk toch eigenlijk. Maar nu moeten de computers gemaakt worden waarmee schrijvers het zetwerk overbodig maken – waar zit dan de slavernij?
Ambachtelijk kan ook betekenen dat je meer aandacht aan de vorm geeft dan

'nodig'. Vrijwel alles bij Atalanta is door mij ontworpen en vaak kies ik niet de makkelijkste weg, ook een simpel ogend omslagje als van 'Anarchie? Tisdat?' kost uren werk. Hoe gaat dat tegenwoordig? Ik schrijf eerst tientallen keren de tekst van de omslag in het klein. De grootte hangt af van de dikte van de pen, maar dit was een tekstje van zeg twee vierkante centimeter. Dat wordt gescand en dan zoek ik de best geslaagde letters uit. Die plak ik in de computer allemaal bij elkaar, de stelling van de letters (dat is hoe ver ze van elkaar afstaan) wordt nauwkeurig afgeregeld, hier of daar wordt een vlekje langs elektroniese weg weggewekt of juist bijgemaakt. En dan kan een laserprintje naar het kopiëerapparaat of naar de drukker. Soms, bij grotere oplagen, laten we iets namelijk elders drukken, waarbij het altijd zoeken is naar veganistiese offsetprocessen.

Een maand nadat een boekje af is ben ik alweer ontevreden over de omslag, maar nog een jaar later ben ik dat vergeten. Dan zie ik al die boekjes, sommige handgebonden, in een standje bij elkaar liggen en wat een oase van rust is dat dan! Er kwam eens een man aan ons standje die de inhoud, waar hij niets van moest hebben, niet kon rijmen met hoe mooi het er uit zag. Hij kon bijna niet wegkomen. Of een nette heer die in 'de egeltjes' ging bladeren. Hij legde het neer, pakte het toch weer op en kocht het. Beschroomd en trots tegelijk zei hij: 'ik heb nooit eerder iets anarchistisch gekocht'. Punt voor ons!

Ik had het over onze Mac, maar die is de enige niet meer. Omdat we ook het maken van cd's met onze muziek in eigen handen wilden hebben en omdat ik met Tieneke samen video's ben gaan maken, is er een nog veel dikkere Mac bijgekomen. Had de Atari een miljoen geheugenplaatsen, nu zijn het er al honderdzestig miljard – vooral video vreet geheugen. We filmen voornamelijk libellen en zelfs daar zit een anarchisties tintje aan. Met de video willen we namelijk, net als met de determineertabel die we jaren geleden maakten, laten zien dat je die beesten erg goed kunt bestuderen zonder ze te hoeven vangen. Het is bij insectkundigen een hoogst ongebruikelijk standpunt om na te denken over de vrijheid van kleine beestjes. Zij noemen het dan ook 'exemplaren', wij hebben het altijd over 'individuen'.

Bij techniek en technologie spelen volop dilemma's. Ik noemde het ongezonde van loodzetten al. Offset verhielp dat probleem, gebruikte ook minder energie, maar daar spelen fotochemicaliën weer een rol bij. Dat wordt intussen ouderwets doordat steeds meer digitaal kan, maar de computertechnologie staat wel heel erg op gespannen voet met ambachtelijkheid. Een geheugenchip of harde schijf vervangen kan je best zelf, maar het maken van die chips en schijven is volstrekt niet meer in eigen beheer te doen. Dan is er nog het gebruik van elektriciteit: al die computers die voor steeds meer klusjes worden ingezet gebruiken stroom. Ons dak ligt nu vol met zonnepanelen (ook hi-tech...) om daar wat aan te doen, maar ik blijf af en toe stilstaan bij de voor- en nadelen van low- en high-tech. Elektra gebruiken is niet iets neutraals, de computerindustrie is bepaald niet langs anarchistiese lijnen opgezet – maar als bij het ouderwetse tekenen per ongeluk een zwarte vlek werd gemaakt dan vond ik dat ook niet ideaal!

BRIEF AAN DE MENSEN

ER IS EEN DING DAT JULLIE
BIJNA ALLEMAAL
ZIJN VERGETEN
WAAR IS DE VRIJHEID
VAN DE ANDERE DIEREN GEBLEVEN
JULLIE ZIJN TEGEN
OPSLUITING VAN MENSEN
MAAR HOEVEEL
DIEREN HOUDEN JULLIE GEVANGEN
IN DIERENTUINEN IN WEILANDEN
ACHTER PRIKKELDRAAD
ALLEEN MAAR VOOR JULLIE GENOT
JULLIE ZIJN TEGEN
UITBUITING
MAAR HOEVEEL
KOEIEN EN GEITEN WORDEN
DAGELIJKS UITGEMOLKEN
HOEVEEL BIJEN BESTOLEN
KIPPEN HAAR EIEREN GEROOFD
ALLEEN MAAR VOOR JULLIE GENOT
JULLIE ZIJN TEGEN OORLOG
TEGEN POLITIEGEWELD
MAAR HOEVEEL KIPPEN KOEIEN
VISSEN VARKENS
SCHAPEN EN PAARDEN
WORDEN DAGELIJKS AFGESLACHT
VOOR HUN VLEES
HUN VEL HUN VACHT
ALLEEN MAAR VOOR JULLIE GENOT
JULLIE ZIJN TEGEN DE MACHT
VAN DE ENE MENS OVER DE ANDERE
MAAR HOEVEEL HUISDIEREN
HEB JE VAN JEZELF
AFHANKELIJK GEMAAKT
HUN VRIJHEID ONTNOMEN
ALLEEN MAAR VOOR JULLIE GENOT
JULLIE ZIJN TEGEN FASCISME
SEXISME RASSISME
MILITARISME IMPERIALISME
MAAR JE BENT IETS VERGETEN
JE SUPERIORITEITSDENKEN
TEN OPZICHTE

VAN DE OVERIGE DIEREN

36 JAAR VEGANIST

Bas Moreel

Hoe het precies gegaan is weet ik na 36 jaar niet meer. In 1967 was ik met vrouw en zoon in een vakantiehuis in Boulogne-sur-Mer aan de noord-Franse kust. Op een dag stelde een andere gast voor schelpdieren te gaan zoeken. Dat zoeken hield soms in dat je die dieren van de rotsen af moest snijden. Daarna werden ze levend gekookt, zoals met mosselen gewoon is. Ik weet niet meer of ik mee gegeten heb, maar wat later thuis hadden we kip, en toen zag ik het levende dier op mijn bord. Van toen af heb ik, afgezien van bijzondere omstandigheden en een enkel zwak moment in het begin, niet meer van lichamen van gedode dieren gegeten. Met het eten van zaken die door dieren geproduceerd worden, zoals melk en honing, ben ik vrij kort daarna ook opgehouden, waarschijnlijk omdat die dieren daarvoor in gevangenschap worden gehouden (met name voor melk en eieren) of van hun honing worden beroofd en daarvoor in de plaats bijvoorbeeld suiker krijgen.

Later hoorde ik van mijn toenmalige stadgenoot Joop Vogt, medewerker op de afdeling Veeteelt van de Landbouwhogeschool in Wageningen, dat vegetariërs niet moeten denken dat zij geen bloed aan hun vingers hebben. Melkkoeien geven namelijk slechts gedurende een beperkte tijd (hij noemde vier jaar) voldoende melk om economisch houdbaar te zijn. Bij gelegenheid van de vondst van de eerste BSE-koe in de VS in december 2003 lees ik dat het slechte nieuws iets verzacht is doordat het een melkkoe betrof. (In de VS worden koeien vooral voor hun vlees gehouden). Melkkoeien krijgen vaak voer van minder hoge kwaliteit dan vleeskoeien (de uitdrukking alleen al zou je tot veganist maken) en hebben een zwaarder leven, zodat zij kwetsbaarder zijn. De koe in kwestie was viereneenhalf jaar oud toen zij geslacht werd, ongeveer zoals Joop Vogt gezegd had.

Na een korte periode met schoenen van kunstleer ben ik wel weer leren schoenen gaan kopen toen de winkel waar ik die kunstleren schoenen had gekocht, die niet meer voerde. Ook maken pizza's af en toe dat ik doe alsof veganisme iets vrijblijvends is.
In de tijd dat ik regelmatig naar Engeland ging als boekdistributeur (1976-1981), ben ik lid geworden van de engelse Vegan Society. Later hoorde ik van de Veganistenkring in Nederland en heb ik me daarbij aangesloten. Tot mijn spijt vonden enkele doorzetters daar het al gauw nodig er een officieel geregistreerde vereniging van te maken, naar ik aanneem omdat het imago van het veganisme daarmee gediend zou zijn en, wie weet, de club daardoor ontvankelijk werd voor legaten en subsidies.

Ik gruwde toen het blad van de vereniging in een naar mijn smaak overluxe uitvoering ging verschijnen, naar ik aanneem om voor een zo groot mogelijk traditioneel ingesteld publiek aantrekkelijk te zijn. Mijn weerzin daartegen is niet zeer logisch want hoe meer de veganistische gedachte veld wint hoe beter ik het vind, onverschillig om wat voor reden mensen veganistisch leven of hoe ze ertoe komen. De naam die

aan het blad gegeven werd, *Gezond idee!*, vond ik ook poenerig.

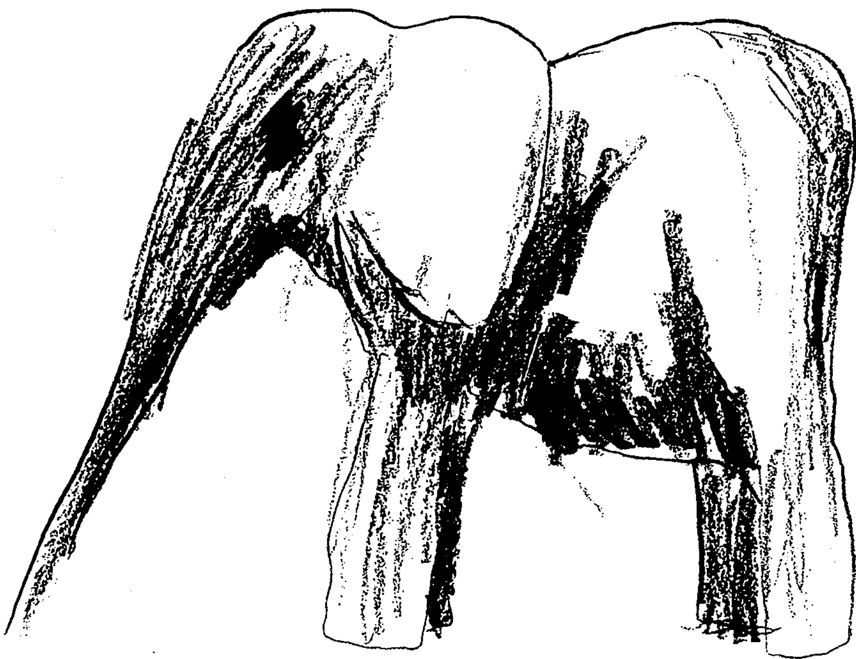
Bovendien ben ik mij onlangs gaan realiseren dat je niet zomaar kunt zeggen dat veganisme gezond is. Je moet er zelfs zeer mee oppassen. Gebrek aan vitamine B12 is een bekend gevaar, ik krijg die sinds enkele jaren per injectie toegediend. Minder bekend is misschien kalkgebrek, zoals bij mij is gebleken toen ik bij een onbetekenende val een vinger brak. Dat kalkgebrek en wie weet wat ik nog meer mankeer, zou misschien niet zijn opgetreden als ik zorgvuldiger met mijn eten en drinken was geweest. Ik geef dus niet de schuld aan het veganisme op zich.
Ook kan ik mijzelf verwijten dat ik niets tegen mijns inziens ongewenste ontwikkelingen in de veganistenclub heb gedaan doordat ik, afgezien van het begin, niet op vergaderingen kom, in hoofdzaak overigens doordat ik veel op reis ben. Tegen de registratie als vereniging heb ik me wel uitgesproken maar vrij zachtjes, ten dele omdat ik de enige was die zich daartegen uitsprak en verder omdat mijn bezwaar sterk anarchistisch geïnspireerd was en het anarchistische denken voor maar weinig mensen doorslaggevende argumenten biedt.

De veganistische zaak was voor mij het belangrijkste en ik vond mijn bezwaar niet belangrijk genoeg om voor verder lidmaatschap te bedanken. Intussen heb ik dat eind 2003 toch gedaan, toen er voor een nieuwe naam van het blad uit enkele varianten moest worden gekozen die mij te puberaal waren. De oude naam werd ook niet afgedankt omdat zij inhoudelijk niet klopte maar, zoals ik het aanvoel, uit marktstrategische overwegingen: je moet van tijd tot tijd met een nieuw produkt of een nieuwe verpakking komen. Ik zou blij zijn met een veganistisch diskussieblad, maar ik weet niet of er genoeg andere dan receptuurvraagstukken zijn op veganistisch gebied die zulk een blad enige tijd op gang zouden houden.

Aan de basis van mijn onvrede met de Nederlandse Vereniging voor Veganisme ligt mijn bezwaar dat het in wezen vooral een propagandaorganisatie is. Achter de eigen uitgangspunten worden geen vraagtekens gezet.
Het veganisme brengt geen paradijs omdat de wereld, wat levende wezens betreft en misschien ook wat betreft de niet-organische wereld, draait op eten en gegeten worden. Veganisme is sleutelen in de marge maar desalniettemin een goede zaak: elke vermindering van lijden is meegenomen. Het veganisme is bij wijze van spreken tegennatuurlijk, een protest tegen de natuur, wat een goede zaak is. Je moet al poep in je ogen hebben of even blind zijn als de natuur zelf, voorzover die bestaat, om de natuur als intrinsiek goed of, nog erger, als norm te zien. Tenzij je, zoals ik, ook zogenaamd ingrijpen in de natuur natuurlijk vind: een atoomcentrale is voor mij een natuurprodukt, evenals kapitalisme en een zacht gekookt, organisch geproduceerd ei.

Het beste zou zijn als het hele zooitje met natuurbossen, de Mona Lisa, de afrastering van Sjaron en al met een nieuwe oerknal verdween. Omdat we een goede oerknal niet zo gauw bij de hand hebben, evenmin als een goede revolutie, moeten we met een reformistische kultuur maar proberen de natuur met haar grillen en onverschilligheid zoveel

mogelijk te breidelen of te misleiden.
Wat anarchisme en veganisme betreft, of beter: wat mij betreft, kunnen alleen veganisten anarchisten zijn. De anderen stellen zich boven hun mededieren en behandelen die als dingen, waarmee ze kunnen doen wat ze willen. Jahweh heeft het volgens de schrijvers van Genesis zo bedoeld – dat zeggen de niet-veganisten niet maar zo doen ze wel, het woord 'Jahweh' vervangend door het woord 'natuur'. In hun ogen zijn de niet-mensen geen personen zoals zij, en is het niet nodig rekening te houden met wat die aan gevoelens en gevoel hebben zodra behoefte of voorkeur wat betreft voedsel en kleding dat 'vereisen'. Biologische veeteelt en dieren goed behandelen, een aai over de kop en tranen in de ogen op het moment dat ze voor de bijl zullen gaan, is slechts sentimentaliteit, geen medeleven.

AFSTUDEREN OP ANARCHISME

Menno Sijtsma

In 1999 studeerde ik af op een pleidooi voor anarchisme. Zoiets kon dus, en wie weet kan het nog steeds! In dit stukje enkele punten uit de skriptie. Eerst echter enige woorden over hoe het was om af te studeren op een pleidooi voor anarchisme.
Behalve dat de filosofie-studie hielp bij het begrijpen van 'gewoner' denken, was studeren ook een manier om zelf anarchistieser te worden. Door mijn ideeën, al werkend aan de skriptie, uit te leggen aan een krities lezende niet-anarchist (mijn begeleider), kreeg ik meer helderheid over wat voor mij belangrijk is, bijvoorbeeld. Toch was het studeren vanuit anarchisties perspektief niet alleen positief.

Als iemand bijvoorbeeld vraagt wat ik heb gestudeerd, zeg ik weliswaar braaf 'filosofie', maar eigenlijk heb ik slechts filosofologie gedaan. 'Filosofie' betekent immers zoiets als 'houden van wijsheid.' Houden-van lukt echter alleen als je je hart volop kunt volgen. Waar ik studeerde (Universiteit van Amsterdam en Universiteit Utrecht), kwamen te-volgen-vragen echter vooral uit kokers van leraren.
Een 'dialoog' tussen mijn idealen en die van mijn linkse skriptiebegeleider leek me een mooie afsluiting van mijn bezoek aan de ivoren torens. Als 'tolk' om tegen mensen met ongeveer sociaal-demokratiese ideeën te praten, koos ik John Rawls' teorie. Voor ideeën waar ik enthousiast over ben, maar die helaas nogal onbekend zijn, pakte ik Atalanta bij de lurven (waar die ook mogen zitten). Tijd voor enkele punten uit mijn skriptie.
John Rawls werd de bekendste politiek teoretikus van de 20ste eeuw door het op de proppen komen met de *original position*. Dit is een uitgebreide versie van de gulden regel. Deze laatste behelst: wat je niet wilt dat anderen jou aandoen, doe dat ook een ander niet aan. Rawls' verbetering behelst het betrekken van karakter- en andere subjektieve zaken in de gulden regel. Ook zaken zoals waar je geboren wordt, zouden uitgesloten moeten worden bij morele overwegingen en iedereen zou moeten handelen alsof zij of hij niet wist hoe arm of rijk, en hoe ver in de toekomst zij of hij geboren wordt.[1] Morele en politieke keuzes zou iedereen kortom moeten maken alsof zij of hij niet zou weten in welke omstandigheden hij of zij geboren zou worden, en ook niet met wat voor lichamelijke en psychiese kenmerken en levensplannen.
Rawls noemde dit gedachtenexperiment de *original position,* waarin je denkt vanachter 'een sluier van onwetendheid' (*a veil of ignorance*). Wanneer iedereen zou handelen zoals diegene zou doen in de original position, zou de aarde een aanzienlijk prettigere plek zijn dan nu – dacht Rawls, en wie zou het daarmee oneens zijn?

Een kritiek op Rawls' teorie luidt echter, dat deze te eenzijdig uitgaat van dat iedereen rationeel 'genoeg' is om te handelen 'naar' de original position, en niets over gevoel zegt. Rawls zwijgt inderdaad oorverdovend over gevoel.

Voelen speelt echter een belangrijke rol bij motivering tot (politiek en moreel) handelen. Atalanta – die ik overigens nog niet heb kunnen betrappen op pessimistiese geluiden als zouden (veel) mensen niet rationeel genoeg zijn – besteedt veel aandacht aan de relatie tussen voelen en denken. Ze stelt voor om zowel veel, logies, breed en diep na te denken, als om goed te letten op gevoelens. Wanneer mensen slechts *bedenken* dat het beter is anderen niet te schaden wil dat nog niet altijd zeggen dat het ze lukt hun gedrag alszodanig te veranderen. Hun 'gevoelens' lijken sterker dan hun gedachten. Maar: achter elk gevoel zit een gedachte! Daarom is het de moeite waard om gedachten onderling logies in overeenstemming met elkaar te brengen.

Tegenstrijdigheden tussen voelen en denken, dus tussen verschillende gedachten, leiden gemakkelijk tot negatieve gevoelens zoals frustratie of (later) depressie. Ook het blijven focussen op onproduktieve gedachten heeft dat effekt. Atalanta stelt dus dat het in teorie altijd mogelijk is om denken en voelen onderling passend te maken.

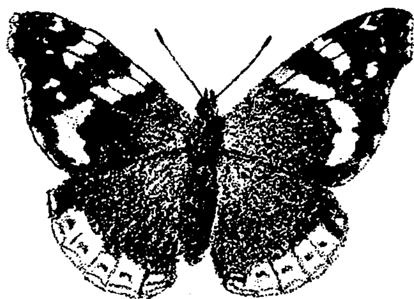
Door gevoelens serieus te nemen én ze krities te bekijken, kan je leven zonder anderen te schaden, en zonder dat dit leven hoeft te voelen als opofferen. Vervelende gevoelens zijn signalen dat er iets mis is, dat uitgezocht moet worden zodat je (prettig) verder kan.[2] En dat laatste kan in principe altijd! Juist ook als je 'rekening houdt' met anderen. Een slecht geweten, bijvoorbeeld, kan verdwijnen wanneer je vindt dat je genoeg doet voor anderen.

Met gebruikmaking van Rawls' original position en Atalanta's teorie, kan iedereen uit de grond van het hart doen wat het beste is voor allen, zonder hiertoe gedwongen te 'hoeven' worden. Op fundamenteel nivo vullen de teorie van Atalanta en Rawls elkaar dus aan. Hoe verhouden beide teorieën zich echter wat betreft praktiese voorstellen?

Rawls stelt voor om aan materiële verrijking de voorwaarde te verbinden dat de minst bevoordeelde mensen er op vooruitgaan wanneer anderen zich verrijken. Dit *maximin* beginsel[3] stelt Rawls voor als praktiese toepassing van de original position, hoewel hij dit niet letterlijk zegt. Een nadeel van het maximin-beginsel vind ik dat het veel armoede toelaat. Atalanta komt met voorstellen waarbinnen heel wat minder ellendig gedrag 'mogelijk' is. Zoals 'Het is mogelijk dat iedereen bepaalt wat iedereen doet' - met andere woorden: het is in principe altijd mogelijk om oplossingen voor konflikten te bedenken waarbij iedereen zich prettig voelt. Een ander voorstel: 'alles dat iedereen doet, zou durend door iedereen gedaan moeten kunnen worden.' Dus geen auto's meer maar wel snelle fietsen.

Atalanta stelt daarbij dat eigenbelang en algemeen belang altijd samen kunnen vallen. Grondige en massale individuele verandering staat Atalanta dus voor. Zulke verandering is volgens mij de enig mogelijke basis voor een anarchistiese wereld. In elk geval is het een basis waar ik zin in heb!

Rawls stelt daarentegen voor om zijn beginselen van bovenaf op te leggen.[4] Maar, zo valt soms te beluisteren, Atalanta's praktijkvoorstel – een sobere, milieuvriendelijke aarde waarop iedereen alles vrijwillig doet, en over alles meebeslist of kan beslissen – is wellicht prettiger voor iedereen dan een aarde waarop weinigen veel bepalen, maar hoeveel mensen zullen ooit horen van,

laat staan handelen naar ideeën zoals die van Atalanta?
Hierop zou ik zeggen dat ellende inperken niet efficiënter gaat door middelmatiger doelen te stellen. Meer mensen zullen het weliswaar met je eens zijn, naarmate je bravere voorstellen doet. Deze mensen zullen echter minder veranderen dan wanneer je met radikale plannen komt. Met hoog inzetten bereik je minder mensen, maar je hebt meer kans dat deze mensen sterker veranderen. De ene methode lijkt dan ook niet effektiever te zijn dan de andere.
Of toch? De weinige politieke en morele verandering die er in de loop der tijd is gekomen, ontstond in relatief sterke mate doordat enkelingen, naar tijd en plaats gerekend, tamelijk maximale, afwijkende programma's van de daken schreeuwden – of rustig vertelden natuurlijk. Wees dus realisties: eis het onmogelijke! Laat je niet verleiden tot een regressie naar middelmatigheid! Ondertussen loof ik een taart uit voor wie een strategie weet waarbij *en* veel mensen mee te krijgen zijn, *en* 'hoge' doelen bereikt kunnen worden.
Ook zonder bovenstaande, waarschijnlijk onbestaanbare 'en ... en'-strategie is een idealistiese, anarchistiese bestrijding van ellende voor mij te verkiezen boven een pessimisties ervan uitgaan dat er altijd hebzucht zal zijn.

Wat mijn skriptiebegeleider en de tweede beoordelaar precies van mijn skriptie vonden, ben ik helaas niet te weten gekomen, behalve dat ik ze nog niet heb kunnen verwelkomen in anarchistiese kringen. De eindbespreking van mijn skriptie bestond vooral uit het stellen van vragen aan mij. Een anarchisties betoog werd serieus genomen, en dat vind ik al heel wat. Anarchisme, in de 'Europese interpretatie', is namelijk ook binnen de akademiese politieke filosofie een vrij onbekende teorie (de 'Amerikaanse', graai-interpretatie is bekend en – terecht – marginaal). De beide aardige heren beoordelaars spraken bovendien hun waardering uit voor m'n idealisme. Een mooie persoonlijke afsluiting in het om gevoel heenlopende universitaire wereldje!

NOTEN

(1) *Political Liberalism* (1993). - (2) *Hoe komen kringen in het water.* p. 211. - (3) Ook het *difference principle* genaamd. - (4) Dit beschrijft hij onder meer in *The law of peoples.*

LITERATUUR

John Rawls, *A theory of justice* (1971 maar ook 1999!), Oxford University Press. - John Rawls, *The law of peoples* (1999), Harvard University Press. - Verschillende uitgaven van Atalanta. – Menno Sijtsma, *A Proposal for egalitarian liberals and others* (1999) (mijn skriptie is bestelbaar via menno@antenna.nl of 06-25215135).

ATALANTA: BELANGRIJK VOOR LINKS

Metha de Vries

Atalanta is voor mij een belangrijke inspiratiebron geweest, en is dat nog steeds. Bovendien denk ik dat Atalanta een belangrijke functie vervult binnen de linkse, anarchistische beweging. Ik zal eerst iets zeggen over mijn eigen relatie tot Atalanta. Ik werd zelf aktief op wereldverbetergebied toen ik ging studeren en wonen in Utrecht. Ik werd aktief bij de Utrechtse studentenvakbond en bij het Universitair Milieuplatform. Na de grote studentendemonstratie op 8 mei 1993 in Den Haag kwam ik in aanraking met de kraakbeweging in Utrecht. De eigenwijsheid en kritiese houding van de mensen sprak mij aan. Maar één ding stoorde me heel erg: dat was het gemak waarmee (bepaalde) mensen (mannen) spraken over geweld: ze leken het erg stoer en macho te vinden. Over confrontaties met de politie werd enthousiast opgeschept. Ook miste ik betrokkenheid bij natuur en milieu.

Via een studiegenoot kwam ik in aanraking met een boek van Atalanta: *Het beste voor de aarde*. Over dat boek was ik erg enthousiast: ik herkende er veel van m'n eigen ideeën in, en ontmoette er nieuwe ideeën in (zoals veganisme). In de Utrechtse kraakkroeg het ACU had ik het woord anarchisme wel eens horen vallen, maar in het boek ontdekte ik pas een duidelijke omschrijving van wat anarchisme is, of kan zijn. Door dat boek ben ik me ook anarchist gaan noemen en werd ik veganist. Wat later ontdekte ik in het ACU een foldertje over een aktie-reis naar de Aspevallei in Zuid-Frankrijk (daar werd een snelweg aangelegd door een mooi natuurgebied). Door de Aspereis ontmoette ik twee mensen van Atalanta.

Inmiddels ontmoet ik Rymke en Weia van Atalanta iedere maand in een filosofeergroep. Ik heb ze goed leren kennen en heb ook ontdekt dat ze het belangrijk vinden dat dingen mooi zijn. Dat vind je terug in de vormgeving van al hun boeken en posters en spelletjes, en in hun muziek. Hun smaak spreekt mij erg aan.

Wat ik wil zeggen over de invloed van Atalanta is dat er volgens mij meer mensen zijn zoals ik: die via Atalanta ontdekt hebben wat anarchisme kan inhouden, en hoe een anarchie er uit zou kunnen zien. Erg belangrijk! Van daaruit ben ik mij ook met vele andere mensen in gaan zetten voor een mooiere wereld, een wereld zonder geweld, een wereld waarin iedereen in vrijheid en verbondenheid met elkaar kan leven.

Ik heb vele, meestal jonge, mensen ontmoet die aangaven dat zij geïnspireerd waren door boeken of boekjes van Atalanta. Soms gingen zij daarna een iets andere kant op. Maar ik denk dat ideeën van Atalanta mensen aanscherpen, en handvaten geven: simpele en belangrijke mogelijkheden, wensen om naar toe te werken en naar te leven.

BIBLIOGRAFIE ATALANTA

De volgorde is chronologies, maar vertalingen zijn niet in de chronologie opgenomen (vertalingen zijn meestal spontaan voor ons gemaakt!). Bij gewijzigde drukken staan er twee jaartallen. Kaarten, affiches en dergelijke zijn niet opgenomen, evenals artikelen. Een asterisk betekent: nog verkrijgbaar. De oplagen lopen van heel weinig tot over de drieduizend voor ons eerste boekje.

BOEKEN & BOEKJES

1983 *De egeltjes.* Rymke; kinderverhaaltje over boze egels; 56 blz.* (Vertaald in het engels: *Hedgehogs*, frans: *Les hérissons*, fries: *De stikelbarchjes*, esperanto: *La erinacoj* en ido: *La herisoni.*)
1983 *De kaludoniese jacht – een griekse vertelling ontdaan van patriarchale verzinsels.* Atalanta (Weia); combinatie van de griekse sagen over Atalanta; 16 blz.
1983 *Het bos van de konijninnetjes.* Weia; boekje over boze konijntjes; 26 blz.
1983 *Iktóma.* Carla Maier (vertaling Angela I.E.Wester); verhaal over indiaanse vrouwen; 112 blz.
1983/1986 *Hondje, of: de reisverhalen van Zoa en Welmoed – over de vrijheidsdrang van een hond, een kat en twee buurvrouwen.* Rymke; 164 blz.*
1984 *Potten verhalen gedichten.* Rymke, Weia en anderen; bundel; 144 blz.
1987 *Sappho – mooi geschreven.* Zestig regels van Sappho, gekozen vertaald en vormgegeven door Weia; 44 blz.*
1989 *Hoe komen kringen in het water – aardige filosofie.* Weia Reinboud en Rymke Wiersma; over gewone en minder gewone, namelijk anarchistiese filosofie; 308 blz.*
1989 *Het beste voor de aarde – het moeilijkste kinderboek van altijd.* Rymke Wiersma en Weia Reinboud; kinderboek over onze filosofie; 240 blz.*
1990 *Honderduit honderd-honderd eten – alles over vranten.* Michèl, P'tje, Rymke, Tieneke en Weia; veganistiese lekkernijen; 52 blz.*
1990 *Op een dag.* Rymke; miniboekje over de kadootjesekonomie; 16 blz.*
1991 *Tijd voor de anarchie – over enige misverstanden rond anarchisme.* Weia; 24 blz.* (Vertaald in het engels: *Time for anarchy* en duits: *Zeit für die Anarchie.*)
1991 *Klein verlanglijstje van de aarde en de maan.* Rymke; kleine schopjes onder de kont; 40 blz.*
1991 *De vissen van de ranonkelsloot.* Tieneke, Rymke en Weia; gekalligrafeerd kinderverhaal over toen de vissen het gehengel zat waren; 38 blz.*
1991 *Akigoloké – deel 1.* Michèl; over het dorpje dat we wilden opzetten; 38 blz.
1991 *Honderd-en-een redenen tegen het automobilisme.* Weia; 32 blz.*
1992 *De kinderen van de heksen.* Rymke Wiersma; over Xantra, een meisje dat het gedoe rond uiterlijk maar niks vindt; 170 blz.*
1992 *Dwarse ekonomie – enige anarchistiese opmerkingen over ekonomie.* Weia; 34 blz.*
1992 *De tweede golf voorbij? Gesprekken met negentien vrouwen over hun aktieve jaren in de vrouwenbeweging.* Tieneke en Rymke; 200 blz.*
1993 *Eén en één is zelden twee – over de vermeende tegenstelling tussen eigenbelang en algemeen belang & over spektrumlogika, een denkmethode die het denken in tegenstellingen kan vervangen & over andere overwegingen die van nut kunnen zijn bij het veranderen van de wereld.* Weia Reinboud, Rymke Wiersma; 52 blz.*
1993 *Ouspon heeft er genoeg van!* Rymke; kinderverhaaltje over een dal in de bergen waar een weg doorheen scheen te moeten; 40 blz.* (Vertaald in het frans: *Ouspon en a marre!*, spaans: *¡Ouspon está harta!*, engels: *Ouspon is sick of it!* en esperanto: *Ursidino trotedigas!*)
1995 *Ophoepelen!! ¡No pasaran! Red het dal van de Aspe.* (Rymke); cartoons en vertaling van enkele franse teksten; 48 blz.
1995/2003 *Groot verlanglijstje van de aarde – hints, stellingen, vragen omtrent ons doen en laten op deze planeet, bestemd voor kritiese konsumensen en ander zotten – van Aarde tot en met Zon.* Rymke Wiersma; 64/100 blz.*

1996 *Nachtwandeling in de zon – avonturen van Vleermuis en Ratje.* Rymke Wiersma; een kinderverhaal dat speelt in Lapland; 38 blz.*
1996 *Leve de werkloosheid.* Weia; werkloosheid ligt zelden aan werklozen; 28 blz.*
1996 *Vrij baan – negen mensen aan het woord over baanloosheid.* Simone Nijboer en Rymke Wiersma; 61 blz.*
1997 *Radi Radika Radka.* Rymke Wiersma; poëties proza; 48 blz.*
1998 *Doldraaien, of omkeren.* Rymke; boekje met de tekst van een ouder affiche; 16 blz.*
1998 *De staart van het varken – over veganisme oftewel over leven zonder dieren te doden, op te sluiten, of anderszins lastig te vallen.* 36 blz.
1998 *De grote groene beuk.* Rymke Wiersma; kinderverhalen; 82 blz.*
1998 *Ze Als Het – anarchistiese idealen in de praktijk.* P'tje; bundeling van vijf artikelen; 44 blz.*
1999 *Stapelbedden in alle kantoren? Mensenstromen hebben oorzaken.* Weia Reinboud; over Europa en de vreemdelingen; 16 blz.*
2002 *Anarchie, tisdat?* Atalanta; 16 blz.*
2002 *Veganisme, tisdat?* Atalanta; 16 blz.*
2003 *Feminisme, tisdat?* Atalanta; 16 blz.*

ANDERE UITGAVEN

1984 *Potten op vleugels.* Langspeelplaat; Rymke (basklarinet, piano), Weia (tenorsax, piano); vrije muziek.*
1991-heden *Aardig – diskussie over Akigoloké, over filosofie/anarchie in het dagelijks leven.* Tijdschrift, ongeveer kwartaalblad, oplage rond 75.
1995 *Billen bloot spel.* Spel met 64 vragen rond politieke meningen, persoonlijke keuzes en banale dagelijkse praktijk.* (Vertaald in het engels: *Speak out!*)
1996 *Billetjes bloot spel.* Spel met 80 spannende, slome en filosofiese vragen, geschikt voor kritiese kinderen en andere mensen.* (Vertaald in het engels: *Speak out! for children.*)
1998 *Atalanta thuis.* Cassettebandje; P'tje (drums, trombone), Rymke (basklarinet, piano, fluiten, diversen), Simone (altsax, fluiten), Tieneke (contrabas), Weia (tenorsax, drums, piano).*
1998 *Kalender voor het jaar –1 tevens voor 1999.* Weia; om ons nieuwe letterontwerp, de 'Atalanta', te presenteren en over bestaande en niet bestaande jaartellingen.
1998 *De dertigvlakadder.* Weia; bouwplaat van een adder die zich over een halfregelmatig veelvlak slingert.*
1999 *Regenachtige stukjes.* Kassettebandje met negentien korte piano-improvisaties door Rymke.*
2000 *Atalanta Thuis 2.* Cd met opnames van een huiskonsert op 17 april 1999, met Tieneke, Weia, P'tje en Rymke.*
2001 *Atalanta plus Tony Overwater.* Cd van P'tje, Rymke, Weia met bassist Tony Overwater.*

ATALANTA, Simón Bolivarstraat 95, 3573 ZK Utrecht, atalanta@antenna.nl
giro 2694281 (IBAN: NL55PSTB0002694281) www.antenna.nl/atalanta

BLADSPIEGEL 13

Knispervers kun je de kopij voor *Bladspiegel* lang niet altijd noemen. Neem nou dit. Voor het december 2003 nummer van *M*, het maandblad van het *NRC Handelsblad*, interviewde taalkundige Liesbeth Koenen 'taalgeleerde en mensenrechtenactivist' Noam Chomsky. "Maar als de PR nou zo goed werkt, en hij wil de wereld veranderen, waarom verpakt Chomsky dan zijn eigen boodschap niet wat meer? Waarom gebruikt hij bijvoorbeeld geen one-liners en grappen, iets waarmee filmer en schrijver Michael Moore ongehoord succes heeft? 'Ik heb maar één boodschap', zegt Chomsky, 'en daaraan valt niets te verpakken: zoek het zelf uit. Gebruik je eigen gezonde verstand. Ik wil de wereld niet verbeteren, ik wil dat de mensen de wereld verbeteren. (...) Denk zelf, kijk zelf, oordeel zelf, beslis zelf'. (...) Noemt hij zich nog steeds anarchist? 'Ja, in dezelfde zin als ik altijd gedaan heb. Ik vind dat mensen hun leven in eigen hand moeten kunnen nemen. Ik zie het als de menselijke aanleg om in denken en handelen in beginsel sceptisch tegenover hiërarchieën en overheersing te staan. Die zijn niet zomaar gegeven, ze moeten zich rechtvaardigen. In hoeverre een wereld mogelijk is zonder hiërarchieën, waarin mensen zelf hun zaken regelen, weet ik ook niet'." Volgens Koenen is 'een uitstekende en brede introductie in Chomsky's politieke denkbeelden' het boek *Understanding Power, The Indispensable Chomsky* geschreven door Peter R. Mitchell en John Schoeffel (The New Press, 2002).

Van wat recentere datum is het eveneens onderhoudende interview in *Ravage* (van Ostadestraat 233n, 1073 TN Amsterdam) #1, van 16 januari 2004, met filosofisch consulent Dries Boele: 'Met name op het punt van het collectieve zit links met een achterhaalde erfenis. Een collectief kan geen verantwoordelijkheid nemen, dat kunnen alleen individuen. (...) Ik kan me niet aan de indruk onttrekken dat het actievoerders vaak helemaal niet te doen is om het beoogde doel, maar om het organiseren, het actief zijn, het betrokken zijn rondom een probleem. (...) De meeste actievoerders zijn rond de 20, tot 25, 30 jaar. Actievoeren is ook een manier om de wereld te verkennen. (...) Praktische filosofie en actievoeren vullen elkaar goed aan. (...) Filosofie maakt het leven nooit vanzelfsprekend. Het langzame en bezinnende denken levert niet onmiddellijk wat op, maar heeft toch zin.'

Hoe te leven, het is een vraag die filosofen, maar niet alleen hen, sinds mensenheugenis bezighoudt. Zie bijvoorbeeld het artikel 'Soberheid of slavernij' in *de Volkskrant* van 24 januari 2004: 'Plato en Aristoteles wezen op de ingebouwde behoefte van mensen om betekenis te geven aan hun leven. Dan kon volgens hen beter door iets te betekenen voor anderen, door vriendschappen op te bouwen, dan door spullen te verzamelen. (...) Marius de Geus [redacteur De AS, PL] grijpt terug op de klassieke filosofen als Aristoteles, en (...) Epicurus. De laatste heeft een reputatie als de grootste zwelger uit de geschiedenis, maar stond in feite een heel beschaafde vorm van genot voor. (...) Streven naar rijkdom en weelde wees hij af, omdat het de mens rusteloos en ontevreden maakt'. Een beschaafde vorm van genot streeft ook de internationale *slow food* beweging na. Het NRC bespreekt die op 30 januari 2004 in 'Meer proeven, beter leven'. '"Tegen de krankzinnigheid van het Fast Life moeten we ons verdedigen met traag materieel genot. (...) Een gourmand, een lekkerbek, heeft de plicht ook milieuactivist te zijn. (...) Hij moet zichzelf afvragen hoe de ingrediënten waaruit zijn overheerlijke maal is samengesteld tot stand is gekomen. Omgekeerd moet een milieuactivist de wetenschap van de gastronomie bestuderen. Anders blijft hij een roepende in de woestijn, een vertegenwoordiger van een trieste beweging die zich alleen op negatieve ontwikkelingen richt (...)". Het begon allemaal in Bra, in Piemonte in Noord-Italië. In de slipstream van de linkse

revolutie in de jaren zeventig ontdekten een aantal vrienden de geneugten van het goede eten, een bezigheid die eigenlijk taboe was want in strijd met de verheffing van het volk. (...) [Het] clubje groeide onder het motto: Ook links wil goed eten. (...) Genieten van eten wordt vaak verward met zwelgen, terwijl het genot juist matiging vraagt: "Je proeft en leeft meer, als je minder maar beter eet".'

Over Italië gesproken. Het NRC kopte op 6 januari 2004 met 'Europees onderzoek naar anarchoterreur', dit naar aanleiding van een aantal bombrieven die in december 2003, januari 2004 naar diverse leden van het Europees parlement waren gestuurd. 'De autoriteiten vermoeden Italiaanse anarchisten achter de bompakjes. (...) Er wordt een speciale eenheid opgericht die het verschijnsel 'opstandige anarchisten' wil onderzoeken en bestrijden. (...) De speciale eenheid gaat twee maanden gegevens over anarchisten verzamelen. De data moeten helpen bij toekomstige antiterroristische operaties.'
Maar hoe betrouwbaar is het vermoeden van de Italiaanse autoriteiten eigenlijk? Het is een vraag die in Ravage #1 besproken wordt, maar ook door de UK Anarchist Federation in *A-Infos* # 1494, 8 januari 2004. Was het niet de Italiaanse overheid die in het verleden terreur bedreef om deze vervolgens toe te schrijven aan anarchisten? En, vraagt de federatie zich af, waarom waren de bommen van zulk bedroevend slechte kwaliteit, en werden ze niet naar meer voor de hand liggende politici Berlusconi of leden van het Italiaanse parlement verstuurd? En dan de naam, Informele Anarchistische Federatie, die onder anarchisten volslagen onbekend is, en opmerkelijk veel overeenkomst vertoont met de legale Italiaanse Anarchistische Federatie (FAI) 'een organisatie die tegen terroristische acties en tegen de staat en kapitaal is'.

'Anarchisten tegen de muur', het is maar vanuit welk perspectief je deze zin wilt lezen. Het *NRC Handelsblad* van 29 december 2003 heeft het hierover in 'Israëlische aandacht voor demonstrant': 'Zelden kritiseert de Israëlische premier Sjaron het leger, en al even zelden laat de Israëlische chef van staven (...) zich fotograferen zittend aan het bed van een gewonde linkse demonstrant. Als Gil Na'amati, die vrijdag tijdens een demonstratie tegen de afscheidingslinie werd neergeschoten door het leger, geen Israëlische staatsburger was geweest en niet zelfs een reserve-paracommando was geweest, dan had Sjaron gezwegen. (...) Israëliërs, die zich de 'anarchisten tegen de muur' noemen demonstreerden tegen de aanleg van de barrière en naderden het 'veiligheidshek' (...) Een van de dienstdoende reservisten zei (...): 'Als we geweten hadden dat het joden waren, hadden we niet geschoten'. (...) Het slachtoffer zat een maand geleden nog zelf in het leger en zei precies te weten hoe en waarom de soldaten hebben gehandeld zoals zij deden.'
'Vredesactivisten tegen Arafat', dat had me ook wel wat geleken. Maar in*'t Kan Anders* (postbus 10500, 2501 HM Den Haag) 2004/1 wordt over een ontmoeting van een vrouwenvredesgroep met deze nare man welhaast louter lovend geschreven. 'Arafat heeft witte handen. (...) Hij is helder en ter zake. (...) Hij is goed geïnformeerd, deze vader van de toekomstige staat Palestina die er nog niet is.' Tjonge, tjonge!

Kritiek op de anarchistische beweging spuit, naar ik vermoed, één van de organisatoren van de London Anarchist Bookfair in *Freedom* (84b Whitechapel High Street, London E1 7QX) van 8 november 2003. Tamelijk 'oud nieuws' dus! Daarin laakt hij het incrowd karakter van dit soort treffen, en het slecht geschreven en uitgegeven werk: 'Op welk punt werd het zo verplicht om vreugdeloos te zijn? Mijn revolutie gaat over de afwezigheid van dwang en een zo groot mogelijke vrijheid, niet over een code die mensen indeelt. Al die zwarte kleren (...) En deze vlooienmarkt van de Britse anarchistische beweging [bedoeld wordt de Anarchist Bookfair, PL], is dit onze visie van een ande-

re maatschappij?' Foto's van de Nederlandse versie hiervan, de vijfde Anarchistische 'vlooienmarkt', gehouden in Utrecht op de verschijningsdatum van bovengenoemde *Freedom*, vind je op http://prod.indymedia.nl/nl/2003/11/15174.shtml.

Nog meer kritiek op anarchisten kun je lezen in *Buiten de Orde* (postbus 9220, 5000 HE Tilburg, vrijebond@zonnet.nl) 14/4, 'vroege winter 2003', in een lang artikel getiteld 'De aardbeving en de frisse wind', van Horst Strowasser. Via een fictief verhaal over een aardbeving in Mexico, in mijn ogen geschreven in daverend tenenkrommend proza, komt Strowasser uit op een pleidooi voor een 'anarchisme zonder bijvoeglijke naamwoorden'. Strowasser: 'Ik heb helemaal geen angst voor een bonte anarchistische beweging die verschillende wegen [geweld, geen geweld, wel of geen consensus, PL] uitprobeert en ook opgaat. Precies dat zou anarchisme toch zijn: de mogelijkheid tot eensgezindheid in verscheidenheid. (...) Precies hier begint de 'frisse wind' in het anarchisme: een wijze van anarchisme, die je niet in een van de gangbare hoeken kunt plaatsen. (...) Tot de bekendste vertolkers van het anarchisme zonder bijvoeglijk naamwoorden behoorden bijvoorbeeld Errico Malatesta en Elisée Reclus (...), maar ook Buenaventura Durutti.'
Waarom krijg ik toch zo de kriebels van dit stuk? Wel, ten eerste: de schrijver lanceert een 'nieuw' product, noemt dat zonder enige bescheidenheid een 'frisse wind', en meent dat zijn product echt veel schoner wast dan alle 'oude' anarchismen, daarbij bovendien postuum een aantal 'grote namen' bij dat product scharend. Ach, ik weet het al, het is dat, intussen alweer tamelijk postmodieuze, postmoderne luchtje dat irriteert! Het vermeende overstijgende 'anarchisme zonder bijvoeglijke naamwoorden' is namelijk net zo goed een theoretisch model, niet meer en niet minder dan de door Strowasser aan de kant gezette en verfoeide syndicalistische, pacifistische, communistische of collectivistische modellen. Niet fris vind ik bovendien het eigenhandig reduceren van discussiepunten, zoals het gebruik van geweld, tot louter zaken van praktische aard. Want dan is het aan de kant zetten van bijvoorbeeld geweldlozen als zijnde dogmatisch opeens wel erg gemakkelijk. Ook het creëren van absurdismen vind ik niet kosjer: alsof alle geweldloze anarchisten een waterwerper van de politie tegen stenengooiende demonstranten zouden beschermen.

Kritisch was ik in Bladspiegel 12 over *De Nar* (postbus 130, 3000 Leuven 3, nar@zelfbeheer.be). De nieuwe stijl blijkt meer mensen niet goed te zijn bevallen, getuige de 'edito' in uitgave 180, 5 december 2003: 'Het vorige nummer heeft zoals verwacht behoorlijk wat reacties losgemaakt. Veel positieve tot zelfs manische maar ook enkele van mensen die de *hardheid* van stijl en inhoud niet kunnen smaken. Tja, anarchisme is geen vrijblijvende *casual outfit*, hè'. Na zo'n antwoord heb ik voorlopig wel weer gegeten en gedronken. *De Nar* 181 verscheen overigens op krantformaat, in een oplage van 4000 exemplaren, gratis dankzij donaties.
Eensgezinder zullen anarchisten vermoedelijk zijn in hun kritiek op 'nationaal-anarchisten', 'anarcho-monarchisten' en een SP Tweede Kamerlid dat zijn eenmansfractie de Vrije Socialist wilde noemen. *Alert!* - vakblad uitgegeven door Anti-Fascistische Actie (AFA) (postbus 2884, 3500 GW Utrecht, www.xs4all.nl/~afa/alert/) bespreekt in nummer 2003/4 nationaal-anarchisten, die klaarblijkelijk geen enkele tegenspraak zien tussen nationalisme en *anarkhein*, niet heersen. Ik vermoed overigens eerlijk gezegd dat ze die laatste betekenis ook helemaal niet kennen. 'De straat moet weer door ons [nationaal-anarchisten, PL] worden gecontroleerd om de eigendommen, onszelf, families en bezittingen te beschermen. Mensen die een bedreiging voor de gestichte gemeenschappen vormen mogen met zwaar geweld weggejaagd worden'. (...) De schrijver van het artikel stelt: 'Inhoudelijke invulling van het

begrip anarchisme blijkt op heel andere ideeen geënt te zijn [dan de 'linkse' anarchisten, PL] zoals het behoud van de eigen identiteit en het creëren van gemeenschappen voor eigen mensen. (...) In Engeland en Duitsland hebben nationaal-anarchisten voor enige oproer in de extreemrechtse scène gezorgd. De groep zorgt voornamelijk voor verwarring.'
'Anarcho-monarchisten', nog nooit van gehoord! Ik ben benieuwd welke creaties nog zullen volgen. *De Groene Amsterdammer* (postbus 353, 1000 AJ Amsterdam, www.groene.nl) 18/2, van 10 januari 2004, bevat een profiel van de kunstenaar Salvador Dalí (1904 -1989). 'Terwijl de surrealisten zichzelf als marxisten beschouwen, presenteert Dalí zich als 'anarcho-monarchist'. (...) Eenmaal terug in Spanje heeft 'anarcho-monarchist' Dalí in ieder geval in vreedzame coëxistentie geleefd met het Franco regime.'
Ali Lazrak is uit de Tweede Kamerfractie van de SP gezet, omdat hij kritiek had geuit op 'koppelbaas' Jan Marijnissen, en hij de hoogte van zijn inkomen niet door de partij wilde laten voorschrijven. *Vrij Nederland* (postbus 1254, 1000 BG Amsterdam) 2004/6, op 7 februari, hierover: 'Voor het geval het tot een royement komt, houdt het halsstarrige kamerlid rekening met een toekomst als aanvoerder van een eigen lijst. Hij heeft al een naam bedacht: de VS. Pesterijtje. De SP is erg tegen de politiek van de VS, maar zijn afkorting staat voor Vrije Socialisten'. Kamerreglementen verbieden dat echter, en nu gaat hij door als 'Groep Lazrak' (sic).'
P'tje Lanser

BOEKBESPREKINGEN

DE NIEUWE TIJD

Zeg 'De Nieuwe Tijd', typ het in bij een zoekmachine op internet en er volgen vele verwijzingen naar het post-modernistische tijdvak van nu. Een eeuw geleden was er ook 'De Nieuwe Tijd'. Maar toen ging het om het spraakmakende socialistische tijdschrift *De Nieuwe Tijd.* Het heeft, zesentwintig jaargangen lang, van 1896 tot 1921, bestaan.
Voor mij is dat tijdschrift nog steeds een historisch monument. Al vroeg was ik ervan overtuigd dat als je die periode in de geschiedenis goed wilde leren kennen, je toch op zijn minst dat tijdschrift moest hebben geraadpleegd. Ik wilde het graag zelf in bezit hebben. Maar antiquariaten boden het blad zelden aan. Een enkele keer was een jaargang of een aparte maandaflevering te koop. Tot zich, al weer tientallen jaren geleden, een schitterende kans voordeed. In het Venduhuis in Rotterdam werd *De Nieuwe Tijd,* bijna compleet, bij opbod verkocht. Het was nu of nooit. Duizend gulden armer, maar wel *De Nieuwe Tijd* rijker, ging ik er blij vandaan.
Over dit tijdschrift waaraan de namen van Herman Gorter, Henriëtte Roland Holst, Anton Pannekoek, Pieter Wiedijk, David Wijnkoop, Willem van Ravesteyn, Jan Ceton en Henk Sneevliet - om maar enkelen van de vele medewerkers te noemen - verbonden zijn, heeft Henny Buiting een diepgravend boek geschreven. Vreemd is dat niet, want tijdens het werken aan zijn monumentale dissertatie over de richtingen- en partijstrijd in de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) was zijn interesse in *De Nieuwe Tijd* reeds gewekt. De toekenning van de Willem Drees-prijs in 1993 voor zijn proefschrift was niet beslissend, maar betekende wel een stimulans om het tijdschrift tot onderzoeksobject te nemen. In het juryrapport werd uitdrukkelijk gewezen op het belang van nadere bestudering van het blad. "Het zou het inzicht in de theoretische leerprocessen van de SDAP in die periode kunnen verdiepen." Inderdaad reflecteren de artikelen en commentaren in *De Nieuwe Tijd* de opvattingen van de linkervleugel van de socialistische arbeidersbeweging, van SDB/Socialistenbond tot SDAP en SDP/CPN. De subtitel van dit boek spreekt voor zich: *'spiegel van socialisme en vroeg-communisme in Nederland'.*
Het knappe zit hem vooral in de synthetische wijze waarop Buiting de meer dan

twintigduizend bladzijden (!) van het tijdschrift samenvattend en samenhangend heeft beschreven en beoordeeld. In de tekst en in de vaak zeer kritische noten wordt menige correctie gegeven op reeds bestaande bekende historische werken, onder andere die van Herman de Liagre Böhl (over Herman Gorter) en Elsbeth Etty (over Henriëtte Roland Holst). Om de veranderingen in de tijd te kunnen aangeven heeft Buiting de totale periode van *De Nieuwe Tijd* in een vijftal tijdvakken verdeeld en die steeds weer vanuit een aantal steeds terugkerende kenmerkende gezichtshoeken bekeken. Zo worden onder andere het redactionele beleid van het blad, de richtingen- en partijstrijd, ontwikkelingen in de (marxistische) theorie, sociaaldemocratie en Nederlandse samenleving door de tijd heen beschreven. Maar ook de internationale sociaaldemocratie, de sociale toestanden, vakbeweging (onder andere het NAS) en coöperatie, kunst en literatuur, recht, huwelijk, seksualiteit en eugenetica komen aan bod. De wijze waarop Buiting de theoretische hoogstandjes van J. Saks (= Pieter Wiedijk) op economisch gebied behandelt, dwingt bewondering af. Evenals de manier waarop hij de filosofische artikelen van Herman Gorter, Anton Pannekoek en Henriëtte Roland Holst die de kennistheorie van Joseph Dietzgen in ons land introduceren, presenteert. Het boek is uitermate precies en gedetailleerd.

De ondergang van het blad als gevolg van de ideologische greep die zowel de leiding van de CPN als de Komintern op het onafhankelijke blad wilden uitoefenen, maken we stap voor stap mee. Verrassend is het feit dat Herman Gorter er haast nog in geslaagd is het blad te redden. De ziekte van zijn zuster echter dwarsboomde het financiële reddingsplan dat hem voor ogen stond. Overigens is Buiting er wel van overtuigd dat Gorter onder de ongetwijfeld heftige bestrijding van de CPN er niet in geslaagd zou zijn de autonomie, en tegelijk ook het hoge wetenschappelijke peil van het tijdschrift, te handhaven.

Voor anarchisten is deze studie niet te versmaden. Want Ferdinand Domela Nieuwenhuis wordt van plagiaat beschuldigd! Wat is hier aan de hand? In zijn bewerking van *Das Kapital* van Karl Marx zou, aldus Buiting, Domela "niet geschroomd hebben het boekje van C.A. Schramm, *Grundzüge der National-Oekonomie*, om te werken." Buiting onderzocht de reeds door de radicaal-marxistische bollenkweker Willem de Graaff in de eerste jaargang van *De Nieuwe Tijd* aangegeven zinsneden en kwam tot de conclusie dat de plagiaat-beschuldigingen van De Graaff volledig bevestigd konden worden. Domela bleek dus niet Karl Marx' *Das Kapital* bestudeerd te hebben, maar het werk van Schramm. En dat verklaart, volgens Buiting, tegelijkertijd de merkwaardige uitleg van Marx' arbeidswaardeleer, die niets van doen heeft met *Das Kapital*, maar wêl met de merkwaardige uitlegkunst van Schramm. Opmerkelijk is verder dat Domela een kopie naar Marx stuurde! Even opmerkelijk is, noteert Buiting, dat Domela-kenners als Meyers en Altena nooit melding hebben gemaakt van dat plagiaat, "waarvan ze kennelijk niet op de hoogte zijn."

Verder lezen we nog onder het kopje 'Huwelijk, seksualiteit en de positie van de vrouw' in deel 4 van Buitings boek dat de vader van AS-redacteur Rudolf de Jong, de anarchist Albert de Jong, die ongehuwd samenwoont, als onderwijzer om die reden in de hoofdstad ontslagen wordt. *De Nieuwe Tijd* reageert heftig op de steun van de twee Amsterdamse raadsleden, waaronder sociaal-democraat Willem Vliegen, die het ontslag goedkeuren. "Bukken voor de burgermoraal en de hypocrisie van het burgerlijk huwelijk" is de verontwaardigde reactie.

Henny Buiting heeft een boeiend standaardwerk geschreven, groots in zijn synthese maar ook groots in zijn gedetailleerdheid. Het boek is zeer verzorgd uitgegeven. Ik kan het iedere geïnteresseerde van harte aanbevelen. De vele illustraties verhogen de aantrekkelijkheid nog (DdW).

Henny Buiting, De Nieuwe Tijd Sociaaldemokra-

tisch Maandschrift 1896-1921. Spiegel van socialisme en vroeg communisme in Nederland; Aksant, Amsterdam, 2003; 720 pag.; 45 euro.

OVER VREDE EN GEWELDLOOSHEID

Vijftien jaar na zijn leerboek *Van geweld bevrijd,* waarin hij oproept om te 'overleven door democratisering en ontwapening', heeft Evert Huisman een vervolg geschreven. In zijn *Naar een cultuur van vrede en geweldloosheid* wil hij conflicten geweldloos oplossen, waarbij hij vooral een overzicht geeft van de ontwikkelingen van de wereld en de conflicten die zich daar afspelen. Volgens hem zullen deze conflicten nooit met militaire middelen kunnen worden opgelost; militarisme, ook als motief van een vredesmissie, is niet voor dit doel geschikt. De juiste weg is de 'pacifistische volksverdediging', waarmee in 1939 de Jongeren Vredesactie (JVA) een antwoord probeerde te formuleren op de toenmalige oorlogsdreiging. Hierin werden burgers opgeroepen om af te zien van enige militaire verdediging tegen welke agressor dan ook, maar om door het uitoefenen van massaal georganiseerde ongehoorzaamheid op geweldloze basis de bezetter te dwingen bakzeil te halen. De inspiratie kwam van Gandhi, wiens opvattingen ook in het boek van Huisman als uitgangspunt dienen.

Het Tolstojaanse anarchisme dat Gandhi heeft geïnspireerd, vinden we ook hier terug. Een geweldloze samenleving die zich door onderlinge samenwerking keert tegen het militarisme. Het geweld kan namelijk volgens de jonge Gandhi nooit tot staatsvorming leiden, omdat de staatsheerschappij nu eenmaal in beginsel gewelddadig is. Daarom dient de samenleving in India zich federalistisch te organiseren, en de gezamenlijke besluitvorming in het land van onderaf vanuit de dorpen en de regio's. te worden georganiseerd. Vanuit dit beginsel had hij tijdens de soevereiniteitsoverdracht aan India compromissen gesloten, omdat werkelijk anarchisme nu eenmaal niet in één land te realiseren is. Daarom formuleerde hij tijdelijke voorwaarden voor de 'geweldloze staat', waarvoor Huisman feitelijk ook kiest Zijn boek gaat dan ook - op internationaal niveau althans - alleen maar over conflicten tussen 'soevereine' staten of burgeroorlogen, waarin diezelfde abstracte soevereiniteit zich handhaaft dan wel object is van een bloedig prijsgevecht. Het boek staat vol van dergelijke voorbeelden van machtsmisbruik en uitbuiting erbij. Vooral op de linker pagina's, die als illustratie dienen, want evenals bij *Van geweld bevrijd* is de lopende tekst rechts afgedrukt.

Maar de staat als zodanig blijft niet ter discussie. Het lijkt zo'n beetje in een kringetje rond te draaien binnen de marges van wat de heersende machten aan normen en waarden toelaten. Je krijgt een beeld van haarden van verzet binnen een warboel van internationale instituties en raden. Bovendien is het boek snel verouderd en in feite nu al gedateerd. Want die internationale instituties en regeringsorganen zijn niet zo lief meer. Onder de paraplu van de VN schuilen namelijk niet alleen Unesco en Unicef, maar ook de Wereldbank en de WTO. En de gevolgen daarvan worden nu duidelijk.

Huismans analyse van 'het geweld in onze dagen' en 'de veiligheid' stopt bij 11 september. Het is nog zo heerlijk 'paars, en kritiseert een stabiliteit waarbij autoritair geluk nog heel gewoon was. Het betrekt noch het fenomeen Fortuyn, noch de 'pre-emptive strategy' van de regering-Bush tegen het terrorisme, noch Irak in het betoog. Daardoor ontbreekt de fellere motivatie voor weerbaarheid tegen leidersbeginselen. Is er geen oproep tegen de openlijk gepredikte gewelddadige ideologie waarbij veiligheid alleen maar door centraal gezag kan worden gegarandeerd. Keert het zich niet tegen de toenemende bedreiging van 'bezetting' in eigen land. Als leerboek voor vredesonderricht is het dus net als alle schoolboeken aan een herziene herdruk toe

Wat blijft zijn fragmentarische voorbeelden: van vredeswerkers, die zich inzetten voor mensenrechten in internationale conflicten en bij burgeroorlogen. Wij hebben ze in actie

gezien in Palestina, waarbij er één vrouw het leven liet. In dit boek maken zij - ondanks de boodschap 'ga heen, en doe gij ook zo' - een marginale indruk. Had Huisman met een andere context gekeken dan vanuit de top van bestaande intergouvernementele of kerkelijke organisaties, dan zouden deze perspectieven veel breder zijn geweest. Wat in de conclusie van dit boek ontbreekt, is de droom die Gandhi blijkbaar wel heeft gekend, de droom die deze tijd tegen zijn kloten trapt, de oproep die de samenleving mobiliseert tegen de bestaande en permanente oorlog, de vreedzame strijd naar de anarchie. Dat is de enige ratio die oplossingen biedt! (JB)

Evert A. Huisman, Naar een cultuur van vrede en geweldloosheid. Conflicten geweldloos oplossen; SVAG, postbus 137, Zwolle 2003; 496 pag.; 24,50 euro.

DE DOCHTER VAN DE KANNIBAAL

'De grootste openbaring in mijn leven begon met het kijken naar de klapdeur van een urinoir'. Met deze daverende openingszin begint de veertigjarige Lucía Romero haar verhaal in 'La hija del caníbal' van Rosa Montero, in het Nederlands bij de Wereldbibliotheek verschenen onder de titel 'De dochter van de kannibaal'.

Met haar vriend Ramón Iruña staat ze op het punt om oud en nieuw te gaan vieren in Wenen. Maar vlak voor het vertrek keert Ramón op de vlieghaven van Madrid niet terug van zijn bezoek aan een urinoir. Een dag later volgt een telefoontje van een onbekende marxistisch-leninistische terreurgroep à la het Peruaanse Lichtend Pad, *Orgullo Obrero* (Arbeiderstrots), met de mededeling dat zij Ramón hebben ontvoerd, en een losgeld eisen van tweehonderd miljoen peseta.

Het uitbetalen van het losgeld mislukt diverse malen. De politie, die contact met de ontvoerders sterk ontraadt, is in de persoon van inspecteur García voortdurend op de hoogte van de spaarzame contacten die er desondanks zijn. De zoektocht, die ze onderneemt met haar overbuurman, de oude anarchist Felíx Roble, en de bovenbuurjongen, Adrían, verloopt uiterst moeizaam. Die tocht brengt hen overigens ook naar een juwelierzaak op de Tweede Onno Ligtvoetstraat in Amsterdam.

Door alle verwikkelingen heen is uitvoerig het levensverhaal van Felíx Roble verweven. Hoe hij werd geboren als een zoon van een bekend CNT'er en hoe hij op jeugdige leeftijd in Zuid-Amerika de *pistolero* uithing, samen met Buenaventura Durutti en Francisco Ascaso. Over zijn ervaringen in de Spaanse burgeroorlog, over zijn leven als stierenvechter. Rosa Montero heeft voor dit gedeelte van het boek onder andere heeft geput uit wat zij, terecht, een schitterend boek noemt, 'De korte zomer van de anarchie' van Hans Magnus Enzensberger.

De ontvoering van Ramón blijkt complexer te zijn dan het aanvankelijk leek. Maar dat is natuurlijk vanzelfsprekend - het boek, waarvan in Spanje meer dan 200.000 exemplaren werden verkocht, is een heuse *thriller*. En prachtig geschreven bovendien! Waarom het 'De dochter van de kannibaal' heet? Gewoon maar gaan lezen! (PL)

Rosa Montero, De dochter van de kannibaal; Wereldbibliotheek, Amsterdam 1997; 22,50 euro.

ANDERS WONEN, ANDERS LEVEN

Tegelijk met het tienjarig bestaan van de ekologiese wijk Het Groene Dak in Utrecht, kwam er, geheel toevallig, een boekje uit over woonwerkpanden, leefgemeenschappen, kollektief wonen en idealen in uitvoering. Het werd gemaakt en uitgegeven door Omslag, Werkplaats voor Duurzame ontwikkeling, te Eindhoven. Ondertussen is er al een tweede druk!

Het is een leuk gidsje, inspirerend voor iedereen die iets anders wil dan een doorsnee etage of eengezinshuis in een slaperige nieuwbouwwijk. Ook mensen die al min of meer alternatief wonen zullen het leuk vinden om te lezen: kan je zien of jouw projekt erin staat, hoe het beschreven wordt en wat er verder zoal op dit gebied bestaat. Hoewel nog lang niet alle alternatieve projekten erin genoemd worden zijn het er toch al heel wat.

'Deze gids' vertelt de achterflap, 'gaat over mensen die hun idealen over 'anders wonen en leven' dagelijks in praktijk brengen: alleen of samen met anderen, in de stad en op het platteland; in huur-, koop- en kraakpanden, als individuele huurder in een pand of wijk met gemeenschappelijke voorzieningen; als woongroep, woon-collectief of als hechte leefgemeenschap. Met zelfbestuur en collectieve eigendommen of pionierend en experimenteren met zoveel mogelijk zelfvoorziening'
Daarnaast biedt de gids ook practische informatie: over woongroepenwinkels, kraakspreekuren, vakantietips, verwijzingen naar koepelorganisaties, groepswonen door vijftig-plussers, raadgevers, projectontwikkeling en financiering, ecodorp-initiatieven en netwerken in binnen- en buitenland.
Een willekeurige greep uit de inhoud: Casa De Pauw in Arnhem, Het Oude RKZ in Groningen, De Refter in Ubbergen, 't Groene Spicht in Utrecht, Droevendaal in Wageningen, het WG-terrein in Amsterdam, Het Klooster aan de Hoogstraat in Eindhoven waar ook Omslag een deel van huurt. Tijdens het lezen had ik even een licht gevoel van spijt dat 'ons' utopiese dorpje Akigoloké er niet in staat, maar ja, het bestaat immers ook niet; wie weet ontstaat er wel weer een nieuwe Akigoloké-achtige groep, die voortvarend aan de slag gaat met een veganisties-feministies-anarchisties dorp.
Het Groene Dak, waar ik voorlopig woon, staat er natuurlijk wel in. Wat betreft besluitvorming gaat het er in deze ekowijk best anarchisties aan toe: er is nog nooit gestemd, er is altijd via consensus besloten. Dat betekende vaak lang praten en beslissingen uitstellen, soms zelfs afstellen. Er is op vergaderingen ook nooit veel gezeurd: als iets aldoor niet gebeurt dan wordt het blijkbaar niet belangrijk gevonden. Kortom, best iets waarvan het tienjarig bestaan vrolijk gevierd mag worden!
Dat overal nog wel heel wat frisse schepjes bovenop kunnen zal duidelijk zijn. Ook zou het goed zijn als er weer meer uitwisseling zou komen tussen alternatieve woonprojekten. Ook bij deze dingen kan het genoemde Anders Wonen gidsje van Omslag goed van pas komen! (RW)
Marta Resink, Dick Verheul e.a., Anders wonen, anders leven; Omslag, postbus 81, Eindhoven 2003; 72 pag.; 6,- euro (ISBN 90-807853-1-8).

OTTO RÜHLE

De Duitse socialist Otto Rühle (1874-1943) is vrijwel vergeten. Toch is hij een van de grondleggers geweest van de radengedachte en de titel van een populair geschrift van zijn hand uit 1920 ('De revolutie is geen partijzaak') is misschien niet helemaal onbekend. In ieder geval was Rühle populair in de anarchistische Alarm-beweging rond Kooijman en Constandse. Deze jonge anarchisten deelden de opvatting dat de sociale revolutie onverenigbaar was met achterhaalde 'burgerlijke' instituties en organisatievormen als parlementen, partijen en vakbonden. Alleen vrije arbeidersraden en zeker niet de bolsjewistische partijen en de reformistische ideologie van Lenin konden een einde maken aan het allesoverheersende kapitalisme.
Rühle was oorspronkelijk onderwijzer en sociaaldemocratisch Rijksdaglid. In 1915 stapte hij uit de partij en werd actief in de links-radicale vleugel tegen het militarisme. In de revolutietijd van 1918/1919 speelde hij een rol in de arbeiders- en soldatenraden in Saksen en nadien was hij als theoreticus actief in de Duitse radencommunistische beweging. Samen met zijn vrouw Alice publiceerde hij ook over pedagogiek, maar zijn interesse voor Adlers Individualpsychologie vonden de kameraden maar een kleinburgerlijke dwaling en zo kwam het tot een breuk met het radencommunistische milieu.
Als onafhankelijk socialistisch publicist probeerde Rühle te overleven, eerst – op de vlucht voor Hitler – in Praag, nadien in Mexico. Daar stierf hij aan een hartstilstand. Victor Serge en enkele anderen hielden de dodenwake.
Kort voor zijn dood schreef hij een essay dat door uitgeverij De Dolle Hond met veel liefde is vertaald en voorzien van verhelderen-

de annotaties is uitgebracht. Dit geschrift – *De strijd tegen het fascisme begint met de strijd tegen het bolsjewisme* – bouwt voort op Rühles vroege kritiek op Lenin en de zijnen. Rühle benadrukt de diepe scheidslijn tussen het (libertaire) socialisme en het burgerlijke bolsjewisme dat nauwe verwantschap vertoont met het fascisme: nationalisme, centralisme, leiderscultus, machtsdenken, geweld en terreur zijn wezenlijke karaktertrekken van beide politieke systemen. (HR)
Otto Rühle, De strijd tegen het fascisme begint met de strijd tegen het bolsjewisme; De Dolle Hond, Amsterdam 2003; XII + 26 pag.; geïll.; 2,25 euro (info: www.dollehon.dds.nl).

CABARET VOLTAIRE

Soms verschijnt er een boek dat er onweerstaanbaar uitziet. *Een avond in cabaret Voltaire* met een fascinerende omslagillustratie (J. Rétyl, Cabaret, 1920) is er zo één. Deze door Jan H. Mysjkin samengestelde en vertaalde uitgave is de zevende in de DADA-reeks van uitgeverij Vantilt.
In februari 1916 opent in Zürich het Cabaret Voltaire. Het lijkt een cabaret als er zovele zijn. Maar al snel ontstaat er een alchemie tussen de oprichters Hugo Ball en Emmy Hennings en medewerkers als Hans Arp, Richard Huelsenbeck, Marcel Janco, Sophie Taeber en Tristan Tzara. Zij zijn allen gevlucht voor de oorlog, walgen van de burgerlijke cultuur die de oorlog bracht. Hun walging krijgt de naam DADA. Dit boekje met fraaie illustraties bevat genoeg materiaal om de roemruchte DADA-avonden opnieuw op de planken te brengen. (HR)
Hugo Ball e.a., Een avond in Cabaret Voltaire; vertaling, samenstelling en nawoord Jan H. Mysjkin; Vantilt, Nijmegen 2003; geïll.; 95 pag.; 15,50 euro.

¡ESPERANZA!

Een boek *¡Esperanza!* noemen zonder de namen Bloch, Malraux, Mandelstam of voor mijn part de apostelen Petrus en Paulus te laten vallen – en het als praktische theorie voor sociale bewegingen presenteren – het blijkt te kunnen. Het boek ziet er goed verzorgd uit, wekt de indruk een soort inleiding te zijn voor de nieuwe generatie activisten, in eerste instantie was ik enthousiast – en in tweede niet meer zo. De bijdragen in ¡Esperanza! zijn te ongelijksoortig. Een inleiding over dialectiek klinkt verrassend en interessant, maar blijkt het niet te zijn. Fotoportretjes met biootjes van 'Wereldverbeteraars', ook een leuk idee – maar wie zijn in hemelsnaam Spivak, Bello, Butler? Ik ben niet overtuigd van hun belang na het lezen van de portretjes en betreur dat het in ieder geval weer over schrijftafel-geitebreiers gaat: hier hadden Semmelweis, Einstein en Carson kunnen staan, bèta's en toch ook politiek in orde, en wereldverbeteraars van jewelste! Over de houdbaarheid van sommige mij wel bekende genoemde personen ben ik ook lang niet zeker.
Maar goed, zal ik kniesoren? Er zijn bijdragen in ¡Esperanza! waar ik enthousiast over ben, en er zijn ertussen die een mengeling van onverschilligheid tot ergernis oproepen. Ook de politieke achtergrond van de leveranciers van bijdragen verschilt nogal, ik denk evenwel dat het initiatief en het belangrijkste in het boek uit (post-)trotskistische hoek komt. Aanbevelenswaardig zijn de bijdragen van Roger Jacobs en Johny Lenaerts (niet toevallig AS-medewerkers), Bambi Ceuppens, Did de Paris en David Heller. Of het geschikt is voor lezers m/v in Nederland - ik weet het niet. 'Holebi', ik kan er niet aan wennen, blijf denken aan romans over de Oude Steentijd. En dat Hoog-Belgisch (dat je geen Vlaams kunt noemen): "Mijn tekst werd niet weerhouden", je moet zo'n zin in het Frans vertalen om er achter te komen dat het tegendeel bedoeld is van wat er staat. Dus: het streven is lofwaardig, het resultaat valt tegen. Maar goed: voor nieuwe activisten die zich oriënteren in het nobele vak van de maatschappijkritiek valt er het een en ander te ontdekken in ¡Esperanza!, en in die zin zal het boek aan zijn doel beantwoorden. (AdR)
Jan Dumolyn & Peter Tom Jones, ¡Esperanza! Praktische theorie voor sociale bewegingen; Academia Press, Gent 2003; 534 pag.; 19,50 euro.

de 'vrijheid in Frankrijk'. Wonderlijk genoeg geldt het verbod op sluiers en streektalen ook in de Turkse Republiek. Waarom demonstreert men daar in Den Haag en Teheran niet tegen? Godsdienst vraagt altijd om schijnheiligheid.

SLUIERS

De Franse overheid zal er niet mee zitten, maar voor mij was het de afgelopen tijd wel een vraag: afwegen tegen welk onderdrukkingsmechanisme ik het meest gekant ben, kiezen tussen twee betrekkelijk kwaden. In Frankrijk worden 'hoofddoekjes' (sluiers worden bedoeld) niet verboden, men mag er alleen niet mee op school aankomen. Het zal er anders mee gaan dan met streektalen in de afgelopen 150 jaar: "Het is verboden Bretons te spreken en met kiezels te gooien." Het Bretons is er zo ongeveer aan onderdoorgegaan, al was het niet verboden het op straat te spreken, het mocht alleen niet op school. De sluier zal er niet door verdwijnen, zomin als keppeltje, kruis en tulband. Veel drukte om niet zo veel dus. En drukte van de verkeerde mensen: de baardmannen die zoveel respect hebben voor vrouwen dat ze er op slaan als ze een haartje te zien krijgen organiseren wel demonstraties in verband met

Mijn keuze tussen staat en onderdrukkende georganiseerde godsdienst wordt vergemakkelijkt door het egodocument in stripvorm van Marjane Satrapi, *Persepolis*. Bekend aan de kenners v/m: Marji (Marjane) verlaat in het derde deel het Iran van na de khomeinistische omwenteling, en wordt als studente zowaar anarchiste! Alleen al om die reden is de strip aanbevelenswaardig. De stijl herinnert aan de Nederlandse autobiografische stripverhalen van Barbara Stok (ook aan te bevelen). Marjane is ervaringsdeskundige met de sluier van respect voor vrouwen en bedankt en stemt met de voeten. Veel mensen in Iran is dit niet gegeven. In Frankrijk en andere niet-islamitische landen onder een hypocriete vlag van multiculturalisme het sluierverbod als 'racistisch' bestempelen betekent verraad aan de idealen van (seculier) links.

De Iraanse schrijfster Chahdortt Djavann levert hierover in Frankrijk een niet mis te verstane interventie. De vrouwenonderdrukking in de vorm van de sluier is wel degelijk op de Koran gebaseerd, stelt zij, en er moet gekozen worden. En als eveneens ervaringsdeskundige is zij niet mis te verstaan. Iedere sluier zegt over de vrouw die hem draagt in feite: "Ik ben een hoer, de mannen moeten tegen mijn verlokkingen beschermd worden." (Je zou denken dat 'verlokking' van 'lok' is afgeleid) Dat dit in Iran en dergelijke gebeurt is al erg genoeg. In landen waar men niet klaarstaat er op te slaan als een vrouw iets van zich laat zien is het niet alleen hypocriet maar gewoon slecht om net te doen of de sluier een aardig 'cultureel' trekje is. Ik acht mij niet bevoegd haar tegen te spreken, integendeel. (AdR)

Marjane Satrapi, Persepolis 1 t/m 3; Atlas, Amsterdam/Antwerpen 2002 & 2003; 13,50 euro.
Cahdortt Djavann, Weg met de sluier!; Contact, Amsterdam/Antwerpen 2004; 71 pag.; 4,95 euro.

Beste lezer(es)

* In dit eerste nummer van 2004 aandacht voor de Utrechtse groep Atalanta, bekend door de uitgave van boeken, brochures, platen, cd's etc. – en het blad *Aardig*.
* Aan het begin van de zomer, zo is de planning, verschijnt *De AS* 146 die gewijd zal zijn aan de onlangs gestorven cultuurcriticus Ivan Illich. Er is nog altijd vraag naar zijn boeken – die overigens slechts gedeeltelijk in Nederlandse vertaling zijn verschenen – en hoewel hij zich nooit anarchist heeft genoemd, is zijn invloed in libertaire kringen onmiskenbaar geweest.
* Onze lezers wijzen we op de speciale aanbiedingen van afgeprijsde boeken elders in dit infokatern. Het proefschrift van Thom Holterman is inmiddels uitverkocht. Nieuw zijn twee uitgaven uit het fonds van Rode Emma. In de loop van dit jaar brengt De AS meer titels. Snel bestellen is raadzaam.
* Alle afleveringen van *De AS* (deels originele uitgaven, deels herdrukt) zijn tegen gereduceerde prijzen leverbaar. De nummers zijn afzonderlijk te bestellen (zie elders in dit infokatern) maar zijn nog goedkoper als gebruik wordt gemaakt van een of meer van onderstaande aanbiedingen.
AANBIEDING 1: dit pakket inclusief verzendkosten omvat alle tot nog toe verschenen nummers (origineel dan wel herdruk) plus het in 1994 apart verschenen Eerste Jaarboek Anarchisme alsmede de onmisbare Bibliografie van 26 jaargangen van *De AS* voor 95 euro.
AANBIEDING 2: voor 36 euro (inclusief verzendkosten) sturen we alle nog leverbare originele nummers van *De AS* (zie het overzicht elders in dit infokatern).
AANBIEDING 3: met uitzondering van het Eerste Jaarboek Anarchisme en de Bibliografie sturen we alle 19 boeken en brochures die *De AS* inmiddels heeft uitgebracht (zie het overzicht van de Reprintreeks en de Overige Uitgaven elders in dit infokatern) inclusief verzendkosten toe voor 42 euro.
AANBIEDING 4: alle uitgaven zoals genoemd in aanbieding 3 plus het Eerste Jaarboek Anarchisme en de Bibliografie inclusief verzendkosten voor slechts 49 euro.
Vanzelfsprekend gelden alle aanbiedingen zolang de voorraad strekt. Bestellen via postbanknummer 4460315 van De AS, postbus 43, 2750 AA Moerkapelle met vermelding van de gewenste aanbieding(en).

Redactie en administratie *De AS*

LOSSE EXEMPLAREN

Zolang de voorraad strekt zijn tegen gereduceerde prijs losse exemplaren verkrijgbaar *van een groot aantal* eerder *verschenen afleveringen* van De AS. Men kan deze nummers bestellen door storting/overmaking van 2 euro per exemplaar (inclusief verzendkosten) op postgiro 4460315 van De AS, postbus 43, 2750 AA Moerkapelle. In verband met de verzendkosten moet voor tenminste 6 euro besteld worden!
Leverbaar zijn de volgende afleveringen: nr. 38 (Bedrog van het kapitaal), nr. 41 (Gezondheidszorg), nr. 42/43 (Proudhon), nr. 44/45 (Onkruit & Antimilitarisme), nr. 46 (USA), nr. 47 (Geweld), nr. 55/56 (Politieke vorming), nr. 59/60 (Anarchistische perspectieven), nr. 61 (Marx), nr. 64 (De crisis), nr. 65 (Nationalisme & bevrijdingsbewegingen), nr. 66 (Een libertaire staat?), nr. 67 (Arbeidsethos), nr. 68 (Anarchisme & utopie), nr. 69 (Nieuwe sociale bewegingen), nr. 70 (Clara Wichmann), nr. 71 (Staatskunst of straatcultuur), nr. 72 (Eigendom), nr. 73 (Technologie), nr. 74 (Spanje 1936-1986), nr. 75 (Macht), nr. 77 (De verwording van rechts), nr. 78 (Max Stirner), nr. 79 (Musica Anarchica), nr. 80 (Berlijn), nr. 81 (Onderdak), nr. 82 (Tegenethiek), nr. 84 (Oost-Europa), nr. 86 (Literatuur), nr. 87 (Domela Nieuwenhuis), nr. 88 (De staat van de ecologie), nr. 89 (Onder anarchisten), nr. 90 (De verlokking van rechts), nr. 91 (Murray Bookchin), nr. 92 (Menselijke natuur en anarchisme), nr. 93 (Stad, straat, federatie), nr. 94 (Het labyrint van de vrijheid), nr. 95 (Christen-anarchisme), nr. 96 (Buitenstaanders over anarchisme), nr. 97 (Israël), nr. 98 (Transport), nr. 99 (Sarajevo), nr. 100 (Beeldvorming), nr. 101 (Media), nr. 102 (Nederland immigratieland), nr. 103 (William Godwin), nr. 104/105 (België), nr. 106 (Economie), nr. 107 (Politiek), nr. 111 (Voorheen Sovjetunie), nr. 113 (Gustav Landauer), nr. 114 (Poëzie als ordeverstoring), nr. 115 (Latijns Amerika), nr. 117 (Domela als internationale figuur), nr. 118 (Italië), nr. 121 (Leren), nr. 124 (Dieren), nr. 125 (Disciplinering), nr. 128 (Armoede), nr. 129 (Frankrijk), nr. 132 (Afrika), nr. 133 (Techn@), nr. 136 (Tolerantie), nr. 137 (Globaal), nr. 140 (Dood), nr. 141 (Boeken), nr. 142 (Tiende Jaarboek Anarchisme), nr. 143 (Erich Mühsam), nr. 144 (De staat van de staat).
Sommige originele afleveringen, met name dubbelnummers, kosten 4 euro per stuk. Het betreft: nr. 109/110 (De bevrijding van het anarchisme), nr. 112 (Tweede Jaarboek Anarchisme), nr. 116 (Derde Jaarboek Anarchisme), nr. 119/120 (Vierde Jaarboek Anarchisme), nr. 122/123 (Vijfde Jaarboek Anarchisme), nr. 126/127 (Zesde Jaarboek Anarchisme/Anarchisme in Nederland), nr. 130/131 (Zevende Jaarboek Anarchisme/Landbouw), nr. 134/135 (Achtste Jaarboek Anarchisme/Guy Debord en het situationisme), nr. 138/139 (Negende Jaarboek Anarchisme/De verloedering van het landschap).
Alle inmiddels *uitverkochte afleveringen* van De AS zijn overigens *herdrukt*. Deze kosten zonder uitzondering 2 euro per exemplaar. Het gaat om de volgende afleveringen: nr. 1 (Syndicalisme), nr. 2 (Marxismekritiek), nr. 3 (Anarchisme vandaag), nr. 4 (Vrouwenbevrijding), nr. 5 (Zelfbeheer), nr. 6 (Registratie), nr. 7 (Energie), nr. 8 (Anarchisme & parlement), nr. 9/10 (Onderwijs, opvoeding, misvorming), nr. 11 (De vakbeweging in de krisis), nr. 12 (De Grote Depressie), nr. 13 (Terrorisme), nr. 14 (Godsdienst), nr. 15/16 (Fascisme), nr. 17 (Misdaad en straf, met teksten van Clara Wichmann), nr. 18 (Arthur Lehning), nr. 19 (Antimilitarisme), nr. 20 (Monarchie en Oranje), nr. 21/22 (Bakoenin), nr. 23 (Duitsland), nr. 24 (Anarchisme), nr. 25 (Organisatie), nr. 26 (Kiezen of delen), nr. 27 (Bouwen & wonen), nr. 28 (Kropotkin), nr. 29/30 (Veiligheid), nr. 31 (Milieu & macht), nr. 32 (Ontwikkelingshulp?), nr. 33/34 (Sexualiteit), nr. 35 (Anarchisten en de staat), nr. 36 (Europa), nr. 37 (Anarchisme en wetenschap), nr. 39/40 (Anton Constandse en het anarchisme), nr. 48 (Kunst & Anarchie), nr. 49 (Stembiljet of sociale aktie), nr. 50/51/52 (Anarchisme over de grenzen), nr. 53 (De Staat van verzorging), nr. 54 (Schijnanarchisme), nr. 57 (Tolstoj), nr. 58 (Coöperaties en collectieven), nr. 62 (Bart de Ligt), nr. 63 (Anarchie & avantgarde), nr. 76 (De sociocratie van Kees Boeke), nr. 83 (Provo), nr. 85 (Anarcha-feminisme), nr. 108 (Wim van Dooren – filosoof, humanist, anarchist). Ook voor deze herdrukte afleveringen geldt dat in verband met de verzendkosten voor tenminste 6 euro besteld moet worden.

UITGAVEN DE AS

De AS brengt naast het tijdschrift een serie reprints van (oudere) anarchistische pamfletten en brochures. In deze reprint-reeks van (soms curieuze) geschriften zijn verschenen:
- Anton Constandse, *Anarchisme*; een uit 1930 daterende, 14 p. omvattende beschouwing die bij Constandse's eigen uitgeverij de Albatros verscheen (001);
- R. Tamminga, *Theorie en praktijk van het nemen*; een begin deze eeuw door de schrijver in eigen beheer uitgegeven brochure van 16 p., waarin het neem- en eetrecht wordt verdedigd (002);
- Henk Eikeboom, *De anarchist en het huwelijk*; een 24 p. tellende, in 1921 bij Libertas (de drukkerij van Rijnders' Vrije Socialist) verschenen betoog van Henk Eikeboom dat

veel stof deed opwaaien. Clara Wichmann sabelde Eikebooms pleidooi voor 'Stirneriaanse lustbeleving' fijntjes neer (003);
- Anton Constandse, *Heinrich Heine als dichter en denker*; een uit 1928 daterende, 48 p. tellende brochure van Constandse, opgenomen in de bundel *Groote Persoonlijkheden*, een uitgave van Orion (1928) die sindsdien nooit herdrukt is (004);
- J. Bedeaux en K.A. Fraanje, *Rhapsoden, zangen in modern gewaad*; een bundel die in 1951 verscheen bij Het Rode Boek te Rotterdam. Met een inleiding van B. Damme. 64 p. (bestelnummer: 005);
- Simon Radius, *Proudhon over kerk en samenleving*; een in 1981 bij de Vrije Gedachte verschenen essay. 42 p. (bestelnummer: 006);
- Piet Kooijman, *Heden, verleden en toekomst in zakformaat*; een reprint van de in 1935 voor het eerst verschenen brochure over de voorhoedefunctie van de gedeklasseerden ('neem en eet'), aangevuld met een herdruk van het artikel *De vooruitzichten der arbeidersbeweging* uit datzelfde jaar en een biografische schets van Piet Kooijman door Hans Ramaer. 48 p. (bestelnr.: 007);
- *Spanje 1936-1966*. Een 47 p. tellende geïllustreerde special van het anarchistisch tijdschrift De Vrije (juli 1966) met een interview met een oud-Spanjestrijder en verder bijdragen van o.a. Rudolf de Jong, Jose Peirats, Hem Day en Victor Garcia (bestelnr.: 008).
Deze reprints kan men franco per post ontvangen door storting/overmaking op postgirorekening 4460315 van De AS in Moerkapelle met vermelding van bestelnummer(s). De prijs bedraagt 3 euro per exemplaar. Let op: de bestelnummers 001, 002 en 003 zijn uitsluitend verkrijgbaar in één pakket, waarvoor de standaardprijs van 3 euro geldt. Ook voor deze serie geldt dat voor tenminste 6 euro besteld moet worden.

Behalve de reprint-reeks levert De AS diverse andere eigen uitgaven, zowel herdrukken als originele uitgaven. Deze boeken en brochures zijn te bestellen door storting/overmaking op postgirorekening 4460315 van De AS te Moerkapelle. De prijzen zijn inclusief verzendkosten.
Bibliografie De AS, jaargangen 1972-1998; 105 p.; 6,90 euro.
Paul Eltzbacher, *Anarchisme*; herdruk in paperback van de Nederlandse vertaling uit 1903; 293 p.; 13,90 euro.
Eerste Jaarboek Anarchisme; in 1994 verschenen als aparte uitgave; 151 p.; 5,90 euro.
Hans Ramaer, *Het onbegrepen anarchisme*. Tekst van een lezing opgenomen in de bundel 'De Ideologieën' (Studium Generale, Utrecht 1994); 12 p.; 1,25 euro.
Hans Ramaer, *Het individualisme van Anton Constandse*. Tekst van de achtste Anton Constandselezing (1994) voor De Vrije Gedachte in brochurevorm; 22 p.; 1,90 euro.
Anton Constandse, *De zelfvernietiging van het protestantisme*, een oorspronkelijk in 1926 verschenen kritische beschouwing van de godsdienst; herdruk in paperback; VIII + 120 pag.; 6,90 euro.
Anton Constandse, *De ellende der religie*; herdruk brochure uit 1923; 20 p.; 1,25 euro.
Anton Constandse, *God is het kwaad*; herdruk brochure uit 1924; 31 p.; 1,90 euro.
Anton Constandse, *Kan er een God zijn?*; herdruk brochure uit 1927; 16 p.; 1,25 euro.
Anton Constandse, *Godsdienst is opium voor het volk*; herdruk brochure uit 1929; 15 p.; 1,25 euro.
Anton Constandse, *Nederland, God en Oranje*; herdruk van brochure uit 1932; 15 p.; 1,25 euro.
Jos van Veen, *De carrière der zeven Oranjes in de Nederlandsche gewesten 1544-1795*; oorspronkelijk in 1929 (?) door Gerhard Rijnders (Bibliotheek voor Ontspanning en Ontwikkeling te Zandvoort) uitgegeven kritische geschiedschrijving; herdruk in paperback; 190 p.; 9,50 euro.

AANBIEDINGEN

De AS presenteert diverse afgeprijsde boeken en brochures. Van sommige titels is slechts een gering aantal exemplaren voorradig, dus gelden deze aanbiedingen zo lang de voorraad strekt. De prijzen zijn inclusief verzendkosten. Bestellen via overmaken van uw betaling(en) met vermelding van titel(s) op giro 4460315 van De AS in Moerkapelle. Het betreft:
* Thom Holterman en Henc van Maarseveen (ed.), *Law in anarchism*; Erasmus University, Rotterdam 1980; 177 pag.; 7,50 euro. (Een selectie van bijdragen aan het in 1979 gehouden internationale seminar anarchism & law met onder meer artikelen over Spooner, Proudhon en Kropotkin)
* Ton Geurtsen, *De fabel van het linkse ongelijk*, met libertaire teksten van Rosa Luxemburg, Anton Pannekoek, Henriëtte Roland Holst en Arthur Lehning; Rode Emma, Amsterdam 1990; 111 pag.; 7,50 euro.
* Arthur Lehning, *Lenin en de revolutie. Marxisme en anarchisme in de Russische revolutie*; Rode Emma, Amsterdam 1994; 151 pag.; 10,90 euro. Deze uitgave is een uitgebreide en geïllustreerde editie van de in 1972 bij Van Gennep verschenen Nederlandse vertaling van de oorspronkelijke Duitse artikelenserie, getiteld 'Radendemocratie of staatscommunisme'.

NIEUWE UITGAVEN JAN BÖRGER-BIBLIOTHEEK F I L O S O F I E

^^

Jan Börger:
Het spookt in de Sint Jan! De filosofische betekenis van het offer en de levenskunst.
1997, ISBN 90-76033-01-3 356 p. € 18,00
De Kerstgedachte.
Een evangelisch wijsgerige formule. 100 p. € 7,00
1952, heruitgave 1977, ISBN 90-76033-02-1

Wim de Lobel:
Spiritueel anarchisme en de orde van de zelfbeteugeling.
Het universele principe - Arche anarchos estin.
Bundel, 1999, ISBN 90 76033 04 8 geïll. 112 p. € 7,00
Jan Börger, filosoof en anarchist. 1995, 25 p. € 2,50
bewerkte versie met notenapparaat (lezing)
Gedachten rondom zonnewende. 1996, 25 p. € 2,50

Hans de Heer:
Oer-informatie. Een confrontatie van de moderne natuurkunde met de filosofie van Jan Börger.
1998, ISBN 90-76033-03 50 p. € 4,50
Geest van Stof. De Mnemocratische Evolutie van het bewustzijnsproces.
2000, ISBN 90-76033-06-4 93 p. € 7,00
Het Ik. Splijtzwam van de Geest.
2002, ISBN 90-7033-14-5 56 p. € 4,50
(Werd voorgedragen voor de Socrates Wisselbeker 2002)

Michiel Wielema:
Ketters en verlichters. De invloed van het spinozisme en wolffianisme op de verlichting in gereformeerd Nederland.
Academisch proefschrift (1999) Ringband A-4
2000, ISBN 90-76033-05-6 geïll. 196 p. € 18,00

Ida Lamers-Versteeg:
Kosmotheoros, en het onbegrensd begrensde.
Geschiedenis van het denken.
Doctoraal-scriptie (1989 bewerkt).
2002, ISBN 90-76033-15-3 geïll. 196 p. € 11,50

Peter Dembski:
Het anarchistische principe.
Anarchos - Aanvangsloos. 2003. geïll. 15 p. € 1,50
Met notenregister
(Uit het Duits vertaald door Ida Lamers-Versteeg)
Duitstalige uitgave 2004. geïll. 15 p. € 1,50

Prijzen inclusief porto.
Bestellingen: door storting op postgiro 77 0 36
Jan Börger-Bibliotheek Postbus 43, 2750 AA MOERKAPELLE.
Ook te bestellen via onze website:
http://www.ibizweb.nl/borger - E-mail: wimdelobel@planet.nl
(Vanwege portokosten minimaal voor € 6,00 bestellen)

Weia Reinboud	*ATALANTA, TISDAT?*
Rymke Wiersma	*ATALANTA: EEN STUKJE GESCHIEDENIS*
Weia Reinboud	*ONZE PLEK*
Peter Lanser	*EEN AANGENAME DRIJFVEER*
Rymke Wiersma	*ATALANTAANSE IDEEËN*
Weia Reinboud	*ANARCHO ANARCHA ANARKA*
Léo Thiers-Vidal	*VRIJE LIEFDE* *Fragmenten uit een interview met* *Weia Reinboud en Rymke Wiersma*
Weia Reinboud	*TECHNICA*
Tieneke de Groot	*BRIEF AAN DE MENSEN*
Bas Moreel	*36 JAAR VEGANIST*
Menno Sijtsma	*AFSTUDEREN OP ANARCHISME*
Metha de Vries	*ATALANTA: BELANGRIJK VOOR LINKS*
Atalanta	*BIBLIOGRAFIE*
P'tje Lanser	*BLADSPIEGEL 13*
Dick de Winter e.a.	*BOEKBESPREKINGEN*

Prijs *5 euro*